

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Історичні науки

Том 28 (67) № 2 2017

**Київ
2017**

Головний редактор:

Залсток Наталія Валеріївна – кандидат історичних наук, завідувач кафедри історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Члени редакційної колегії:

Чеканов Всеволод Юрійович (відповідальний секретар) – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Горюнова Євгенія Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії, політології та культурології Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Гуржій Олександр Іванович – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу історії України середніх віків та раннього модерного часу Інституту історії України НАН України;

Дудник Валентина Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий редактор Центру науково-методичних видань Київського національного торговельно-економічного університету;

Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук, професор, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Космина Віталій Григорович – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС України;

Мальчин Юрій Макарович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Петренко Ірина Миколаївна – доктор історичних наук, професор, професор кафедри педагогіки і суспільних наук Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»;

Синявська Лариса Іванівна – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького;

Скиба Андрій Володимирович – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу археології ранніх слов'ян та регіональних польових досліджень Інституту археології НАН України;

Тимошенко Юрій Олександрович – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України;

Чирко Богдан Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Чумак Василь Арсенович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Irena Wodzianowska – доктор філософії, асистент кафедри історії та історіографії Східної Європи Інституту історії Люблінського католицького університету Івана Павла II.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 1 від 29.08.2017 року).**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15712-4183Р від 28.09.2009 року)

Сторінка журналу: www.hist.vernadskyjournals.in.ua

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Дудник В.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНСЬКОЇ РАДИ
ХУДОЖНЬО-ПРОМИСЛОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПІСЛЯ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ..... 1

Костюк Є.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ
СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
У МІСТАХ УСРР-УРСР УПРОДОВЖ 20–30-Х РР. ХХ СТ..... 6

Мальчин Ю.

СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ
ЯК ФОРМА РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ..... 13

Петренко І.

ВИКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИКА ВІРИ ЖУК (1928–2008)
У ПОЛТАВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ
ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА (1978–1989 РР.) 19

Ховрич С.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МОВНОГО ПИТАННЯ
У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНЦІВ
У РІЗНІ ІСТОРИЧНІ ПЕРІОДИ 24

Чеканов В.

СТВОРЕННЯ МЕМОКОМПЛЕКСІВ ЯК СТРАТАГЕМА
ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН НОВІТНЬОГО ЧАСУ..... 30

Чирко Б.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ І СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ НІМЕЦЬКИХ
РАЙОНІВ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД У 1920-ТІ РР. 35

Чумак В.

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ
В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ
РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 80-Х РОКІВ..... 41

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Залєток Н.

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЖІНОЧОГО СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО СОЮЗУ
У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ..... 46

Космина В.

ЛАТИНСЬКА АМЕРИКА ПІСЛЯ «ЛІВОГО ПОВОРОТУ»:
НОВІ ВИКЛИКИ..... 52

Харлан Г.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ УМОВИ АДАПТАЦІЇ
ТУРЕЦЬКИХ МІГРАНТІВ У ФРН (1960–1980 РР.)..... 60

Ціватий В.

ІТАЛІЙСЬКИЙ ГУМАНІЗМ І ТРАДИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДОБИ
ВІДРОДЖЕННЯ: ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНІ ПОГЛЯДИ ДЖОВАННІ БОКАЧЧО..... 67

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... 76

CONTENTS

HISTORY OF UKRAINE

Dudnyk V.

ACTIVITY OF ENTERPRISES OF THE UKRAINIAN COUNCIL
OF ARTISTIC-INDUSTRIAL ORGANIZATIONS AFTER THE NAZI OCCUPATION.....1

Kostiuk Ye.

MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF SOCIO-CULTURAL
TRANSFORMATIONS IN THE CITIES OF URSRA DURING THE 20-30'S OF XX CENTURY.....6

Malchyn Yu.

FORMATION OF BODIES OF SELF-ORGANIZATION OF THE POPULATION
AS A FORM OF DEVELOPMENT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT13

Petrenko I.

TEACHING ACTIVITY OF THE HISTORIAN VIRA ZHUK (1928-2008)
IN THE POLTAVA STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE NAMED
AFTER V.H. KOROLENKO (1978-1989).....19

Khovrych C.

SOME ASPECTS OF THE LINGUISTIC ISSUE IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN
NATIONAL-STATE COMPETITIONS IN DIFFERENT HISTORICAL PERIODS24

Chekanov V.

THE CREATION OF MEMO COMPLEXES AS A STRATAGEM
OF INFORMATION WARS OF MODERN TIMES30

Chyrko B.

SOCIO-POLITICAL AND SOCIAL ASPECTS OF THE ORGANIZATION
OF THE WORK OF GERMAN REGIONS AND VILLAGE COUNCILS IN THE 1920S.....35

Chumak V.

POLITICAL PROCESSES IN THE AUTONOMOUS REPUBLIC OF CRIMEA
IN CONDITIONS OF DEEPENING OF THE SYSTEMIC CRISIS
OF SOVIET SOCIETY OF THE SECOND HALF OF THE 80-IES41

WORLD HISTORY

Zalietok N.

THE CREATION AND ACTIVITIES OF A WOMEN'S
SOCIO-POLITICAL ALLIANCE IN BRITAIN IN THE EARLY TWENTIETH CENTURY.....46

Kosmyna V.

LATIN AMERICA AFTER „LEFT TURN”: NEW CHALLENGES52

Kharlan H.

SOCIO-LEGAL CONDITIONS FOR THE ADAPTATION
OF TURKISH MIGRANTS IN FRY (1960-1980 BIENNIUM).....60

Tsivatyi V.

ITALIAN HUMANISM AND THE TRADITIONS OF THE EUROPEAN IDENTITY
OF THE AGE OF REBIRTH: POLITICAL AND DIPLOMATIC VIEWS
OF THE JOVIAN BACCACCIO67

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS76

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 338.246.8(477)

Дудник В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНСЬКОЇ РАДИ ХУДОЖНЬО-ПРОМИСЛОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПІСЛЯ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У статті на основі архівних матеріалів розглядається історія діяльності підприємств промислової кооперації, які у період панування радянської влади в Україні зуміли зберегти традиції народно-прикладного мистецтва у побутовій культурі українців, працюючи на умовах господарського госпрозрахунку та кооперування виробництва і збуту власної продукції. Важливим аспектом дослідження стали соціально-політичні умови діяльності українських кооперативів та артілей, які вирішували проблеми забезпечення населення предметами першої необхідності, допомагаючи пересічним громадянам вижити в умовах повоєнної розрухи. Основний висновок статті полягає у констатації факту про формування та підтримку національного світобачення українців невеликими кооперативними об'єднаннями навіть у складних умовах панування тоталітарного режиму.

Ключові слова: Друга світова війна, відбудова, промислова кооперація, художні промисли, народно-прикладне мистецтво.

Українське суспільство переживає сьогодні надзвичайно важливі процеси, провідними з яких є національне відродження та інтеграція у світовий і європейський простори, серед пріоритетів – людський вимір усіх сфер життєдіяльності, що в науці, зокрема історичній, має реалізовуватися через правдиве й об'єктивне висвітлення подій та процесів на різних історичних етапах. В історії розвитку народного мистецтва 1920–1940-х рр., яке часто охоплювала мережа артілей художніх промислів, можна знайти парадоксальні за своїм змістом події, що залишилися непоміченими для дослідників. Заідеологізовані процеси, підпорядковані партійним чиновникам, виразно відображали подвійні стандарти моралі радянської епохи.

Набуває актуальності історичне дослідження національно-культурного та духовного життя українців, ґрунтовне вивчення його стану у довоєнні часи та ролі у вирішенні проблем повоєнної відбудови.

Народно-ужиткове та образотворче мистецтво українського народу вивчалось протягом останніх двох століть. Дослідження, присвячені мистецькій спадщині [10], поряд із теоретичними питан-

нями історії мистецтва [2] розглядали проблеми теорії та практики декоративно-прикладного мистецтва України [12], а також його взаємозв'язку з вирішенням проблем побутового життя українського населення у складних соціально-політичних умовах функціонування радянської влади [4–6]. Вперше українське народне мистецтво розглянуто як об'єкт тиску радянського тоталітарного режиму, що руйнував усталені віками закони його розвитку та функціонування, нищив духовно-моральні цінності та національні традиції [8]. Досі не проводилося систематичного аналізу і ґрунтовного вивчення роботи художньо-промислових артілей довоєнного та повоєнного періодів, не опубліковано жодної монографії про їх роль у відбудові після громадянської та Другої світової війн, хоча саме вони першими почали вирішувати проблему дефіциту предметів широкого споживання у спустошених містах і селах. Науково-теоретичний аспект дослідження діяльності художніх народних промислів має вагоме економіко-виробниче значення.

З цього погляду набуває актуальності вивчення роботи художньо-промислових підприємств після

Другої світової війни, коли кинуте на поталу населення республіки змушене було вирішувати проблеми матеріального забезпечення власного побуту та приватного життя.

Метою дослідження є аналіз діяльності Української ради художньо-промислових організацій та ролі її підприємств у вирішенні проблем повоєнної відбудови.

У статті застосовані такі методи дослідження, як хронологічний (для визначення послідовності подій у процесах змін політики радянської влади щодо розвитку народно-ужиткового мистецтва українців), статистичний (для встановлення динаміки основних показників розвитку художньо-промислових підприємств), порівняння та узагальнення даних (для окреслення проблем і тенденцій розвитку зазначених підприємств). Інформаційною базою дослідження стали праці вітчизняних науковців радянської епохи, публіцистичні матеріали повоєнного періоду та документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Історія організованого художнього промислу в Україні починалася в кінці XIX ст., коли губернські земства заснували мережу навчально-показових пунктів і майстерень, які займалися вишиванням, гончарством, лозоплетінням тощо.

У період нової економічної політики колись розрізнені кустарі-ремісники почали створювати невеликі артільні осередки, які виготовляли або ремонтували побутові речі для населення. У Східній Україні первістками стали мариупольська «Приазовська кістка», котра виготовляла гудзики, гребінці, пряжки і запонки з кістки і рогу, та артіль строчевитих виробів у Сталіно, яка виробляла скатерки, серветки, жіночі блузи [7, с. 122].

У Центральній Україні (в Кременчуці) у 1925 р. створили артіль «Коопвишивка», через два роки у Полтаві – артіль ім. Л. Українки. Кооператори виготовляли чоловічі сорочки, жіночі блузи, скатерки, серветки, доріжки. А вироби Клембівської артілі на Першій українській виставці прикладного й образотворчого мистецтва у Москві у 1936 р. були відзначені дипломами, самим вишивальницям присвоїли звання майстрів народної творчості [14, с. 127].

У 1936 р. було засновано Українську раду художньо-промислових організацій Української ради промислової кооперації, яка на наступний рік вийшла на міжнародну арену, представляючи вітчизняне народно-прикладне мистецтво на Всесвітній виставці у Парижі. Напередодні Другої світової війни рада нараховувала 119 художніх

артілей, випуск продукції яких сягав 71 млн крб. у цінах 1932 р. [20, арк. 2 зв.].

У тяжкі повоєнні роки відроджувалися колишні і створювалися нові майстерні й артілі. У широких масштабах організовувалася робота численних цехів, майстерень та артілей, покликаних ліквідувати дефіцит товарів масового попиту. Адаже в цей час всі фабрики і заводи головним чином задовольняли потреби фронту, промисловості та будівництва. Загальний естетичний рівень виробів культурно-побутового призначення був тоді дуже низьким. Давалася взнаки відсутність кваліфікованих кадрів, нестача якісних матеріалів, робота за старими зразками, недосконалість технології та ін. [7, с. 122].

Українська рада художньо-промислових організацій відновила свою роботу згідно з постановою РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 22 лютого 1944 р. [15, арк. 1] Основне завдання ради визначав її статут, прийнятий у серпні 1944 р. (керівництво організаційною, виробничою, оперативною, політико-виховною та культурно-масовою роботою з виготовлення художньої вишивки, килимів, тканин, виробів із дерева та кераміки) [21, арк. 1]. З метою оперативного керівництва артілями художніх промислів та кооперування народних майстрів рада організувала Полтавську обласну та Київську, Кролевецьку, Станіславську і Харківську міжобласні художньо-промислові ради, до яких у 1946–1948 рр. приєдналися ще дві – Вінницька та Закарпатська [16, арк. 2, 12, 15, 21, 38]. Після кількох років діяльності Київська художньо-експериментальна майстерня [17, арк. 4] у 1948 р. була розширена і перетворена на лабораторію [24, арк. 11]. Для забезпечення кваліфікованими кадрами системи художньо-промислової кооперації відкрили школи майстрів народного мистецтва в Дегтярівці та Решетилівці [19, арк. 63; 22, арк. 83]. Продукцію майстрів народних промислів продавали Київський і Харківський фірмові магазини [18, арк. 31; 23, арк. 73].

На травень 1944 р. у Полтавській, Сумській, Чернігівській та Київській областях діяли 36 артілей. Традиції художньої культури українського народу живили індивідуальні спроби і прагнення окремих майстрів, які своєю чергою збагачували ці традиції новими творчими прийомами. У побут поверталися художньо оформлені речі найширшого вжитку – посуд, килими, шпалери, завіси, гардини, рушники, скатерки, сорочки, блузи, кожухи, а також зошити, блокноти, канцтовари, дитячі іграшки. У масовому виробництві меблів також широко застосовувалося народне мистецтво, зокрема різьбарство [11].

Паралельно здійснювалася політико-виховна та культурно-масова робота, «завдячуючи якій» у 1946 р. майстри косівської артілі «Гоцульщина» вийшли з ініціативою виготовити для Кремля меблі і вже на наступний рік відправили до столиці гарнітур із 23 предметів. Матеріальних труднощів із меблями Кремль не мав, тому їх помістили в історичний музей, а майстрів за «почин, старання і високу майстерність у виготовленні художніх творів» було прийнято у Спілку радянських художників України. У 1948 р. вони розпочали чергову рекламну акцію під назвою «Підготовка до Виставки народного мистецтва та художньої промисловості УРСР», яка відбулася у Києві, де багато робіт відображали нові соціалістичні умови радянського побуту [1, с. 8].

Подібні ідеологічні заходи на високому урядовому рівні стосувалися не всіх працівників артілей художніх промислів. Більшість із них не були розрекламовані радянською ідеологічною машиною і добросовісно виконували свої виробничі функції, за що користувалися повагою колег. Люди із «золотими» руками вміли виготовляти чудові речі, вкрай необхідні у повсякденному житті. На весь Ніжин звучало ім'я майстрів – коваля Яреська і гончара Пархоменка, в Бобровиці – бондарів Малекіна і Василенка, у Новій Басані – шевця Нестерчука [3].

Кооперативна система художніх промислів розширювалася, міцніла і давала прибутки до 1949 р., а потім почала занепадати. Це був час, коли відбудували і пустили в експлуатацію частину підприємств місцевої та легкої промисловості. Артїлі художніх промислів були конкурентами названих підприємств, якщо враховувати, що продукцію артілей становили предмети ручного виробництва, які мали хороший гатунок, були виготовлені за старовинними технологіями, зручні у використанні, прикрашені українськими орнаментами, але не «працювали» на радянську ідеологічну машину та зовсім «не гармонували із радянським побутом і радянською моделлю соціально-культурного споживання».

У 1949 р. за постановою Української промислової кооперації ліквідували міжобласні та обласні організаційні підрозділи [26, арк. 158], потім – Решетилівську школу народних майстрів [25, арк. 27], далі Харківський фірмовий магазин передали Міністерству торгівлі УРСР [27, арк. 82].

У 50-ті рр. йшов процес інтенсивного об'єднання дрібних артілей на новій технологічній основі, що призвело до зміни характеру власності: дрібні колективні підприємства перетворювалися на дер-

жавні укрупнені установи. Радянська командно-адміністративна система остаточно підпорядкувала собі важливу ділянку народного мистецтва, організованого у виробництво зі своєю специфічною системою організаційного функціонування та художньої творчості.

Сумнозвісне завершення історії промислової кооперації чекало всю її систему на початку 60-х рр., коли відповідно до постанови ЦК КП(б) У від 11 жовтня 1960 р. було прийнято постанову Ради Міністрів УРСР від 5 січня 1961 р., де формувалися низка принципів положень, які обґрунтували ідеологічний, естетичний, економічний статус традиційного народного мистецтва в нових суспільно-політичних умовах [28, арк. 2–3]. На базі деяких артілей художніх промислів створили фабрики художніх виробів і передали у відомство Управління художніх промислів Міністерства місцевої промисловості при Раді Міністрів УРСР. Іншу частину артілей підпорядкували Художньому фонду УРСР Спілки художників України, міністерствам лісового і сільського господарства, деревообробної промисловості і навіть м'ясо-молочної [13, с. 3].

З одного боку, причиною таких організаційних перетворень стали вимоги промислового виробництва, зростаючі побутові потреби пересічних громадян, а з іншого – масова культура в СРСР та її характерні особливості негативно позначалися на розвитку художніх промислів у республіці, гальмували поступ народно-ужиткового мистецтва, не враховували специфіки народних звичаїв, обмежували можливості широкого застосування ручної праці, авторської креативності виготовлення виробів, переривали наступність народних мистецьких традицій, наступність складних технологій виготовлення предметів народного споживання. Вже у 1968 р. у системі Міністерства лісового господарства при допоміжному виробництві були здійснені перші кроки спроби організації сувенірних майстерень і цехів. Проте асортимент виробів не задовольняв вимоги покупців через їх низьку художню цінність. Довелося повертатися до забутого артільного досвіду. За ініціативи інженера В. Парахіна почалося вивчення місцевих народних традицій художньої обробки деревини, залучення до роботи народних майстрів, самодіяльних художників, вивчення наукової літератури, пошуки на місцях зразків виробів із дерева. Величезне бажання повернути до життя забутий вид народного мистецтва увінчався успіхом, коли на Кременчуцький лісгоспзаг прийшов працювати художник-оформлювач В. Нагнибіда, котрий знав

секрети різби по дереву, традиційні для Полтавщини [9, с. 110].

Підсумовуючи сказане вище, можна дійти висновку, що історія Української ради художньо-промислових організацій Української ради промислової кооперації тривала двадцять п'ять років. У цей час продовжувався процес розвитку народних промислів двома основними напрямками: на індустріальній та артільній основі. Якщо індустріальне виробництво базувалося на масовому і з часом швидко втратило

національні ознаки, то об'єднані радою артільні як осередки народно-ужиткового мистецтва виконували важливі завдання формування та підтримки національного світобачення українців, розвитку народних побутових мистецьких традицій, художніх смаків, естетичного середовища. Незважаючи на труднощі об'єктивного та суб'єктивного характеру, Рада художньо-промислових організацій відіграла важливу роль у справі збереження матеріальних історичних пам'яток та технологій їх виготовлення.

Список літератури:

1. Будзан А.Ф. Художня різьба по дереву артіль «Гуцульщина» в Косові / А.Ф. Будзан // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – К., 1956. – С. 3–10.
2. Декоративно-ужиткове та образотворче мистецтво: історія, теорія, практика // Вісник Львівського інституту прикладного і декоративного мистецтва. – 1992. – Вип. 3.
3. Деснянська правда. – 1944. – 30 вересня.
4. Дудник В.М. Відбудова міського господарства України після Великої Вітчизняної війни / В.М. Дудник // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Збірник наукових праць / Інститут історії України НАН України. – Київ, 2005. – Вип. 29 – С. 195–203.
5. Дудник В.М. Відбудова міського господарства України в 1943–1950 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.М. Дудник; Інститут історії України НАН України. – К., 2004. – 20 с.
6. Дудник В.М. Першочергові кроки у відродженні міст-героїв Києва та Севастополя (1943–1945 рр.) / В.М. Дудник // Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей / Інститут історії України НАН України. – К., 1999. – Вип. 3. – С. 169–177.
7. Михальський Г.І. Народні витоки художньої промисловості Донбасу Г.І. Михальський // Художні промисли: теорія і практика: Збірник наукових праць. – К., 1985. – С. 120–132.
8. Новицька О.Р. Українське народне мистецтво 1920'1980-х рр.: інтерпретація, оцінка, спростування: автореф. дис. ... канд. мистецтвознав.: 17.00.06 / О.Р. Новицька; Львів. акад. мистец. – Л., 2003. – 20 с.
9. Придатко Т.О. Деякі питання розвитку народних помислів / Т.О. Придатко // Художні промисли: теорія і практика: Збірник наукових праць. – К., 1985. – С. 105–116.
10. Проблемы развития традиций в современных художественных промыслах: Стенограмма Первой всесоюзной выставки произведений мастеров народных художественных промыслов. – М., 1983.
11. Радянська Україна. – 1944. – 31 травня.
12. Тищенко О.Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII – XVIII ст.) / О.Р. Тищенко. – К., 1992.
13. Художні промисли: теорія і практика: Збірник наукових праць. – К., 1985.
14. Художні промисли: теорія і практика: Збірник наукових праць. – К., 1986.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 4676. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.
16. ЦДАВО України. – Ф. 4676. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2, 12, 15, 21, 38.
17. ЦДАВО України. – Ф. 4676. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4.
18. ЦДАВО України. – Ф. 4676. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 31.
19. ЦДАВО України. – Ф. 4676. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 63.
20. ЦДАВО України. – Ф. 4676. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 2 зв.
21. ЦДАВО України. – Ф. 4676. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1.
22. ЦДАВО України. – Ф. 4676. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 83.
23. ЦДАВО України. – Ф. 4676. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 73.
24. ЦДАВО України. – Ф. 4676. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 11.
25. ЦДАВО України. – Ф. 4676. – Оп. 1. – Спр. 102. – Арк. 27.
26. ЦДАВО України. – Ф. 4676. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 158.
27. ЦДАВО України. – Ф. 4676. – Оп. 1. – Спр. 346. – Арк. 82.
28. ЦДАВО України. – Ф. 4676. – Оп. 1. – Спр. 368. – Арк. 2, 3.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНСКОГО СОВЕТА ХУДОЖЕСТВЕННО-ПРОМЫШЛЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ ПОСЛЕ НАЦИСТСКОЙ ОККУПАЦИИ

В статье на основе архивных материалов рассматривается история деятельности предприятий промышленной кооперации, которые в период господства советской власти в Украине сумели сохранить традиции народно-прикладного искусства в бытовой культуре украинцев, работая на условиях хозяйственного хозрасчета и кооперирования производства и сбыта собственной продукции. Важным аспектом исследования стали социально-политические условия деятельности украинских кооперативов и артелей, которые решали проблемы обеспечения населения предметами первой необходимости, помогая рядовым гражданам выжить в условиях послевоенной разрухи. Основным выводом статьи заключается в констатации факта о формировании и поддержке национального мировоззрения украинцев небольшими кооперативными объединениями даже в сложных условиях господства тоталитарного режима.

Ключевые слова: Вторая мировая война, восстановление, промышленная кооперация, художественные промыслы, народно-прикладное искусство.

ACTIVITY OF ENTERPRISES OF THE UKRAINIAN COUNCIL OF ARTISTIC-INDUSTRIAL ORGANIZATIONS AFTER THE NAZI OCCUPATION

In the article the history of enterprises of the crafts cooperation is researched on the basis of archival materials. These enterprises managed to preserve the traditions of national applied art in the everyday life culture of Ukrainians during the rule of Soviet power in Ukraine, working under the economic conditions of self-financing and cooperation in producing and marketing of their products. An important aspect of the study is the state of social and political conditions defining the activity of Ukrainian cooperatives and collectives to provide population's basic needs, helping ordinary people to survive in the postwar chaos. The main conclusion of the article is the ascertaining that the formation and support of the national Weltanschauung of the Ukrainians was provided by small cooperative associations even under the difficult conditions of totalitarian regime.

Key words: Second World War, recovery, industrial cooperation, arts and crafts, folk arts and crafts.

Костюк Є.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У МІСТАХ УСРР-УРСР УПРОДОВЖ 20–30-Х РР. ХХ СТ.

У статті досліджено проблемно-тематичні пріоритети сучасної української історіографії соціокультурних трансформацій в українських містах міжвоєнної доби. Висвітлено особливості історіографії формування радянської системи освіти, українізації, життя інтелігенції, змін у сфері культури. Проаналізовано історичні студії духовного життя, відносин церкви і держави.

Ключові слова: історіографія, концепція, тоталітаризм, українізація, соціум, культура, УСРР-УРСР.

Історична наука одразу після здобуття Україною незалежності опинилася в епіцентрі суспільно-політичного життя. Перекриваючи лакуни в історіографії, вітчизняні науковці не лише поповнювали фактологічний обсяг знань і розробляли нові теоретичні підходи, але й шукали у минулому відповіді на болючі питання сьогодення.

Неодноразово увагу науковців привертала різноманітні аспекти так званої «культурної революції» 20–30-х років в Україні, які пов'язані з амбітними планами більшовицького режиму докорінно змінити соціокультурний простір на засадах комуністичної ідеології. Метою більшовицької культурної політики було декларовано побудову безкласового соціалістичного суспільства, формування людини нового типу – «будівника комунізму». Натомість реалізація цієї політики привела до побудови тоталітарного суспільства та знищення мільйонів людей.

Варто зазначити, що загалом соціокультурні зміни в Україні 20–30-х рр. неодноразово ставали об'єктом історіографічного аналізу. Варто відзначити насамперед дослідження І.В. Ващенко [14], Г.М. Васильчука [13], С.І. Дровозюка [22], В.П. Коцура [33], О.І. Висовень [34], О.А. Бабак [5] та ін. Проте тенденції висвітлення державної політики більшовицької влади, спрямованої на формування нового соціокультурного простору в українському місті впродовж 20–30-х рр. ХХ ст., у наукових працях дослідників незалежної України дотепер не були об'єктом цілісного наукового дослідження.

Вищевказане зумовлює актуальність цього дослідження і дає змогу сформулювати його

мету – визначення основних тенденцій української історіографії часів незалежності в частині висвітлення соціокультурних змін в містах УСРР-УРСР упродовж міжвоєнної доби внаслідок реалізації державної політики комуністичного режиму.

Першими дослідниками незалежної України, які у своїх працях торкалися питань реалізації компартійною владою культурної політики в містах України, були В.М. Даниленко [18; 19; 20] та Ю.І. Шаповал [57]. Зокрема, В.М. Даниленко розглядав такий вагомий аспект культурної політики більшовицького режиму, як українізація. Окремо варто відзначити фундаментальні праці С.В. Кульчицького, які заклали концептуальні засади вивчення культурної політики, що реалізувалася правлячим режимом у міжвоєнну добу [36; 37; 38].

Вплив тоталітарного режиму на українську культуру відображений у дослідженнях І.Б. Автушенко [1; 2]. Авторка простежує вплив ідеології лівого радикалізму на формування теоретичних засад культурної політики більшовицького уряду. Дослідниця визначає роль цензури у культурній політиці компартійної влади, окреслює коло повноважень та основні функції органів цензури, описує механізм здійснення контролю за літературним, мистецьким і науковим життям. Привертає увагу аналіз впливу політичних репресій на культурне життя України, їх ролі у контролі влади над інтелігенцією. І.Б. Автушенко описує розлогий спектр методів залякування, примусу старої інтелігенції, цілеспрямованого протиставлення останній «пролетарської» інтелігенції тощо.

Т.Ю. Анпілоговою було досліджено використання компартійною владою гуманітарної інтелігенції для реалізації своєї культурної політики [3; 4]. Авторкою було висвітлено особливості створення та функціонування системи закладів політосвітнього, агітаційно-пропагандистського та культурно-просвітницького профілю, через мережу яких компартійна влада використовувала інтелігенцію для впровадження комуністичної ідеології у широкі верстви населення. Дослідницею проаналізовано форми агітаційно-пропагандистської та просвітницької роботи інтелігенції, а також її соціокультурні наслідки.

У працях В.А. Бабюха простежено нормативно-правову базу, структуру, механізм функціонування органів державної цензури в УСРР-УРСР, її форми та наслідки реалізації [6; 7]. В.І. Очеретянком висвітлено процес створення та функціонування органів політичної цензури в Україні та вплив цензури на формування етатизованого соціокультурного простору впродовж міжвоєнної доби, простежено процес перетворення компартійною владою української інтелігенції на знаряддя побудови тоталітарного суспільства [42].

Роль цензури у здійсненні культурної політики компартійної влади було висвітлено Т.А. Стоян. Авторкою визначено особливості впровадження та функціонування цензури у сфері кіно, театрального мистецтва, літератури, радіо, образотворчого мистецтва та ін. [53] Варто також відзначити монографію О.О. Федотової, в якій було розглянуто особливості запровадження цензури у видавничій справі України [56].

Культурну політику більшовицького режиму у контексті українізації розглядав Д.М. Бачинський [8; 9]. Автором проаналізовано дискусії в середовищі компартійного керівництва з приводу українізації культурної сфери, визначено роль інтелігенції у процесах українізації. Варто відзначити, що інтелігенція досліджена науковцем і як об'єкт, і як суб'єкт політики українізації. Хоча власне проблеми культурної політики висвітлено фрагментарно, дослідник акцентує увагу на діяльності інтелігенції зі здійснення українізації, насамперед на тих її аспектах, які виходили за рамки більшовицької культурної політики. Це дає змогу зрозуміти різючі відмінності між офіційним баченням розвитку культури і планами української інтелігенції.

Також вплив компартійної влади на формування соціокультурного простору українського міста знайшов відображення у працях Н.Т. Гогохії [16; 17]. На підставі розлогої джерельної бази

дослідниця доводить, що соціокультурний простір українських міст у добу форсованої індустріалізації планомірно формувався більшовицьким режимом. При цьому, як відзначає Н.Т. Гогохія, компартійні функціонери керувалися концепцією побудови так званого «соцміста», яке мало генерувати «пролетарську» культуру, що насправді виявлялося у русифікації та маргіналізації українців, які масово поповнювали лави мешканців промислових міст.

Важливе значення для розуміння культурної політики компартійної влади має аналіз механізму прийняття рішень органами державної влади та управління, відомствами та реалізації державно-управлінських рішень нижчестоящими інстанціями. У цьому контексті актуальним є науковий доробок М.Ю. Виговського, який, хоч і присвячений власне проблемам управління освітою, дає змогу зрозуміти систему державного управління у галузі культури [15]. Реалізація компартійною номенклатурою політики українізації висвітлена і в монографії М.С. Дорошка. Окрім того, праці цього автора є важливими в контексті дослідження компартійної номенклатури як нормотворця і реалізатора законодавчих приписів, відповідно до яких здійснювалася державна культурна політика [21].

Варто відзначити, що в низці праць вітчизняних дослідників висвітлюються ті чи інші аспекти культурної політики більшовиків через призму їхньої антирелігійної діяльності. До числа цих науковців варто насамперед віднести Л.О. Дудку [23; 24], О.М. Ігнатушу [26; 27], А.М. Киридон [30].

У працях Л.О. Дудки аналізується механізм викорінення правлячим режимом побутової релігійності серед населення, висвітлюються форми антирелігійної роботи. Насамперед увага акцентується на діяльності Спілки воєвничих безвірників – громадського об'єднання, за допомогою якого влада реалізовувала антирелігійну політику. О.М. Ігнатуша визначив основні тенденції в антирелігійній політиці правлячого режиму впродовж міжвоєнної доби, участь органів компартійної влади у поширенні атеїзму в українському суспільстві. А.М. Киридон досліджувала історико-правові й інституційні аспекти конфесійної політики компартійної влади, державно-правовий вимір атеїзації українського суспільства.

Проблемам реалізації політики українізації у містах Української СРР приділяє значну увагу Н.О. Ідріс [28; 29]. Дослідниця аналізує доктринальні засади політики коренізації, основні

завдання політики українізації, висвітлює особливості кадрової політики компартійної влади у процесі здійснення українізації в містах УСРР.

Пресу як знаряддя політики українізації досліджувала О.А. Коляструк [31; 32]. Авторка доводить, що преса була для компартійної влади одним із найбільш дієвих інструментів поширення комуністичної ідеології серед широких верств населення, дієвим знаряддям суспільної легітимації правлячого режиму. Аналізуючи інформаційне наповнення преси УСРР 1920-х років, О.А. Коляструк доводить, що українізація була чітко підпорядкована меті тотального контролю влади над соціокультурними процесами.

Варто відзначити дослідження О.А. Кручека, в яких аналізуються доктринальні засади культурної революції початку 1920-х років, визначається нормативно-правове й інституційне забезпечення культурної політики [35]. Науковцем досліджено теорію «боротьби двох культур» і доведено, що остання була логічним наслідком культурної політики більшовиків, яка передбачала підміну національних цінностей класовими, тотальну ідеологізацію культури.

Одним із важливих напрямів більшовицької культурної політики було книговидання. В.К. Молоткіна висвітлює інституційні виміри видавничої справи в Україні доби непу, окреслює механізм встановлення політичного контролю правлячого режиму над книговиданням, особливості впровадження цензури у видавничій галузі [39].

Привертають увагу ґрунтовні дослідження Г.Г. Єфіменка [25]. Науковцем було висвітлено культурні трансформації в Україні упродовж 1930-х років крізь призму більшовицької національної політики. Автор простежує еволюцію політики компартійної влади щодо літературно-мистецького життя, реконструює механізм його підпорядкування правлячому режиму, ідеологізації та етатизації. Значну увагу дослідник при цьому приділяє доктринальним засадам культурної політики більшовиків, ідеологічному забезпеченню останньої. Ґрунтовно досліджено систему культурно-освітніх закладів України та простежено їх роль у побудові «соціалістичної культури». Автором доведено, що засоби масової інформації відігравали одну з найважливіших ролей у реалізації національно-культурної політики більшовицького режиму.

Проблеми «культурної революції» у контексті національної політики більшовицької влади

висвітлював і Л.М. Новохатько [40]. Дослідник підкреслює, що політика українізації у баченні компартійної номенклатури була уніфікацією та ідеологізацією духовного життя в Україні.

У працях П.М. Бондарчука висвітлюється діяльність профспілок із реалізації культурної політики більшовиків, насамперед – у контексті політики українізації [11; 12]. Автор доводить, що профспілки були слухняним знаряддям правлячого режиму й активно залучалися останнім до уніфікації та етатизації культурного життя, підпорядкування культури утилітарним інтересам компартійної номенклатури.

Т.В. Оніпко досліджувала участь організації споживчої кооперації України у реалізації впродовж 20-х рр. культурної політики більшовицького режиму [41]. Автором було визначено основні форми участі кооперативних об'єднань у культурно-просвітницьких заходах, ініційованих компартійною владою, з'ясовано ефективність проведеної роботи. Водночас дослідниця дещо ідеалізує культурно-просвітницьку роботу споживчої кооперації, недостатньо окреслює її місце у соціокультурних процесах доби непу та у здійсненні «культурної революції».

Привертають увагу дослідження, в яких має місце персоналізація культурної політики більшовицького режиму. Можна простежити соціально-антропологічний вимір його функціонування, зрозуміти логіку дій представників компартійної номенклатури. У цьому контексті варто виділити статтю О.М. Ставнюк, у якій політику українізації представлено крізь призму діяльності одного з провідних компартійних функціонерів П.П. Любченка [49].

У монографії О.Л. Рябенко висвітлюється студентство УСРР-УРСР як об'єкт і суб'єкт культурної політики більшовиків. Зокрема, науковцем простежено роль студентів у здійсненні політики «пролетаризації» [46].

Окремі аспекти участі інтелігенції у реалізації культурної політики впродовж міжвоєнної доби висвітлювалися О.С. Рубльовим [45]. Дослідник простежив залучення інтелігенції із Західної України до реалізації в УСРР-УРСР політики «культурної революції», зокрема, у контексті політики українізації, простежено основні тенденції та форми культурного обміну між УСРР-УРСР та західноукраїнськими землями впродовж міжвоєнної доби, визначено роль органів державної влади та управління у цих процесах, окреслено дії компартійної влади щодо легітимації своєї культурної політики

завдяки контактам із західноукраїнськими інтелектуалами.

Останніми роками активізувалися дослідження регіональних проблем історії України. Зокрема, в низці наукових праць висвітлено особливості реалізації культурної політики компартійної влади в різних регіонах УСРР-УРСР.

Так, участь інтелігенції у культурно-освітніх процесах на Поділлі досліджувалася О.А. Посвістак [43; 44]. Автором було проаналізовано участь культурно-освітньої та наукової інтелігенції у здійсненні політики українізації у вказаному регіоні. Також дослідниця простежила участь інтелігенції Поділля у розвитку літератури, театрального та образотворчого мистецтва регіону. Аналіз автором основних тенденцій у взаєминах компартійної влади та інтелігенції на матеріалах Поділля дає змогу простежити регіональні аспекти тоталітаризації культури впродовж міжвоєнної доби.

Регіональні аспекти політики українізації знайшли відображення у дисертації В.О. Стремецької [54]. Дослідниця вивчила особливості здійснення українізації на теренах Південної України. Науковцем було проаналізовано перебіг українізації органів компартійної та державної влади, профспілок. Також простежено особливості українізації освітніх установ вказаного регіону. Привертає увагу висвітлення проблеми українізації роботи установ політичної освіти. У подальшому В.О. Стремецька продовжила вивчення політики українізації, окресливши основні форми та методи здійснення політики українізації [55]. Дослідницею було здійснено класифікацію вказаних методів, простежено процес їх упровадження. Проте матеріали підбрано насамперед по південноукраїнському регіону, варто було б долучити матеріали архівів Східної та Центральної України, що дало би змогу більш повно проаналізувати проблему методів українізації у всеукраїнському масштабі. Не в усьому можна погодитися і з хронологічними межами дослідження, які, на нашу думку, варто було б обмежити 20-ми рр. ХХ ст.

У працях С.Ю. Сергієнка також висвітлюються регіональні аспекти політики українізації, а саме – здійснення українізації на Донбасі [47; 48]. Характеризуючи чинники українізації у вказаному регіоні, дослідник слушно виділив політичний чинник як пріоритетний. Проте, на нашу думку, варто було би ґрунтовніше висвітлити українізацію культурної сфери у контексті

теоретичних засад і функціональних вимірів реалізації державної політики більшовицького режиму, у тому числі культурної політики. Це дало би змогу більш чітко простежити механізм впровадження та згортання українізації, її місце у соціокультурному розвитку Донбасу.

Регіональний вимір політики українізації знайшов відображення і у працях П.І. Соболя [51; 52]. Дослідник вибрав об'єктом вивчення Миколаївщину, проаналізувавши особливості здійснення українізації в цьому регіоні, визначивши роль компартійної влади у її проведенні.

Окремі аспекти культурної політики більшовицької влади у містах Донбасу висвітлювалися А.С. Бобровським [10]. Соціокультурні процеси у містах вказаного регіону розглядаються дослідником насамперед через призму урбанізації, яка, на думку вченого, була однією з основних передумов культурної революції в Україні. А.С. Бобровський вказує на важливе місце фізичної культури, мілітарної підготовки та мистецтва «соціалістичного реалізму» у формуванні масової міської культури, вигідної правлячому режиму. Можна цілком погодитися з висновком автора, що саме політика компартійної влади була вирішальним чинником соціокультурного розвитку українського міста у міжвоєнну добу.

О.М. Собачко досліджувала процес підпорядкування літературного життя України тоталітарному режимові і спрямування творчості літераторів у напрямі глорифікації правлячого ладу [50]. Дослідницею проаналізовано шляхи використання компартійною номенклатурою «соціалістичного реалізму» для створення нової міфології та усунення з культурного простору країни тих літературних течій, які не вкладалися у цей напрям.

Підсумовуючи, варто зазначити, що проблеми соціокультурних трансформацій в містах УСРР-УРСР упродовж міжвоєнної доби за часів незалежної України привертати увагу багатьох дослідників. Це зокрема, стосується реалізації правлячим режимом політики українізації в містах, поширення антирелігійної пропаганди, функціонування системи цензури, умов життя та праці міської інтелігенції, повсякденного життя мешканців українських міст та ін. Проте дотепер не проводилося комплексного дослідження проблеми соціокультурного простору українського міста міжвоєнної доби. Тому дослідження цієї проблеми зберігає свою наукову та суспільну актуальність.

Список літератури:

1. Автушенко І.Б. Вплив комуністичного тоталітарного режиму на культурний розвиток України (1920 – перша половина 30-х рр.) / І.Б. Автушенко // Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Вип. 5. – К., 2000. – С. 118–122.
2. Автушенко І.Б. Українська культура під ідеологічним контролем тоталітарної системи (20–30-ті роки ХХ століття) / І.Б. Автушенко // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. – Вип. 38. – К., 1998. – С. 71–76.
3. Анпілогова Т. Завдання й напрями використання гуманітарної інтелігенції Донбасу в політиці партійної влади в період непу / Тетяна Анпілогова // Бахмутський шлях. – 2008. – № 1/2. – С. 126–130.
4. Анпілогова Т.Ю. Культурно-освітня діяльність гуманітарної інтелігенції Луганщини в період нової економічної політики / Т.Ю. Анпілогова // Інтелігенція і влада. – 2004. – Вип. 3. – С. 80–85.
5. Бабак О.А. Соціально-економічне та духовно-культурне життя робітничого населення Української СРР у 1920-х рр.: історіографія проблеми : Автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / О.А. Бабак; Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2008. – 21 с.
6. Бабюх В.А. Головне управління в справах літератури та видавництва УРСР та керівництво цензурними органами / В.А. Бабюх // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Збірник наукових праць. Історичні науки. – 2009. – Вип. 2. – С. 118–126.
7. Бабюх В.А. Діяльність політичної цензури як форма ідеологічного контролю в Україні (1920–1930-ті рр.) / В.А. Бабюх // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : Збірник наукових праць. 2007. – Вип. 34. – С. 12–23.
8. Бачинський Д.В. Інтелігенція Української СРР в українізаційних процесах 20-х – початку 30-х років ХХ ст. : Автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Д.В. Бачинський; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2004. – 20 с.
9. Бачинський Д., Кручек О. Формування ідеологічних підвалин більшовицької національно-культурної політики в УСРР на початку 20-х років / Д. Бачинський, О. Кручек // Наукові записки: Історичні науки: Зб. наук. ст. / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К. : Логос, 1999. – Вип. спец. – С. 16–26.
10. Бобровський А.С. Концептуальні основи державної політики щодо соціокультурного розвитку міст Донбасу в 20-х – 30-х роках ХХ ст. / А.С. Бобровський // Історичні і політологічні дослідження : Збірник наукових праць. – 2010. – № 1–2. – С. 118–125.
11. Бондарчук П.М. Політика українізації і профспілки УСРР (1920-ті рр.) / П.М. Бондарчук. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2002. – 161 с.
12. Бондарчук П.М. Українізаційні процеси у профспілковому русі УСРР (20-і роки) / П.М. Бондарчук. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 1999. – 46 с.
13. Васильчук Г.М. Радянська Україна 20–30-х рр. ХХ ст. : сучасний історіографічний дискурс / Г.М. Васильчук. – Запоріжжя : Запорізь. нац. ун-т, 2008. – 314 с.
14. Ващенко І.В. Проблема політики українізації в історичній літературі після 1991 року / І.В. Ващенко // Збірник наукових праць Харків. держ. пед. ін-ту ім. Г. Сковороди: Історія та географія. – Х., 2000. – Вип. 4. – С. 113–122.
15. Виговський М.Ю. Номенклатура системи освіти в УСРР 1920–1930-х років : соціальне походження, персональний склад та функції / М.Ю. Виговський. – К. : Генеза, 2005. – 308 с.
16. Гогохія Н.Т. Українське радянське місто та його роль у процесі соціокультурних перетворень у 1929–1938 рр. / Н.Т. Гогохія // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: науковий журнал. – Луганськ, 2002. – № 12. – С. 105–114.
17. Гогохія Н.Т. Українське «соцмісто» 30-х рр. ХХ ст. : мрії та реальність / Н.Т. Гогохія // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка : науковий журнал. – Луганськ, 2003. – № 6. – С. 190–200.
18. Даниленко В.М. Українізація: Здобутки і втрати (20–30-ті роки) / В.М. Даниленко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : Респ. міжвід. зб. наук. пр. – К., 1992. – Вип.2. – С. 79–91.
19. Даниленко В.М. До витоків політики «українізації» / В.М. Даниленко // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика : Зб. статей. – К., 1993. – Вип. 1. – С. 53–67.
20. Даниленко В.М. Згортання «українізації» й посилення русифікаторських тенденцій у суспільно-культурному житті радянської України у 30-ті роки / В.М. Даниленко // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика : Зб. статей. – К., 1996. – Вип.2. – С. 96–116.
21. Дорошко М.С. Номенклатура : керівна верхівка радянської України. (1917–1938 рр.) / М.С. Дорошко. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 368 с.
22. Дровозюк С.І. Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20–30-х рр. ХХ століття : історіографічний нарис / С.І. Дровозюк – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 364 с.
23. Дудка Л.О. Антирелігійна пропаганда в системі народної освіти в УРСР в 1920–1930-х рр. : механізм упровадження та наслідки / Л.О. Дудка // Література та культура Полісся : Збірник наукових праць. – 2011. – № 62. – С. 125–135.

24. Дудка Л.О. Сізіфова праця, або чому занепада антирелігійна робота в Україні в сер. 1930-х рр. / Л.О. Дудка // Література та культура Полісся : Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 60. – С. 129–137.
25. Єфіменко Г.Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932–1938) / Г.Г. Єфіменко / НАН України. Інститут історії України. – К. : Інститут історії України, 2001. – 304 с.
26. Ігнатуша О.М. Боротьба держави проти церкви в Україні : кампанії 20–30-х рр. ХХ ст. / О.М. Ігнатуша // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2002. – № 1 (18). – С. 239–250.
27. Ігнатуша О.М. Вектори антицерковної політики радянської держави в Україні в 20–30-х рр. ХХ ст. / О.М. Ігнатуша // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2004. – № 9 (79). – С. 62–69.
28. Ідріс Н.О. Кадрова політика більшовицького уряду як інструмент зміцнення влади у містах УСРР за доби «українізації» : психологічний аспект (20-і – початок 30-х рр. ХХ ст.) / Н.О. Ідріс // Гілея : науковий вісник. – К., 2010. – Вип. 30. – С. 80–91.
29. Ідріс Н.О. Проблема «українізації» міст УСРР у рамках дискусії навколо «теорії боротьби двох культур» у 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. / Н.О. Ідріс // Гілея : науковий вісник. – К., 2009. – Вип. 37. – С. 62–71.
30. Киридон А.М. Час випробувань: держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років / А.М. Киридон. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 384 с.
31. Коляструк О.А. Влада і преса в контексті політики українізації (20–30-ті рр.) / О.А. Коляструк // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика. – 36. ст. – К., 1999. – С. 156–182.
32. Коляструк О.А. Преса в радянській політичній системі. 20-30-і рр. ХХ ст. // О.А. Коляструк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. – Вінниця, 2003. – Вип. 5. – С. 104–110.
33. Коцур В.П. Історичні дослідження: упереджені та об'єктивні оцінки (соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920-х–30-х рр. : історіографія) / В.П. Коцур. – К. : Наукова думка, 1998. – 505 с.
34. Коцур В.П., Висовень О.І. Інтелігенція в культурно-освітньому розвитку УСРР (1920-ті – початок 1930-х рр.) : історіографія / В.П. Коцур, О.І. Висовень. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – 170 с.
35. Кручек О.А. Ідеологічне підґрунтя більшовицької культурної політики в Україні в 1920–1923 рр. / О.А. Кручек // Наукові записки Вінницького національного педагогічного університету. Серія : Історія. – 2009. – Вип. 17. – С. 98–112.
36. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С.В. Кульчицький. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с.
37. Кульчицький С.В. Радянська індустріалізація на Донбасі : 1926–1938. / С.В. Кульчицький. – К. : Інститут історії України НАН України. – 2015. – 122 с.
38. Кульчицький С.В. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі : У 3 кн. / С.В. Кульчицький. – К. : Темпора, 2013. – Кн. 2. – 628 с.
39. Молоткіна В.К. Становлення та розвиток видавничої справи в УСРР-УРСР у 20 – 30-ті роки ХХ ст. / В.К. Молоткіна. – Переяслав-Хмельницький : Лукашевич О.М., 2012. – 415 с.
40. Новохатько Л.М. Проблеми соціально-економічного і культурного розвитку України в контексті національної політики (20–30-ті рр. ХХ ст.) / Л.М. Новохатько. – К., 1998. – 320 с.
41. Оніпко Т.В. Культурно-освітня діяльність споживчої кооперації України в 20-ті рр. ХХ ст. / Т.В. Оніпко; ВНЗ Укоопспілки «Полтав. ун-т економіки і торгівлі». – Полтава : ПУЕТ, 2014. – 300 с.
42. Очеретянко В.І. Загратована думка / В.І. Очеретянко; Ін-т історії України НАН України. Голов. редкол. наук.-докум. сер. книг «Реабілітовані Історією». – К. : Рідний край, 2000. – 150 с.
43. Посвістак О.А. Культурно-освітня і наукова інтелігенція Поділля у 20–30-х рр. ХХ ст.: взаємини з владою : Автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О.А. Посвістак; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2010. – 19 с.
44. Посвістак О.А. Офіційна політика радянської влади щодо театрального мистецтва та театральної інтелігенції Поділля в 1920–1930 рр. / О.А. Посвістак // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2008. – Вип. XIV. – С. 214–220.
45. Рубльов О.С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914 – 1939) / О.С. Рубльов. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2004. – 648 с.
46. Рябченко О. Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації / О.Л. Рябченко; Відп. ред. С.В.Кульчицький. – Х. : ХНАМГ, 2012. – 456 с.
47. Сергієнко С.Ю. Основні чинники специфіки процесу українізації в Донбасі у 20–30-ті рр. ХХ ст. / С.Ю. Сергієнко // Гілея : науковий вісник. – К., 2010. – Вип. 30. – С. 138–143.
48. Сергієнко С.Ю. Специфіка процесу українізації 20–30-х рр. ХХ ст. у сфері освіти і культури Донбасу / С.Ю. Сергієнко // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Вип. 9 (151). Частина 2 / Гол. ред. О.Л. Голубенко. – Луганськ, 2010. – С. 185–188.
49. Ставнюк О.М. Діяльність П. Любченка в умовах політики українізації в УСРР / О.М. Ставнюк // Гілея : науковий вісник. – К., 2009. – Вип. 40. – С. 67–78.

50. Собачко О. Встановлення монополії партійної критики в літературі в 1927–1932 роках / Ольга Собачко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України : Збірник наукових праць. – К., 2009. – Вип. 43. – С. 218–231.

51. Соболев П.І. Українізація на промислових підприємствах Миколаївщини (1920–30-ті роки) / П.І. Соболев // Історія: маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). – К. : Донецьк, 2001. – Вип. 16. – С. 85–89.

52. Соболев П.І. Українізація 20-х років і сучасне національне відродження на Миколаївщині: порівняльний аналіз / П.І. Соболев // Історія Півдня України від найдавніших часів до сучасності: проблеми національного, соціального, економічного, технічного, правового, релігійного та культурного розвитку: Збірник наукових праць. – Миколаїв ; Одеса, 1999. – Ч. II. – С. 170–171.

53. Стоян Т.А. Система політичної цензури в УРСР у 1920–1930 рр. / Т.А. Стоян. – К. : Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2010. – 480 с.

54. Стремечка В.О. Політика українізації на півдні України у 20–30-х рр. ХХ ст. : Автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / В.О. Стремечка; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 19 с.

55. Стремечка В.О. Класифікація методів проведення українізації у 1920–30-ті рр. / В.О. Стремечка // Наукові праці. Історичні науки : науково-методичний журнал. – Миколаїв : Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2002. – Т. 26. – Вип. 13. – С. 86–91.

56. Федотова О.О. Політична цензура друкованих видань в УСРР-УРСР (1917-1990 рр.) / О.О. Федотова. – К. : Парламентське видавництво, 2009. – 352 с.

57. Шаповал Ю.І. Україна 20–50-х років : сторінки ненаписаної історії / Ю.І. Шаповал. – К. : Наукова думка, 1993. – 350 с.

СОВРЕМЕННАЯ УКРАИНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В ГОРОДАХ УССР НА ПРОТЯЖЕНИИ 20-30-Х ГГ. ХХ В.

В статье исследованы проблемно-тематические приоритеты современной украинской историографии социокультурных трансформаций в украинских городах межвоенного периода. Освещены особенности историографии формирования советской системы образования, украинизации, жизни интеллигенции, изменений в сфере культуры. Проанализированы исторические исследования духовной жизни, взаимоотношений церкви и государства.

Ключевые слова: историография, концепция, тоталитаризм, украинизация, социум, культура, УССР.

MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATIONS IN THE CITIES OF URSRA DURING THE 20-30'S OF XX CENTURY

In this article there are researched thematic priorities of the modern Ukrainian historiography of socio-cultural transformations of the cities of UkrSSR in the period between two World Wars. The features of historiography of Soviet education system establishment, ukrainization, life of intelligence, changes at culture sphere are highlighted. Analyzed The historical researches of the relations between church and state are analyzed as well.

Key words: historiography, concept, totalitarianism, ukrainization, society, culture, UkrSSR.

Мальчин Ю.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЯК ФОРМА РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті розглядається процес появи в Україні органів самоорганізації населення за місцем проживання, формування нормативно-правової бази їхньої діяльності, місце і роль органів самоорганізації населення у системі місцевого самоврядування, діяльність органів самоорганізації населення з реалізації своїх повноважень та можливий шлях підвищення ефективності їхньої роботи.

Ключові слова: органи самоорганізації населення, органи місцевого самоврядування, комітети самоорганізації населення мікрорайонів та вулиць, будинкові комітети.

Органи самоорганізації населення за місцем проживання громадян міст і сіл займають визначне місце у системі місцевого самоврядування. Саме вони відіграють важливу роль у залученні широких кіл громадян до співпраці з органами влади щодо соціально-економічного і культурного розвитку територій, міст і сіл. Якраз через комітети самоорганізації населення мешканці кварталів, мікрорайонів, вулиць і будинків можуть більш оперативно вирішувати більшість своїх проблем за місцем проживання. Комітети самоорганізації населення стають механізмом захисту інтересів мешканців мікрорайонів, вулиць і будинків в органах державної влади та місцевого самоврядування, їх структурних підрозділах. Тому наукове дослідження цих проблем є і завжди буде актуальним.

Проблемам розвитку органів самоорганізації населення присвятили роботи В. Антоненко, М. Баймуратов, О. Батанов, О. Здіорук, Т. Кравченко, В. Кравченко, А. Крупник, Т. Щербань та інші автори.

Актуальні проблеми становлення та розвитку органів самоорганізації населення розглядаються у колективній монографії [1, с. 864] В. Антоненко, М. Баймуратова, О. Батанова; в наукових роботах В. Кравченка [8, с. 264]. Питання діяльності органів самоорганізації населення в системі місцевого самоврядування розглядають у своїх роботах А. Крупник [7], Т. Щербань [9, вип. 2], Т. Кравченко [6]. Можливостям впливу органів самоорганізації населення на вирішення проблем місцевого розвитку присвятив свою роботу О. Здіорук [4].

Спроба залучення жителів міст і сіл, вулиць і будинків до вирішення повсякденних і перспективних питань у місцях їх постійного проживання була зроблена ще у радянські часи. У 1975 р. в радянській Україні були започатковані органи самоорганізації населення за місцем проживання. Положення про статус і повноваження цього неординарного складника місцевого самоврядування було затверджено 6 жовтня цього ж року Президією Верховної Ради УРСР. За Положенням вони мислилися як громадські формування, котрі повинні були сприяти місцевим радам у впровадженні в життя рішень і заходів партійних і радянських органів. Органи самоорганізації населення повинні були працювати під керівництвом місцевих рад, але не могли мати самостійності у вирішенні місцевих питань. Проте покласти в прокрустове ложе цей важливий соціальний рух, що був викликаний самим життям і потребами громадськості, уже не вдалося. Подальший розвиток демократичних ініціатив, особливо у великих містах і не тільки, привів до виникнення рад і комітетів громадського самоврядування. Саме вони стали справжніми виразниками інтересів громадянства і сполучною ланкою між населенням і місцевими радами, що в кінці 1980-х рр. привело до визнання місцевого самоврядування на законодавчому рівні.

Реалізувати цю ідею стало можливим уже в незалежній Україні після відродження на основі Європейської Хартії місцевого самоврядування. Нині органи самоорганізації населення діють на підставі Конституції України [5, с. 141], Закону України «Про органи місцевого само-

врядування» [2, с. 170], Закону України «Про органи самоорганізації населення» [3, с. 254], актів Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих документів виконавчої влади, рішень відповідних органів місцевого самоврядування, розпоряджень сільського, селищного, міського голови, виданих у межах своїх повноважень, положень про органи самоорганізації населення, рішень зборів, конференцій жителів за місцем проживання, які їх обрали.

Відповідно до чинного законодавства до органів самоорганізації населення належать будинкові, вуличні, квартальні комітети, ради мікрорайонів, житлових комплексів та ін. Вони діють винятково у межах частини території громади й об'єднують населення на основі спільної роботи з виконання певних завдань у галузі обслуговування суспільних потреб громадян, задоволення їх культурно-побутових та інших запитів. Вони максимально наближені до населення і сприяють оптимальній децентралізації влади. Органи самоорганізації населення покликані максимально оперативно реагувати на локальні потреби громадян і насамперед забезпечувати створення належних умов їх проживання на відповідних ділянках населеного пункту.

Основними завданнями органів самоорганізації населення є:

1) створення умов для участі жителів у вирішенні питань місцевого значення в межах Конституції і законів України;

2) задоволення соціальних, культурних, побутових та інших потреб жителів шляхом сприяння у наданні їм відповідних послуг;

3) участь у реалізації соціально-економічного, культурного розвитку відповідної території, інших місцевих програм.

Органи самоорганізації населення формуються шляхом виборів на загальних зборах або конференціях громадян за місцем їх проживання з дозволу сільських, селищних, міських, районних у містах рад. З ініціативою про створення органу самоорганізації населення до сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради можуть звернутися збори (конференція) жителів за місцем проживання за умови, якщо в них було представлено не менше половини жителів відповідної території, які мають право голосу. На зборах (конференції) жителів за місцем проживання обирається також ініціативна група, члени якої будуть представляти інтереси жителів – учасників зборів (конференції) у відповідній місцевій раді.

Рішення зборів (конференції) приймається більшістю голосів їх учасників.

Після цього питання про створення органу самоорганізації населення вноситься на розгляд сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради та розглядається на найближчому засіданні відповідної ради за участю членів ініціативної групи зборів (конференції) жителів за місцем проживання. Рішення ради про надання дозволу на створення органу самоорганізації населення має містити обов'язково визначену назву, основні напрями діяльності, повноваження та умови їх здійснення, територію, в межах якої має діяти орган самоорганізації населення. Самі вибори органів самоорганізації населення проходять на основі загального, рівного виборчого права шляхом таємного голосування жителів, які на законних підставах проживають на відповідній території. Позбавлені виборчого права тільки жителі, які визнані судом недієздатними.

До складу органу самоорганізації населення входять керівник, заступник (заступники) керівника, секретар, інші члени. Обраними до складу органу самоорганізації населення вважаються особи, які одержали більше половини голосів учасників зборів (конференції) жителів за місцем проживання. Зазначимо, що члени органу самоорганізації населення можуть бути достроково відкликані за рішенням зборів (конференції) жителів за місцем проживання, що утворили цей орган.

Органи самоорганізації населення створюються на строк повноважень ради, якщо інше не передбачено рішенням ради чи положенням про орган самоорганізації населення. Ці органи функціонують на основі їх статутів або положень, що затверджуються загальними зборами. А структура, штати, виграї на утримання можливого апарату також встановлюються загальними зборами.

Легалізація органів самоорганізації населення відбувається за рішенням відповідних виконавчих комітетів місцевих рад і здійснюється шляхом їх реєстрації або повідомлення про заснування. У разі реєстрації орган самоорганізації населення набуває статусу юридичної особи. Із дня легалізації орган самоорганізації населення набуває власних повноважень. Сільська, селищна, міська, районна у місті (у разі її створення) рада передає органу самоорганізації населення відповідні кошти, а також матеріально-технічні та інші ресурси, необхідні для реалізації зазначених повноважень, здійснює контроль за їх виконанням.

За Законом «Про органи самоорганізації населення» їм можуть надаватися такі власні повноваження:

- представляти разом з депутатами інтереси жителів будинку, вулиці, мікрорайону, села, селища, міста у відповідній місцевій раді та її органах, місцевих органах виконавчої влади;

- сприяти додержанню Конституції та законів України, реалізації актів Президента України та органів виконавчої влади, рішень місцевих рад та їх виконавчих органів, розпоряджень сільського, селищного, міського голови, голови районної у місті (у разі її створення) ради, рішень, прийнятих місцевими референдумами;

- вносити у встановленому порядку пропозиції до проектів місцевих програм соціально-економічного і культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць та проектів місцевих бюджетів;

- організовувати на добровільних засадах участь населення у здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, проведення робіт із благоустрою, озеленення та утримання у належному стані садиб, дворів, вулиць, площ, парків, кладовищ, братських могил, обладнанні дитячих і спортивних майданчиків, кімнат дитячої творчості, клубів за інтересами тощо; з цією метою можуть створюватися тимчасові або постійні бригади, використовуватися інші форми залучення населення;

- організовувати на добровільних засадах участь населення у здійсненні заходів щодо охорони пам'яток історії та культури, ліквідації наслідків стихійного лиха, будівництві і ремонті шляхів, тротуарів, комунальних мереж, об'єктів загального користування із дотриманням встановленого законодавством порядку проведення таких робіт;

- здійснювати контроль за якістю надаваних громадянам, які проживають у жилих будинках на території діяльності органу самоорганізації населення, житлово-комунальних послуг та за якістю проведених у зазначених жилих будинках ремонтних робіт;

- надавати допомогу навчальним закладам, закладам та організаціям культури, фізичної культури і спорту у проведенні культурно-освітньої, спортивно-оздоровчої та виховної роботи серед населення, розвитку художньої творчості, фізичної культури і спорту; сприяти збереженню культурної спадщини, традицій народної культури, охороні пам'яток історії та культури, впровадженню в побут нових обрядів;

- організовувати допомогу громадянам похилого віку, інвалідам, сім'ям загиблих воїнів, партизанів та військовослужбовців, малозабезпеченим та багатодітним сім'ям, а також самотнім громадянам, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування; вносити пропозиції з цих питань до органів місцевого самоврядування;

- надавати необхідну допомогу органам пожежного нагляду у здійсненні протипожежних заходів, організовувати вивчення населенням правил пожежної безпеки, брати участь у здійсненні громадського контролю за додержанням вимог пожежної безпеки;

- сприяти відповідно до законодавства правоохоронним органам у забезпеченні ними охорони громадського порядку;

- розглядати звернення громадян, вести прийом громадян;

- вести облік громадян за віком, місцем роботи чи навчання, які мешкають у межах території діяльності органу самоорганізації населення;

- сприяти депутатам відповідних місцевих рад в організації їх зустрічей із виборцями, прийому громадян і проведенні іншої роботи у виборчих округах;

- інформувати громадян про діяльність органу самоорганізації населення, організовувати обговорення проектів його рішень із найважливіших питань. Крім того, сільська, селищна, міська, районна у місті (у разі її створення) рада може додатково наділяти частиною своїх повноважень орган самоорганізації населення з одночасною передачею йому додаткових коштів, а також матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних для здійснення цих повноважень, здійснювати контроль за їх виконанням.

Усталеною формою роботи органу самоорганізації населення є засідання, які скликаються його керівником або заступником керівника за необхідності, але не рідше одного разу на квартал. Щодо порядку позачергового скликання засідання органу самоорганізації населення, то він визначається Положенням про цей орган. А засідання органу самоорганізації населення є правомочним, якщо в ньому бере участь більше половини його загального складу.

За необхідності орган самоорганізації населення може утворювати комісії, робочі групи, інші свої органи в порядку, визначеному Положенням про цей орган.

Із питань, віднесених до його повноважень, орган самоорганізації населення може приймати рішення організаційно-розпорядчого характеру.

Ці рішення вважаються прийнятими, якщо за них проголосувало більше половини загального складу цього органу.

Якщо рішення органу самоорганізації населення не відповідають чинному законодавству або прийняті з питань, не віднесених до його повноважень, то в такому разі вони зупиняються відповідною сільською, селищною, міською, районною у місті (у разі її створення) радою з одночасним зверненням до суду про скасування такого рішення.

Особливою ознакою органу самоорганізації населення є те, що всі його члени виконують свої обов'язки на громадських засадах. Проте за рішенням зборів (конференції) жителів за місцем проживання керівник і секретар цього органу можуть працювати в ньому на постійній основі з оплатою їхньої праці за рахунок коштів, переданих органу самоорганізації населення.

Безпосередня приближеність цих органів до населення, сам порядок їх формування, органічний зв'язок їхньої діяльності з повсякденними життєвими інтересами громадян забезпечують їх масовість і визначають необхідність підвищення їх ролі у системі місцевого самоврядування.

Зазначимо, що повноваження органу самоорганізації населення можуть бути достроково припинені у разі:

1) невиконання рішень сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради, її виконавчого комітету – за рішенням відповідної сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради, яка дала дозвіл на його створення;

2) невиконання рішень зборів (конференції) жителів за місцем проживання або невиконання своїх повноважень, саморозпуск – за рішенням зборів (конференції) жителів за місцем проживання;

3) порушення Конституції і законів України, інших актів законодавства – за рішенням суду.

Крім іншого, орган самоорганізації населення припиняє свої повноваження також у разі перебудови або реорганізації будинків, вулиць, кварталів, мікрорайонів, районів у містах, сіл, селищ, у межах яких вони діють, якщо така перебудова, реорганізація пов'язана з відселенням (переселенням) жителів, які брали участь у зборах (конференції), що заснували цей орган.

Органи місцевого самоврядування створюються на певній території для тих завдань, які вони будуть вирішувати ефективніше за органи місцевого самоврядування, бо краще знають свої

проблеми і швидше можуть згуртувати для їх вирішення жителями, що проживають на цій території (будинку, вулиці, кварталу тощо).

Сьогодні найбільш пекучими проблемами багатоповерхових будинків є надзвичайно низька якість житлово-комунальних послуг, невпорядковані під'їзди, забруднені сміттям території. Спільними проблемами як секторів приватної забудови, так і секторів багатоповерхової забудови є поганий вивіз сміття, неохайні вулиці.

І дуже важливо, щоб люди знали, як організувати органи самоорганізації населення, що вони можуть зробити самі для вирішення тих чи інших проблем. Адже чим швидше будуть вирішуватися такі проблеми, тим швидше жителі та органи самоорганізації населення зможуть перейти до творчих завдань – робити свій спільний дім, свою вулицю або мікрорайон привабливими, красивими, зручними для повсякденного життя.

На практиці найбільш дієвими формами самоорганізації населення є будинкові, вуличні комітети, комітети самоорганізації жителів мікрорайону міста. Найбільш ефективно вони діють за підтримки жителів, співпраці з органами місцевого самоврядування.

Коли в м. Києві ліквідували райради, якраз комітети самоорганізації населення мікрорайонів стали посередниками між владою і громадянами. З огляду на цю обставину Київська міська рада своїм рішенням від 26 вересня 2002 р. № 10/170 затвердила порядок надання дозволу на створення органів самоорганізації населення у місті, затвердила типові положення про органи самоорганізації населення у м. Києві, доручила Київській міській державній адміністрації організацію проведення зборів (конференцій) жителів за місцем проживання та ведення єдиного реєстру органів самоорганізації населення у м. Києві [10].

Станом на травень 2017 р. у м. Києві діє 148 органів самоорганізації населення. Їх кількість постійно зростає. Тільки за 4 місяці 2017 р. до єдиного реєстру міста було внесено 6 нових органів самоорганізації населення м. Києва [11].

В органі самоорганізації населення мікрорайону «Татарка» кожна вулиця закріплена за окремим членом комітету, що почав організацію надання допомоги мешканцям мікрорайону з ретельного обліку ветеранів війни, праці, ветеранів збройних сил України, сімей загиблих воїнів АТО; самотніх матерів, батьків, що виховують дітей; самотніх пенсіонерів, лежачих хворих. Для надання допомоги мобілізували всіх мешканців мікрорайону [12].

Комітет мікрорайону «Русанівський» за участю мешканців мікрорайону та підтримки Київради домогся відміни сумнівних рішень щодо забудови місць відпочинку у мікрорайоні торгово-розважальними центрами та багатоповерхівками. За наполяганням комітету на прохання мешканців Русанівки з Дніпровської набережної були прибрані дебаркатори. Комітет мікрорайону «Русанівський» підготував на міський конкурс проектів та програм проект детального планування території Лівобережного масиву та проект «Укріплення схилів Русанівського каналу». У 2017 р. на Русанівці відбувся третій за рахунком фестиваль мистецьких та театральних колективів «Русанівка FEST – травень 2017 р.» [13].

У практику роботи київських органів самоорганізації населення увійшли заходи з контролю послуг жеків, благоустрою територій, ремонт устаткування дитячих та спортивних майданчиків, організація рейдів щодо дотримання громадського порядку та протидії незаконним парковкам автомобілів та інші заходи [14].

У Маріуполі перші об'єднання самоорганізації населення за місцем проживання з'явилися у 1998 р. В кінці 2016 р. в усіх районах міста їх нараховувалося 61, з них у Центральному – 18, Кальміуському – 16, Лівобережному – 14, Приморському – 13. У кожному з них діють вуличні і будинкові комітети самоорганізації мешканців вулиць і будинків. З усіма комітетами самоорганізації населення міський голова щорічно підписує соціальні контракти, якими передбачається ремонт доріг, під'їздів будинків, водо- та газопостачання, вивезення сміття, благоустроїв територій, утримання в належному стані дворів, садиб, вулиць, парків, кладовищ, організація охорони громадського порядку, проведення заходів з орга-

нізації дозвілля дітей і дорослого населення [15].

Поступово зростає кількість місцевих рад, які делегують органам самоорганізації населення свої окремі повноваження. Зокрема, Миколаївська міська рада своїм рішенням від 19 листопада 2007 р. № 17/52 затвердила порядок делегування повноважень органів місцевого самоврядування міста Миколаєва з управління об'єктами житлового господарства органам самоорганізації населення [16].

У діяльності органів самоорганізації населення є багато проблем і невирішених питань. Їх розв'язання та підвищення ефективності роботи органів самоорганізації населення могло би здійснюватися за такими напрямками, як більш чітке визначення прав та обов'язків органів самоорганізації населення; окреслення кола питань, які не можуть бути ухваленими без участі органів самоорганізації населення; закріплення виняткової компетенції органів самоорганізації населення; встановлення можливих делегованих повноважень органів самоорганізації населення та порядку передачі місцевими органами таких повноважень; встановлення підконтрольності органів самоорганізації населення місцевим радам у частині виконання делегованих повноважень; обов'язковість розгляду органами місцевого самоврядування пропозицій комітетів самоорганізації населення.

Таким чином, діяльність органів самоорганізації населення пройшла випробування часом і стала дієвою формою у створенні умов для залучення широких кіл громадян до безпосередньої участі у вирішенні багатьох питань повсякденного життя жителів міст і сіл. Вони відіграють принципово важливу роль у розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Список літератури:

1. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні. Кол. монографія / В.О. Антоненко, М.О. Баймуратов, О.В. Батанов та ін. – К. : Атіка, 2007. – 864 с.
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні // Відомості Верховної Ради України. – 1977. – № 24. – С. 170.
3. Закон України «Про органи самоорганізації населення» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48. – С. 254.
4. Здіорук О. Можливості впливу органів самоорганізації населення на вирішення проблем місцевого розвитку [Електронний ресурс] / О. Здіорук // www.old.niss.gov.ua.
5. Конституція України. Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 30. – С. 141.
6. Кравченко Т.А. Значення та роль органів самоорганізації населення в системі місцевого самоврядування в Україні: функціональний підхід [Електронний ресурс] / Т.А. Кравченко // www.Kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-1/doc/3/03.pdf
7. Крупник А.С. Органи самоорганізації населення у системі місцевого самоврядування / А.С. Крупник // Актуальні проблеми державного управління. ОР, ДУ. – 2006. – Вип. 2(26).

8. Органи самоорганізації населення: створення, легалізація, організація діяльності / За ред. В. Кравченка. – К. : Атіка, 2004. – 264 с.

9. Щербань Т. Підвищення значення та ролі органів самоорганізації населення в системі місцевого самоврядування / Т. Щербань // Вісник центральної виборчої комісії. – 2008. – № 2.

10. www.kmrligazakon.ua

11. www.kievcity.gov.ua/osnhim1

12. www.kievcity.gov.ua/content/osn.htm/

13. www.rusanivka.org.ua

14. www.kievcity.gov.ua/content/osn.htm

15. www.marsovet.org.ua

16. <https://mkrada.gov.ua>

СТАНОВЛЕНИЕ ОРГАНОВ САМООРГАНИЗАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ КАК ФОРМА РАЗВИТИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

В статье рассматривается процесс появления в Украине органов самоорганизации населения, формирования нормативно-правовой базы их деятельности, место и роль органов самоорганизации населения в системе местного самоуправления, деятельность органов самоорганизации населения по реализации своих полномочий и возможные пути повышения эффективности их работы.

Ключевые слова: органы самоорганизации населения, органы местного самоуправления, комитеты самоорганизации населения микрорайонов и улиц, домовые комитеты.

FORMATION OF BODIES OF SELF-ORGANIZATION OF THE POPULATION AS A FORM OF DEVELOPMENT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

The article deals with the process of foundation in Ukraine bodies of self-organization of the population, the formation of the regulatory and legal framework for their activities, the place and role of bodies of self-organization in the local self-government system, the activities of these bodies aimed to realization of their capacities and possible ways to increase their effectiveness.

Key words: bodies of self-organization of the population, local self-government bodies, committees of self-organization of the population of micro districts and streets, house committees.

УДК 929:930(477.53)В.Жук

Петренко І.

ВНЗ Укоопспілка «Полтавський університет економіки і торгівлі»

ВИКЛАДАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИКА ВІРИ ЖУК (1928–2008) У ПОЛТАВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА (1978–1989 РР.)

У статті досліджено навчально-методичну та педагогічну діяльність відомого історика, архівіста Віри Жук. Увага зосереджена на тому, що вчена виховала цілу плеяду талановитих учителів, має значні досягнення у навчальній та методичній роботі. В. Жук підготувала методичні рекомендації для вчителів, студентів, учнів, видала велику кількість статей у журналах. Брала участь у багатьох міжнародних, всеукраїнських і регіональних історичних конференціях. Незважаючи на те, що у Віри Никанорівни не було педагогічної освіти, до неї часто зверталися вчителі за консультаціями з проблемних питань з історії України та методики їх вивчення у шкільному курсі історії. Її знання історії Полтавщини були особливо цінними.

Ключові слова: Віра Никанорівна Жук, навчально-методична діяльність, педагогічна діяльність, наукова спадщина, викладання.

Полтавщина дала світові та зростила на своєму ґрунті багато видатних постатей, знаних як в Україні, так і далеко за її межами. Про багатьох із них пам'ятають роками та навіть століттями, а деякі відходять у забуття. У Полтаві та далеко за її межами пам'ятають талановитого історика, глибокого дослідника-краєзнавця, педагога та громадського діяча Віру Никанорівну Жук (1928–2008).

Віра Никанорівна на багато питань в історії України мала свій погляд, була глибоко обізнаною в джерелах (у тому числі й іноземного походження), аналізувала їх і неухильно відстоювала свої погляди, полемізуючи з опонентами.

Певну кількість студій вже було присвячено життєвому і науковому шляху В.Н. Жук. Зокрема, спогади про співпрацю з нею написали відомий вітчизняний учений П.Т. Тронько [15] та болгарський дослідник Х. Станев [14]. Науково-дослідницькій роботі В.Н. Жук у Державному архіві Полтавської області присвятили свої студії полтавські архівісти Т.П. Пустовіт [13] і М. Чиркова [16]. До 80-річного ювілею вченої І.М. Петренко підготувала статтю, де було зроблено спробу підбити підсумки багаторічної пошукової і дослідницької роботи В.Н. Жук [12].

Незважаючи на наявність зазначених досліджень, узагальнюючої розвідки про навчально-методичну та педагогічну діяльність Віри Жук досі немає. Заповнити цю прогалину і покликана ця стаття.

Мета статті – дослідити педагогічну діяльність відомого історика-архівіста Віри Жук (1928–2008), показати її здобутки у викладацькій, аудиторній, позааудиторній роботі зі студентами.

Захистивши кандидатську дисертацію та залишивши роботу в Полтавському обласному державному архіві, Віра Жук із 12 червня 1978 р. по 31 серпня 1986 р. (на неповну ставку фактично до 1989 р.) працювала у Полтавському державному педагогічному інституті імені В.Г. Короленка. Перейшовши на педагогічну роботу, Віра Никанорівна мала великий досвід науково-дослідницької, пошукової роботи, яким могла поділитися зі студентами. Її прихід у студентську аудиторію став новою віхою у її творчій біографії.

Віра Жук із великою повагою ставилася до праці вчителя, вважала її дуже шанованою і важливою у суспільстві, а також «важкою і безмежною» [9, арк. 1]. До підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів учена ставилася з особливою відповідальністю. Своім святим обов'язком Віра Никанорівна вважала виховання у майбутніх учителів патріотизму, національної свідомості, любові до рідного краю, адже потім все це вони понесуть в учнівські класи.

Залишаючи архівну роботу, Віра Никанорівна одержала блискучу характеристику, де було зазначено, що вона достроково виконувала річні плани роботи. Вона не тільки керувала, а й особисто проводила велику роботу з використання і публі-

кації документів архіву. Регулярно публікувалася у періодичній пресі, брала активну участь у проведенні республіканських та обласних архівних конференцій, виступала перед студентами, мешканцями Полтави з темами, пов'язаними з історією рідного краю тощо.

Матеріали особової справи В.Н. Жук дають змогу простежити її кар'єрне зростання: 12 травня 1978 р. Віру Никанорівну було прийнято на роботу на посаду асистента на кафедрі історії СРСР і УРСР. 30 березня 1979 р. її було обрано на посаду старшого викладача цієї ж кафедри, 24 квітня 1981 р. – переведено на посаду доцента. З 18 червня 1983 р. працювала у Полтавському державному педагогічному інституті імені В.Г. Короленка. [4, арк. 11–12, 16–17, 21.]. Звання доцента офіційно присвоєно рішенням ВАК при Раді Міністрів СРСР 27 листопада 1985 р. 1 липня 1986 р. Віру Жук було звільнено на пенсію.

Бажаючи продовжити педагогічну діяльність, Віра Никанорівна написала листа міністру освіти УРСР М.В. Фоменку із проханням дозволити їй працювати. Від міністра надійшла позитивна відповідь. Тому Віру Никанорівну було прийнято на посаду доцента кафедри історії СРСР і УРСР на рік із 31 серпня 1986 р. по 31 серпня 1987 р. З 1 вересня 1988 р. до 31 серпня 1989 р. вона працювала вже на чверть ставки.

Останній раз Віру Жук було прийнято у Полтавський державний педагогічний інститут імені В.Г. Короленка на посаду доцента кафедри спеціальних історичних дисциплін і географії з 1 листопада по 31 грудня 1997 р. [5, арк. 37].

Отже, у Полтавському державному педагогічному інституті імені В.Г. Короленка Віра Жук пройшла шлях від асистента, старшого викладача до доцента кафедри історії СРСР і УРСР. Працюючи в інституті, вона розробила курси лекцій з допоміжних історичних дисциплін, історичного краєзнавства, історії Полтавщини, підготувала навчально-методичні рекомендації з цих дисциплін.

Протягом 3 місяців (квітень-червень 1981 р.) проходила стажування на кафедрі історії СРСР Ленінградського державного педагогічного інституту імені О.І. Герцена. За цей період Віра Никанорівна вдосконалила лекційні курси, ознайомилася зі станом і плануванням навчально-методичної, наукової і виховної роботи, брала активну участь у засіданнях кафедри та ще й встигла попрацювати в Ленінградських архівах.

Опрацьовані протоколи засідань кафедри свідчать про значну кількість прочитаних від-

критих лекцій з історичного краєзнавства та допоміжних історичних дисциплін: листопад 1983 р. – «Етнографічні джерела та їх використання у процесі вивчення історії рідного краю», грудень 1983 р. – «Полтавщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років», березень 1984 р. – «Хронологія. Місячна і сонячна системи рахунку часу», травень 1984 р. – «Метрологія», листопад 1984 р. – «Періодична преса як джерело вивчення історії рідного краю», лютий 1985 р. – «Палеографія як допоміжна історична дисципліна», грудень 1985 р. – «Музеї СРСР як центри краєзнавства», листопад 1986 р. – «Використання краєзнавчих матеріалів на уроках історії», грудень 1986 р. – «Етнографічні джерела та їх використання у процесі вивчення історії рідного краю». Всі відкриті лекції отримали схвальні відгуки колег.

Робота в Полтавському державному педагогічному інституті імені В.Г. Короленка виявилася насиченою у професійному плані. Вірі Никанорівні було доручено представляти інститут у координаційній раді з проблеми «Історичне краєзнавство» АН УРСР [8, арк. 72].

Віра Никанорівна прекрасно читала лекції та проводила семінарські заняття, вдосконалювала методику викладання курсів. Для студентів І курсу вона викладала дисципліну «Історичне краєзнавство». На лекціях знайомила студентів з його основами, структурою, принципами.

Перших практичних навичок роботи з документами, друкованими матеріалами, музейними експонатами з історії краю студенти набували під час екскурсій. В.Н. Жук успішно керувала архівно-музейною практикою студентів історичного факультету, організувала відвідування ними Полтавського обласного державного архіву та музеїв Полтави. Вчена ділилася зі студентами досвідом роботи з опрацювання, використання і зберігання архівних документів.

Більш глибоко майбутніх учителів Віра Никанорівна знайомила з документальною базою, літературою та періодичною пресою з історії свого краю на другому курсі, де спеціально викладався курс «Методика використання матеріалів з історії Полтавщини на уроках у школі» [6, с. 140].

Велику увагу Віра Никанорівна приділяла підготовці студентами рефератів про краєзнавчу роботу у школах, створення шкільних і сільських музеїв; навчала молодь, як використовувати музейні експонати під час уроків у школі. На другому курсі студенти виконували курсові роботи на краєзнавчу тематику. Зокрема, відомо, що у 1984 р. керувала дипломними роботами «Бойові

і трудові подвиги трудящих Полтавщини у Великій Вітчизняній війні», «Братерські зв'язки трудящих Полтавщини і Великотирнівського округу НРБ у роки Х п'ятирічки»; у 1987 р. – курсовими роботами «Сільське господарство Полтавщини в ХІ п'ятирічці», «Промисловість Полтавщини в ХІ п'ятирічці» [1, арк. 71].

Під керівництвом Віри Жук організація і проведення пошукової роботи здійснювалися таким чином: виявлення документів і матеріалів з історичного краєзнавства в архівах; зустрічі з видатними людьми – вченими, ветеранами, вчителями та ін.; екскурсійні і туристичні походи по визначних місцях тощо.

В.Н. Жук активно готувала методичні поради для студентів і вчителів [11], підготувала методичне повідомлення на тему «Методика використання документів про звірства німецько-фашистських окупантів з метою ведення контрпропаганди» [3, арк. 21].

Вчена організувала роботу з виявлення та дослідження місцевих пам'яток, які мали ввійти до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР та УРСР, і залучала до цієї роботи студентів.

Навколо Віри Никанорівни сформувався гурток студентів і молодих науковців, котрі були небайдужими до краєзнавства, захоплювалися історією Полтавщини. Під керівництвом Віри Никанорівни вони опанували навички дослідження архівних матеріалів, робили перші кроки у царині науки. У подальшому цей історико-краєзнавчий гурток поповнювався новими членами, на засіданнях вони опановували методологію проведення досліджень історії рідного краю. У 1985 р. у гуртку нараховувалося 20 студентів. В.Н. Жук проводила з його учасниками групові заняття, лекції, навчала методиці використання краєзнавчих матеріалів у шкільних курсах історії СРСР, визначала теми подальших досліджень [2, арк. 83].

Віра Никанорівна виховала цілу плеяду студентів, які пам'ятають її як прекрасного лектора, методиста, глибокого знавця історії, вченого-енциклопедиста, глибокого знавця джерел і скрупульозну та добросовісну вчену. Її запам'ятали як тактовну, довірливу, інтелігентну, делікатну людину, людину сильної волі, котра мала витончені, шляхетні манери. Жодного разу В.Н. Жук не підвищила голос на студентів, але була вимогливою до самої себе і до оточення. До кожного студента як до особистості вона ставилася з особливою увагою, до жодного студента, колеги або співрозмовника вона не зверталася на «ти», до

всіх – тільки на «Ви». Працюючи зі студентами, ставилася до них як до рівних, намагалася доступитися до кожного і чомусь навчити. Тим, хто виявляв особливий хист і поклик до наукових досліджень, давала власні матеріали, джерела, книги, нотатки, дозволяла користуватися власною бібліотекою.

Віра Никанорівна неодноразово була куратором груп історичного факультету педагогічного інституту, для своїх студентів вона стала чудовим порадиником, товаришем, помічником. Добросовісно і відповідально ставилася до виконання своїх обов'язків.

У подальшому не поривала контактів зі студентами, спілкувалася, радила, була мудрим наставником і порадицею. У будь-який час до неї можна було зателефонувати й отримати відповідь на будь-яке питання, адже мала справді унікальні, енциклопедичні знання. При цьому вона була надзвичайно добросовісною у своїх наукових дослідженнях, дбала про абсолютну точність наведених фактів. До речі, Віра Никанорівна чудово орієнтувалася не лише у фондах Державного архіву Полтавської області, а й у джерельній базі Центрального державного історичного архіву України в м. Києві.

Багатьох студентів історичного факультету вона залучала до роботи з охорони пам'яток історії та культури Полтавщини та України. Пригадую, як вона розповідала, що одного разу до неї звернулися студенти із проханням допомогти скасувати рішення про руйнування церкви в одному з районів Полтавської області. Вона миттєво відреагувала і звернулася з клопотанням до тодішнього першого секретаря Полтавського обласного комітету партії Ф.Т. Моргуна. Так їй вдалося врятувати святиню від знищення.

Багатьом своїм студентам В.Н. Жук допомагала як у вирішенні наукових питань, так і в реальному, повсякденному житті. Нікому і ніколи вона не відмовила у допомозі, ніколи не йшла на компроміс із совістю, адже завжди керувалася принципами добра, справедливості, порядності та етики. Була навіть ситуація, коли Віра Никанорівна приписала у свою квартиру студентку, яка цього потребувала, врахувавши складну ситуацію, в якій та опинилася. Одного свого студента Івана Васильовича з дружиною Оленою з Оржицького району Віра Никанорівна неодноразово поселяла у себе вдома, коли ті доглядали за його хворим батьком у лікарні [10, арк. 1–1зв.]. Учена завжди з милосердям і розумінням ставилася до людей, які опинилися в складних життєвих умовах.

Віра Жук трималася осторонь конфліктних ситуацій на кафедрі, лише в суперечках на історичну тематику послідовно відстоювала свою позицію, чітко її аргументуючи. У науковій сфері була безкомпромісною та вимогливою, терплячою, скрупульозною. Шанобливе ставлення до опонентів під час дискусій чи дебатів свідчило про чудове виховання, високі моральні принципи.

Мала свою позицію щодо «недоброзичливців» (так вона сама їх м'яко називала), ніколи ні на кого не ображалася, завжди з усмішкою про них говорила, навіть співчувала, що вони чогось не знають. Вона була завжди вище пліток, образ і почасти проявляла лояльність до тих, хто її не поважав. Це була людина великого таланту, широти душі, яка своїм життєвим кредо проголосила: «Служити науці і людям!».

Колега В.Н. Жук Олександр Єрмак відзначав, що вона прекрасно читала курси з історичного краєзнавства, керувала курсовими роботами з історії Полтавщини, регулярно виступала зі статтями та повідомленнями про минуле краю у засобах масової інформації [7, с. 7].

Віра Никанорівна дуже любила молодь, завжди була відкритою для спілкування. Не тер-

піла неправди, нещирості, непорядності, пристосуванства.

Незважаючи на те, що Віра Никанорівна не мала педагогічної освіти, до неї часто зверталися вчителі за консультаціями із проблемних питань в історії України та методики їх викладання у шкільному курсі історії. Особливо цінними були її знання з історії Полтавщини.

Вийшовши на пенсію у 1986 р., Віра Никанорівна поринула у науково-дослідницьку роботу, яку поєднувала з педагогічною, методичною роботою – читала спецкурси у школах Полтави, виступала перед студентами вузів міста, куди її запрошували колеги.

В.Н. Жук готувала методичні рекомендації для викладачів, учителів, студентів, учнів, опублікувала велику кількість статей у часописах. Брала участь у багатьох міжнародних, всеукраїнських і регіональних історичних конференціях.

Отже, український історик Віра Жук успішно поєднувала науково-дослідницьку, архівну, просвітницьку, методичну і педагогічну діяльність. Вчена виховала цілу плеяду талановитих учителів, науковців та дослідників історії України і Полтавщини.

Список літератури:

1. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, спр.1188.
2. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, спр. 1412.
3. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, спр.1516.
4. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, спр. 1712.
5. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, спр. 1973.
6. Жук В.Н. З досвіду краєзнавчої роботи у Полтавському державному педагогічному інституті імені В.Г. Короленка / В.Н. Жук, О.П. Самойленко // Третя Республканська наукова конференція з історичного краєзнавства / Тези доповідей. – К. : [Б.в.], 1984. – С. 139–141.
7. Єрмак О. Життя, віддане рідному краю / О. Єрмак // Трудова Полтавщина. – 2008. – 21 листопада. – С. 7.
8. Історичне краєзнавство в Українській РСР / Відп. ред. П.Т. Тронько. – К. : Наукова думка, 1989. – 240 с.
9. Лист Віри Жук до Григорія Сердюка (17 травня 2000 року) // Особистий архів Г.Д. Сердюка.
10. Лист Віри Жук до Григорія Сердюка, 23 січня 2001 р. // Особистий архів Г. Д. Сердюка.
11. Методичні рекомендації для пропагандистів і слухачів системи партійної освіти по вивченню селянського руху на Полтавщині в період революції 1905–1907 років / ред. В.Н. Жук. – Полтава : [б.в.], 1985. – 20 с.; Використання краєзнавчих матеріалів на уроках історії в школі: методичні рекомендації для вчителів історії середніх загальноосвітніх шкіл та студентів історичних факультетів педінститутів / Укладач В. Н. Жук. – Полтава : [б.в.], 1987. – 20 с.
12. Петренко І.М. Віра Никанорівна Жук: талановита дослідниця на ниві історичної науки України / І.М. Петренко // Постметодика. – 2008. – № 2. – С. 51–55; Петренко І.М. Віра Жук (1928–2008) – відома вчена-болгарист / І.М. Петренко // Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку : тези доповідей Міжнар. наук. конф. до Дня слов'янської писемності і культури (Київ, 21 травня 2015 р.) / НАН України, Укр. комітет славістів, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського та ін. – К., 2015. – С. 166–168; Петренко І.М. Віра Жук – відомий вітчизняний історик-архівіст / І.М. Петренко // Студії з архівної справи та документознавства / Держ. Архів. Служба України, УНДІАСД; [редкол.: С. Г. Кулешов (голов. ред.) та ін.]. – К., 2015. – Т. 22–23. – С. 180–184.
13. Пустовіт Т.П. До ювілею архівіста / Т. П. Пустовіт // Архівний збірник до 80-річчя Державного архіву Полтавської області. – Полтава : ДАПО, 1998. – С. 315–333.

14. Станев Христо. Братская дружба ни свързва // Очерки за Полтавска област / Христо Станев. – София : Издательство на Отечествен фронт, 1981. – 245 с.
15. Тронько П.Т. Летопись дружбы и братства // Из опыта создания «Истории городов и сел Украинской ССР» в 26-ти тт. / П.Т. Тронько. – К. : Наукова думка, 1981. – 128 с.
16. Чиркова М. Жук Віра Никанорівна / М. Чиркова // Українські архівісти: Бібліографічний довідник: у 3-х вип. / Упор. Т.В. Портнова. – К. : Держкомархів, 2002. – Вип. 2: 1940–1960-ті рр. – С. 84–86.

**ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИСТОРИКА ВЕРЫ ЖУК (1928-2008)
В ПОЛТАВСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ИНСТИТУТЕ
ИМЕНИ В.Г. КОРОЛЕНКА (1978-1989 ГГ.)**

В статье исследована учебно-методическая и педагогическая деятельность известного историка, архивиста Веры Жук. Внимание сосредоточено на том, что ученая воспитала целую плеяду талантливых учителей, имеет значительные достижения в учебной и методической работе. В. Жук подготовила методические рекомендации для учителей, студентов, учеников, издала большое количество статей в журналах. Принимала участие во многих международных, всеукраинских и региональных исторических конференциях. Несмотря на то, что у Веры Никаноровны не было педагогического образования, к ней часто обращались учителя за консультациями по проблемным вопросам в истории Украины и методике их изучения в школьном курсе истории. Ее знания истории Полтавщины были особенно ценными.

Ключевые слова: Вера Никаноровна Жук, учебно-методическая деятельность, педагогическая деятельность, научное наследие, преподавание.

**TEACHING ACTIVITY OF THE HISTORIAN VIRA ZHUK (1928-2008)
IN THE POLTAVA STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE NAMED
AFTER V.H. KOROLENKO (1978-1989)**

In the article the educational, methodical and pedagogical activity of the famous historian, archivist Vira Zhuk is investigated. The attention is focused on the fact that the scientist trained the whole group of talented teachers, and had considerable achievements in educational, methodical and teaching work. V. Zhuk prepared methodical recommendations for teachers, students, pupils, and published a large number of articles in the journals. She participated in many international, all-Ukrainian and regional historical conferences. Despite the fact that Vira Nikanorovna had no pedagogical education, the teachers often asked her for consultations on problematic issues of the history of Ukraine and a technique of their teaching of the school course of history. Her knowledge on history of Poltavshchyna was especially valuable.

Key words: Vira Nikanorovna Zhuk, educational, methodical and pedagogical activity, scientific inheritance, teaching.

Ховрич С.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МОВНОГО ПИТАННЯ У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНЦІВ У РІЗНІ ІСТОРИЧНІ ПЕРІОДИ

У статті проаналізований вплив мовної політики на розвиток української державності, а також з'ясовані його наслідки. Мовне питання, як доведено автором, посідає центральне місце в історії українського державотворення. Змагання за державну самостійність нероздільно пов'язане з мовним суверенітетом. Аналіз відомих історичних фактів дає підстави автору стверджувати, що державна мова – важливий консолідуючий фактор суспільства, без неї неможливе будівництво соборної та суверенної національної держави. Українська влада в різні історичні періоди загалом усвідомлювала роль і значення української мови у житті суспільства (мовореформаторська діяльність, зокрема українських урядів 1917–1920 рр., тому підтвердження), але нерішучість у вирішенні ключових проблем означеної сфери створила кризову ситуацію в культурному просторі держави, що негативно вплинуло на державотворчий процес. На думку автора, мовна політика традиційно умисно політизується окремими державними та іншими діячами, що подеколи створює напружену ситуацію всередині країни.

Ключові слова: Україна, українська мова, українські землі, ЮНЕСКО, М. Грушевський, національно-визвольний рух, закон.

Мовне питання посідає центральне місце в історії українського державотворення. Змагання за державну самостійність нероздільно пов'язане з мовним суверенітетом. Ось чому для української нації, яка в колоніальні періоди зазнала жорстокого національно-культурного гніту з боку іноземних поневолювачів, захист національно-культурного простору є одним із пріоритетних завдань. Окрім того, українська мова відіграє роль цементуючого елемента націєтворення. Після чергового відродження державного суверенітету наприкінці ХХ ст., а особливо в умовах сучасної російсько-української війни (з 2014 р.), зміцнення позицій державної мови на всій території нашої країни набуло особливого значення.

Мовне питання досліджувала низка дослідників кінця ХІХ – початку ХХ ст. (М. Грушевський, В. Науменко, Б. Грінченко, С. Єфремов та інші). Дослідження на сучасному етапі провадять такі науковці, як: В. Іванишин, В. Колесник, В. Кізченко, Ю. Шевчук, С. Румянцева, С. Яременко, О. Данилевська, О. Руда і т. д. Однак досліджувана тема настільки багатогранна та неоднозначна по суті, що потребує подальшого всебічного аналізу.

Мета статті – проаналізувати вплив мовної політики на розвиток української державності, а також з'ясувати його наслідки.

У різні історичні періоди окремі видатні постаті світового рівня не раз виявляли прихильність до культури українців, навіть по-доброму їм заздрили. Наприклад, всесвітньо відомий російський письменник Лев Толстой (1828 – 1910) зачудовано писав: «Щасливі ви, що народилися серед [українського. – С.Х.] народу з такою багатю душею, народу, що вмiє так відчувати свої радощі ы чудово виливати свої думки, свої мрії, свої почуття заповітні. Хто має таку пісню, тому нічого боятися за своє майбутнє. Його час не за горами. Вірите чи ні, що ні одного народу простих пісень я не люблю так, як вашого. Під їхню музику я душею відпочиваю. Стільки в них краси і грації, стільки дужого, молодого почуття ы сили» [21, с. 188]. Подібні визнання чеснот культурного надбання древньої нації, впевнені, є переконливими й авторитетними.

Доктор філологічних наук Ірина Фаріон у своїй книжці «Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у ХІV – ХVІІ століттях» [23] ґрунтовно проаналізувала функціонування старо-

української (руської) мови в XIV – XVII ст. Так, мовознавцем доведено: попри державний статус староукраїнської мови в Литовсько-Українській державі, саме українськомовне позашкільне середовище здійснювало тиск щодо викладання нею в навчальних закладах [23, с. 579]. Себто традиційно громада взяла на себе обов'язок опіки над рідною мовою. Пізніше відбулися значні корективи в мовній політиці, за якої «багато горя й образ винесли тоді... [українці. – С.Х.] Важко було їм зберегти свою віру і мову серед поляків-католиків» [18, с. 7].

Дещо краща ситуація, як відомо, склалася за доби козацько-гетьманської держави, проте її занепад спровокував антиукраїнську мовну політику тодішніх загарбників. Так, автор першорядного історичного джерела, син і помічник антиохійського патріарха Макарія III (?–1675) Павло Халєбський (Алепський, 1627–1669) стверджував, що «по всій землі русів, тобто козаків, ми помітили пречудову рису, що збудила у нас подив: усі вони, за винятком небагатьох, навіть більшість їхніх дружин і доньок, уміють читати...» [24, с. 25].

Наприкінці XVII – XVIII ст. Москва цілеспрямовано проводила політику ліквідації державності українців. Про небезпеку московського впливу в Україні попереджав на початку XVIII ст. гетьман-добровичинець Іван Мазепа (1687–1709). Приміром, у листі до стародубського полковника Івана Скоропадського (1646–1722) від 30 жовтня 1708 р. мудрий володар писав: «Ми, Гетьман, бачачи Вітчизну нашу... що приходить до крайньої згуби, коли ворожа нам здавна сила московська те, що поклала була від багатьох літ при всезлюбному своєму намірі, тепер почала досягати із занепадом останніх прав та вольностей наших, коли без жодного з нами погодження, почала забирати малоросійські [українські. – С.Х.] городи в своє посідання, людей наших, пограбованих і до кінця знищених, із них повиганявши, а своїми військами осаджувати» [13, с. 128]. А потім тривала тяжка доба звитяги нації за право на життя. В умовах боротьби за відродження своєї державності хоробрі українські інтелектуали успішно оволоділи безкровною зброєю – дерзновенним Словом. І так, слово до слова, дійшли до неіграшкових випробувань. Розуміючи, що без мови неможливе відродження держави, знаний церковний діяч Михайло Левицький (1774–1858) вже у 1817 р. видав меморіал «В обороні державного управління і самостійності» української мови [7, с. 162 – 163], що засвідчило політичну зрілість

і рішучість частини вітчизняної еліти. Автори монографії «Територія мови Тараса Шевченка» (2016) [20] розглянули феномен самоідентифікації українців через призму мовотворчості видатного українського поета-пророка Тараса Шевченка (1814–1861), чим аргументовано довели про нерозривність зв'язку мово- й державотворення.

На початку XX ст. активізувався національно-визвольний рух українців, для яких у результаті стількох століть різноманітних заборон та пониження з боку окупантів мовне питання стало особливо чутливим. Деякі представники інтелігенції обґрунтували своє бачення вирішення цієї проблеми. Так, відомий громадський і науковий діяч Михайло Грушевський (1866–1934) опублікував працю «Про українську мову й українську справу» (1907) [2], котру, безумовно, можна вважати своєрідною «дорожньою картою» тодішнього свідомого українства.

У цій праці М. Грушевський рішуче засудив двомовність, яку вдалося нав'язати українському суспільству, в тому числі і через відсутність державної підтримки [2, с. 31, 33, 36]. Її існування підтримувалося імперським режимом штучно. Із чималими потугами мовне питання отримало новий імпульс у добу українського державотворення 1917–1920 рр. Лише в проекті Конституції Директорії Української народної республіки таки передбачили закріплення статусу української мови як державної [3, с. 57]. До речі, ще до початку сучасної російсько-української війни (з 2014 р.) деякі українські дослідники довели, що двомовність загрожує територіальній цілісності України [7, с. 132; 5, с. 74]. Про відповідні ризики йдеться і в монографії філолога Олени Рудої «Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі» (2012): «Найвідоміша семіотична опозиція тоталітарного дискурсу «герой» – «ворог» сьогодні актуалізована у формі існування двох мов-антагоністів і трансформована в нову опозицію ідеологем: «мова» – «язик». Недобросовісні політики і політтехнологи використовують їх для маніпулювання свідомістю так званих «російськомовних громадян» [15, с. 72].

Засилля російської мови на українських теренах, зауважимо, становить неабияку небезпеку україномовному середовищу. Гадаємо, остовпіла хвалебна терпимість «синів неба» призвела до кризи сучасної інформаційної безпеки нашої держави. Доречно нагадати, що ситуація практично не змінилася і після прийняття Закону про мови в УРСР 1989 р., оскільки, як наголосив тодіш-

ній народний депутат СРСР Дмитро Павличко, українське чиновництво, колись обравши нерідну мову і відмовляючись визнавати свою моральну помилку, чинить особливий опір українській мові [19, с. 7]. Йому вторить головний редактор видавництва «Ярославів Вал» Михайло Слабошпицький: «Доки українська людність не сконсолідується національним імперативом і не вимете з владних кабінетів антиукраїнських діячів, доти всяка потолоч визначатиме, хто може бути нашим національним героєм, а хто – не може, вказуватиме, яке місце в нашому домі має належати нашій мові. Це не буде ніякою ксенофобією, якщо ми скажемо цьому брудному набродові: ми – тутешні, на цій землі – могили сотень поколінь наших предків, і ми, передовсім ми, маємо права – й історичні, і політичні, і моральні – визначити, як нам жити в нашій державі» [17].

Слід було би, переконаний М. Грушевський, «виробити одностайний канон її [української мови. – С.Х.] від Сяну до Кубані» [2, с. 37]. Окреслені ним межі українського простору суголосні зі словами пісні-гімну Михайла Вербицького (1815–1870): «Станем, браття, в бій кровавий від Сяну до Дону // В ріднім краю панувати не дамо нікому» [4]. Пізніше відомий український вчений-географ, автор першого національного атласу Соборної України Володимир Кубійович (1900–1985) пов'яже державотворчі процеси українців із розвитком їхньої мови, окресливши кордони українського простору відповідно до розповсюдження національної мови: «Границі українських земель лежать там, де пробігають границі українського народу, його мови і культури. Українські землі тягнуться від Тиси, Дунаю, Чорного моря і Кавказу по ліси і багна Полісся, від Попраду, Сяну, Вепру й Біловежі по надкаспійські пустелі й широкий Дон, за якими ще простягаються українські колонії почерез Азію аж до берегів Тихого океану» [9, с. 3]. І ще: «Територія української мови збігається більш-менш з українськими етнографічними землями...» [9, с. 340]. Цей метод визначення території за мовною ознакою, ймовірно, сягає принаймні часів правління Богдана Хмельницького (1648–1657), який виборював право «на всю стару Україну або Роксоланію, де є грецька віра та існує їхня мова, аж до Вісли» [8, с. 56].

Звертаємо вашу увагу і на невідпорну відповідь вченого тим, хто частенько заводить недолугі співи про начебто брак у нашій мові спеціальних термінів тощо: «Маємо мову культурну, літературну, наукову... вона може сповняти своє

призначення зовсім добре...» [2, с. 38]. Цілком слушно один із дописувачів популярного часопису «День» підкреслив: «Наша мова не поступається іншим інформаційними можливостями. Обсяг українського тексту, перекладеного з європейських мов, збігається з обсягом англійського, французького оригіналу» [1].

Подав державний муж і чудодійний рецепт щодо вирішення існуючої проблеми: «Не чіпатися того, що ділить і роз'єднує поодинокі частини української землі, а пильнувати того, що лучить і єднає їх до купи, і се зміцнювати й розвивати мусимо. Як у житті і традиції, так і... в національній мові...» [2, с. 36]. А чи не зважити сьогодні нам на думку українського авторитета минувшини?!

У період державотворчих змагань 1917–1920 рр. в умовах мовнореформаторської діяльності різнопартійного проводу саме громадськість виступила локомотивом принципових змін у мовній сфері України. Дослідниця мовної політики та мовного законодавства Оксана Данилевська була вражена «мовнореформаторською діяльністю, яка здебільшого була ініційована не вищим чиновництвом або партійною бюрократією, а пересічними громадянами – школярами та студентами, їхніми батьками, лікарями, військовими, митцями та науковцями...» (монографія «Мова в революції та революція в мові», 2009) [3, с. 4]. Різнобій партійно-ідеологічних установок, як відомо, негативно вплинув на мовнореформаторські ініціативи урядів у роки української революції, хоча їхнім наслідком варто вважати короточасне національно-культурне Відродження 1920-х рр. (невдовзі знищене тоталітарним режимом; масштаби цієї трагедії добре проілюстровані в антології «Розстріляне відродження» [14]). Так, статус української мови не був визначений навіть у Конституції УНР (29 квітня 1918 р.) [3, с. 57]. Сумнозвісний період скасування політики українізації та переслідувань інтелігенції літературознавець і публіцист Юрій Лавріненко (1905–1987) охарактеризував як «замах на відродження суверенного українського мистецтва (а значить, і людини). Вона відкинула суверенний культурний вклад Радянської України 1920-х років...» [14, с. 12]. Адже українська мова як самодостатня система «автоматично породжувала націю та державу» [22, с. 15]. І це, безперечно, становило небезпеку існуванню нового режиму.

Не хотілося би згадувати про затаскане «Колесо Історії» і якимсь чином підтверджувати крилатий вислів «все повертається на круги своя». Та все ж

зупинимо відлік часу на початку 90-х років ХХ ст. Вдумаємося в таке.

Скажімо, як не дивуватися такому факту. Бюлетень Національної комісії УРСР у справах ЮНЕСКО видавався лише іноземними мовами. Переважна частина українців, не володіючи певними чужинецькими мовами, позбавлялася природного права на інформацію. Це дало підстави в 1990 р. майбутньому першому міністру закордонних справ самостійної України Анатолію Зленку (1990–1994) зауважити: «Припускаємо, що діяльність Національної комісії... краще знають за кордоном, як удома» [6, с. 5].

Після схвалення Закону «Про мови в УРСР» деякі інтелектуали почали мріяти: мовляв, до 2000 року все вирішиться. Щоправда, були і тверезі міркування. Загалом «чеський варіант Грушевського» наприкінці ХХ ст. не сприйняли навіть відомі майстри слова. Розмірковуючи над Законом про мови 1989 р. (розтоптаний на початку ХХІ ст.), перший голова Товариства української мови імені Тараса Шевченка Д. Павличко 1990 р. виголосив: «Закон вимагає єдиного: хто б ти не був за національністю, якщо ти працюєш у державній установі в Україні, ти зобов'язаний знати і вживати українську мову. Закон зобов'язує до цього чиновництво наше...» [19, с. 7]. А земляк одеситів, співавтор Конституції України, народний депутат ВР України Сергій Головатий у прямому ефірі телеканалу ТВІ («Підсумки з В. Кіпіані», 19.08.2012) ще раз наполіг на безумовному верховенстві української мови на всій території нашої держави. Як і доктор юридичних наук С. Головатий, міжнародник із 30-річним стажем Борис Тарасюк категорично заперечив правочинність останніх парламентських рішень вз мовного питання (див.: «РесПубліка з Анною Безулик», «5 канал», 19.08.2012). Непримиренні дискусії тривають донині, про що свідчить один із членів робочої групи, яка розробляла законопроект «Про державну мову» (№ 5670, «проект громадськості»): «Доводилося чути, що сплеск мовної законотворчості – це чергові мовні суперечки, яких було чимало за 25 років незалежності та ще за кілька років до неї, коли ухвалювали закон «Про мови в УРСР». Насправді ситуація, яка склалася нині, інша. Вона є не лише наслідком отих суперечок майже тридцяти попередніх років і нездатності політичного класу справедливо розв'язати це питання, не лише відверто антиукраїнської діяльності авторів закону «Про засади державної мовної політики», які підклали міну сповільненої дії під фундамент держави...» [11].

Тепер щодо наслідків сумнозвісного Закону СРСР «Про мови народів СРСР», прийнятого, незважаючи на те, що суперечив (!) конституції СРСР, Верховною Радою СРСР 24 квітня 1990 р. Цікаве одне із тверджень Дмитра Пилипчука: «Проголошення російської мови офіційною (а по суті державною) є продовженням русифікаторської політики царизму, сталінізму і сусловщини, воно законодавчо закріплює привілеї російської мови з метою завершення асиміляції народів Радянського Союзу» [12]. Гонорар за цю публікацію автор переказав у блокадний фонд допомоги Литві.

Вибудовуючи численні аргументи на захист української мови, Д. Пилипчук у статті «Встаньмо з колін!» навів, зокрема, безпрецедентний приклад: «У мільйонолюдних містах України – Одесі і Харкові... де переважає корінне населення і де живуть не тільки манкурти, немає жодного українського дитячого садка, а в Дніпропетровську [нині – місто Дніпро. – С.Х.] їх – всього лишень два» [12]. Як тут не згадати слова М. Грушевського: «Українська дитина досі не має... корисних обставин для вивчення своєї мови. Кажу все про Україну російську [територія України, що входила до складу Російської імперії. – С.Х.], бо галицька виробила вже собі кращі умови з сього погляду» [2, с. 30].

Під шаленим тиском громадськості, зусиллями в основному активістів, у неймовірних муках починала життя перша українська школа в Донецьку [16]. Зазначимо, так ішлося у тексті – перша українська школа! А вже нині прийнято говорити принаймні «україномовна». Очевидці оповідали: на одному із суботників з ремонту цієї школи працював тоді ще другий секретар обкому партії Петро Симоненко [16]. Мова йде не про початок ХХ ст., а про його кінець.

А от уривок із діалогу професора Інституту культури та абітурієнтки-киянки (етнічна українка):

– Чому ви не вивчали [у школі. – С.Х.] української мови і літератури? – запитав я.

– Лікар заборонив, – несміливо відповіла вона [10].

«Чи потрібні коментарі до цього діалогу?» – задаємо собі риторичне запитання. Але ж це, далєбі, не вигадка. Тож цілком слушно звучить висновок знаного публіциста, професора Юхима Лазєбника (1912–2006): «[радянсько-російська. – С.Х.] політика дискримінації культури і мови українського народу згубно відбилася на вихованні сучасної української молоді!» [10].

А ось мораль від викладача української мови у Колумбійському та Єльському університетах Юрія Шевчука: «Мовна шизофренія нав'язує україномовним російську мовну картину світу, психологічну потребу дивитися на світ крізь призму й образність російської мови. Мільйони українців відчувають глибоку трагедію власного існування через те, що окремих слів, які є в російській мові, не існує в українській мові» [26].

Вихований за радянської системи політик Юрій Щербак дивувався: «Понад сім десятиліть ХХ століття обстоював український народ своє право на державність. Стільки крові пролилося... що дивом дивуєшся: як наш народ зумів вижити, зберегти свій генофонд, свої мову, культуру, національний дух і прийти до прийняття Декларації про державний суверенітет?!» [25]. Дійсно, не вникнувши в суть названої проблеми хоча би по-толстовськи, збагнути логіку речей важко. Якщо коротко – щастя українців передусім у їхній мові. І за своє щастя варто поборотися.

Таким чином, аналіз відомих історичних фактів дає підстави стверджувати, що державна

мова – важливий консолідуючий фактор суспільства, без неї неможливе будівництво соборної та суверенної національної держави. Українська влада в різні історичні періоди загалом усвідомлювала роль і значення української мови в житті суспільства (мовореформаторська діяльність, зокрема українських урядів 1917–1920 рр., тому підтвердження), але нерішучість у вирішенні ключових проблем означеної сфери створила кризову ситуацію в культурному просторі держави, що негативно вплинуло на державотворчий процес. Водночас мовна політика традиційно умисно політизується окремими державними та іншими діячами, що подеколи створює напружену ситуацію всередині країни.

Захист і повноцінний розвиток української мови вимагає системних заходів як державних органів, так і громадських інституцій. Ось чому відповідним науковцям і громадським активістам варто посилити роботу щодо теоретичного обґрунтування та змістового наповнення конкретних програм суцільної українізації всього суцільного і державного життя.

Список літератури:

1. Будій Л. Мовна історія. Карта русифікації України збігається зі зростанням негативних соціальних явищ / Л. Будій // День. – 2011. – № 122 – 123. – С. 13.
2. Великий Українець: матеріали з життя та діяльн. М.С. Грушевського / [упорядкув. і підготов. текстів та фотоматеріалів, комент. та прим. А.П. Демиденка; редкол.: О.Т. Гончар та ін.]. – К. : Веселка, 1992. – 551 с. : іл. – (Світочі).
3. Данилевська Оксана Миколаївна. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР / Оксана Данилевська ; НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К. : [б.в.], 2009. – 176 с. – Бібліогр.: с. 154–174.
4. Державний Гімн України. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/publication/derzhavnii-gimn-ukraini>
5. Дяківський Степан Іванович. Багатівікове нищення України. З джерел національної пам'яті : наук.-попул. вид. / С.І. Дяківський, А.М. Попель – Львів : Растр-7, 2012. – 86, [1] с. – Бібліогр.: с. 82–85.
6. Зленко Анатолій. ЮНЕСКО і Україна / Анатолій Зленко // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1990. – С. 5.
7. Іванишин Василь. Мова і нація : тези про місце і роль мови в національному відродженні України / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – 4-е вид., доп. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 218 с.
8. Когут З. Кордони України: територіальні візії козаків від гетьмана Б.Хмельницького до гетьмана І. Самойловича / З. Когут // Український історичний журнал. – 2011. – № 3. – С. 50–73.
9. Кубійович Володимир. Географія України й сумежних країв / Володимир Кубійович. – 2-е вид. – Краків ; Львів : Українське вид-во, 1943. – 520 с.: іл.
10. Лазебник Юхим. Щербицький і українська мова / Юхим Лазебник // Літературна Україна. – 1990. – № 34 (4391). – С. 6.
11. Марусик Тарас. Нові мовні законопроекти: тест для української еліти / Тарас Марусик // Універсум. – 2017. – № 3 – 4 (281 – 282). – Режим доступу: <http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2017/2/ukr-elit.html>
12. Пилипчук Дмитро. Встаньмо з колін! [Про що я сказав би в новому парламенті України] / Дмитро Пилипчук // Літературна Україна. – 1990. – № 24 (4341). – С. 2.
13. Причини повстання гетьмана Івана Мазепа, викладені ним самим. Лист до стародубського полковника Івана Скоропадського // Іван Мазепа / [упоряд. і передм. В.О. Шевчука]. – К. : Веселка, 1992. – С. 128–129.
14. Розстріляне відродження : антологія 1917 – 1933: Поезія - проза - драма - есей / упоряд. Ю. Лаврінченко. – 3-є вид. – К. : Смолоскип, 2004. – 984 с.
15. Руда Олена Григорівна. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі / Олена Руда ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К. : НАН України : Ін-т укр. мови НАН України, 2012. – 230 с. – Бібліогр.: с. 208–224.

16. Сидоренко В. Аврал / В. Сидоренко // Літературна Україна. – 1990. – № 35 (4392). – С. 2.
17. Слабошпицький Михайло. Для повноцінності людського існування / Михайло Слабошпицький // Літературна Україна. – 2012. – № 38 (5467). – Режим доступу: <http://litukraina.kiev.ua/dlya-povnotots-nnost-ljudskogo-snuvannya>
18. Сно Е.Э. В степях и садах Украины : малороссы. – СПб. : Изд-во О. Н. Поповой [1904] (:Тип. И. Гольдберга). – 28 с. : ил.
19. Стельмах Віктор. Покінчити з духовною неписьменністю / Віктор Стельмах // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1990. – С. 6–7.
20. Територія мови Тараса Шевченка : Монографія / [С.Я. Єрмоленко, Г.М. Вокальчук, А.Ю. Ганжа, Л.П. Гнатюк, Г.М. Сютга]; за ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – 348 с.
21. Украинский язык для начинающих : учеб. пособие / З.М. Терлак, А.А. Сербенская. – Львов : СВІТ, 1992. – 238 с.
22. Фаріон Ірина Дмитрівна. Мовна норма: знищення, пошук, віднова : культура мовлення публічних людей: [монографія] / Ірина Фаріон. – 3-тє вид., доп. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – 332 с. : іл. – Бібліогр. в кінці розд.
23. Фаріон Ірина Дмитрівна. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV – XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива : монографія / Ірина Фаріон. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2015. – 654 с. – Бібліогр.: с. 589–627.
24. Халєбський Павло. Україна – земля козаків : подорож. щоденник / Павло Халєбський ; упоряд. М.О. Рябий ; післямова В.О. Яворівського. – К. : Ярославів Вал, 2009. – 293 с.
25. Щербак Юрій. Самостійна, суверенна / Юрій Щербак // Літературна Україна. – 1990. – № 32 (4389). – С. 2.
26. Шевчук Юрій: Мовна шизофренія – нова, потужна форма русифікації / Юрій Шевчук. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/07/08/yuriy_shevchuk_movna_shyzofreniya_nova_potuzhna_forma_rusyfikatsii_605587

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЯЗЫКОВОГО ВОПРОСА В КОНТЕКСТЕ ГОСУДАРСТВЕННОТВОРЧЕСКИХ СОРЕВНОВАНИЙ УКРАИНЦЕВ В РАЗНЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПЕРИОДЫ

В статье проанализировано влияние языковой политики на развитие украинской государственности, а также выяснены его последствия. Языковой вопрос, как доказано автором, занимает центральное место в истории украинского государства. Соревнования за государственную самостоятельность неразрывно связаны с языковым суверенитетом. Анализ известных исторических фактов дает основания автору утверждать, что государственный язык – важный консолидирующий фактор общества, без нее невозможно строительство соборного и суверенного национального государства. Украинская власть в разные исторические периоды в целом осознавала роль и значение украинского языка в жизни общества (языкорепформаторская деятельность, в частности украинских правительств 1917–1920 гг., тому подтверждение), но нерешительность в решении ключевых проблем указанной сферы создала кризисную ситуацию в культурном пространстве страны, что негативно повлияло на процесс государственного строительства. По мнению автора, языковая политика традиционно умышленно политизируется отдельными государственными и другими деятелями, иногда создает напряженную ситуацию внутри страны.

Ключевые слова: Украина, украинский язык, украинские земли, ЮНЕСКО, М. Грушевский, национально-освободительное движение, закон.

SOME ASPECTS OF THE LINGUISTIC ISSUE IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN NATIONAL-STATE COMPETITIONS IN DIFFERENT HISTORICAL PERIODS

The article analyzes the impact of language policy on the development of Ukrainian statehood and clarifies its consequences. The language issue, as the author proves it, is central to the history of Ukrainian state development. The struggle for national independence is inseparably connected with the linguistic sovereignty. The analysis of known historical facts gives makes sure that the state language is an important factor of the society consolidation and the building of united and sovereign nation state is impossible without it. Ukrainian authorities in different historical periods awarded generally the role and importance of the Ukrainian language in society (reform efforts, including Ukrainian governments 1917–1920, confirmation), but indecision of key problems in this sphere resulted into the crisis within the cultural space of the state and produced negative influence on the process of state-building. According to the author, language policy is sharpened by some state and other officials to achieve their own purposes and this sometimes creates tensions within the country.

Key words: Ukraine, Ukrainian, Ukrainian land, UNESCO, M. Grushevskyi, national liberation movement, law.

Чеканов В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

СТВОРЕННЯ МЕМОКОМПЛЕКСІВ ЯК СТРАТАГЕМА ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН НОВІТНЬОГО ЧАСУ

У статті розглядається питання про недосліджений вид інформаційних війн Новітнього часу. Особливу увагу приділено питанню функціонування агресивних мемокомплексів у контексті російсько-українських відносин як складника політичної культури сучасної Російської Федерації. Також аналізується питання взаємозалежності між політичною термінологією і політичним курсом держави.

Ключові слова: антифашизм, політична культура, мем, мемокомплекс, користувач Інтернету, мас-медіа.

Метою статті є виокремлення, обґрунтування та опис досі недослідженого різновиду інформаційних війн Новітнього часу, з яким, зокрема, стикається Україна, починаючи з подій 2014 р. Він пов'язаний із масовим застосуванням – спершу у блогосфері, далі скрізь – інтернет-користувачами країни-агресора специфічної термінології, яка набуває неофіційного поширення і внаслідок цього – масовості та популярності у глобальній мережі. Це робить її вжиток самостійним елементом масових інформаційних кампаній проти України. Вживана термінологія («укрофашист», «жидобандерівець», «лохол» тощо) не є офіційною, хоча цілковито збігається з офіційною позицією. Боротьба з її поширенням є складною, адже політичне керівництво країни-агресора начебто непричетне до нього і не несе за нього відповідальності. Простежити історичні витоки цієї термінології, причини ефективності її застосування і є завданням нашої статті. Важливим завданням є також дослідження її зв'язку з висвітленням та сприйняттям у РФ подій 2014 р. в Криму та на Сході України. Методи дослідження, відповідно, є не лише історичними; використовуються також ті, що притаманні науковим дисциплінам, що вивчають інформаційну політику.

Останніми роками в інформаційному просторі Росії надзвичайно активно множаться інформаційні одиниці, які британський біолог Річард Докінз ще у 80-х рр. XX ст. запропонував називати «мемами» (або «мемокомплексами») [6, с. 291–306]. Виявом цього поширення стала самодіяльна творчість користувачів російського сегменту Інтернету, поряд із традиційними живими журналами, у більш лако-

нічних жанрах на кшталт «демотиваторів» (фотографій із сатиричними підписами).

До подій 2014 р. у цій творчості переважали скептичні та іронічні коментарі на адресу державної влади РФ і президента В.В. Путіна, які давали змогу вважати її своєрідним проявом несистемної опозиційності. З 2014 р. у зв'язку із зовнішньополітичними акціями Кремля, представленими для громадян у патріотичному і навіть антифашистському ключі, напрям цієї творчості змінився. Її стало важко і надалі вважати проявом опозиційності. Але, на нашу думку, специфіка творчості користувачів Інтернету залежить не від політики Кремля, а від вищої ефективності мемів, їх гнучкості та мобільності (на відміну від гасел мем – це не речення, а лише слово, складносурядне за своєю будовою), від їх поступового переважання над більш складними, концептуалізованими формами самовираження.

Мемокомплекси, за Р. Докінзом, можуть відігравати як позитивну, будівничу роль, забезпечуючи суспільство новою термінологією щодо змінюваних феноменів суспільного життя, так і деструктивну [6, с. 303–304]. При цьому деструктивні меми працюють абсолютно подібно до позитивних. Позитивність чи деструктивність мему в політичному спілкуванні залежить від того, позитивну чи деструктивну роль відіграє держава у світовій політиці.

Використання мемокомплексів зумовлено певними чинниками. Першим є високий рівень розвитку інформаційного суспільства, що тягне за собою зростання кількості користувачів Інтернету. Серед

них є чимала частка творчих особистостей, які виступають конструкторами мемів. Другим чинником є високий рівень державного контролю над інформаційною сферою. При цьому меми створюються не «знизу», як у першій ситуації, а «згори», що не обов'язково впливає на їхню дієвість, адже вибір щодо застосування мемокомплексів є лише вибором певної стратеми і не обов'язково – її творенням.

Перший із вищезгаданих чинників використання мемокомплексів більш притаманний сучасній ситуації, тоді як другий – ситуації інформаційної монополії держави. Це – ситуація минулого. Саме так здійснювалося наповнення новими мемами інформаційного простору СРСР.

Зіставлення обох чинників пояснює, чому створення нових мемокомплексів не є постійним процесом. В СРСР меми виконували функцію інформаційного впливу на маси «згори» (всі тоталітарні режими націлені на маси, досягаючи максимізації впливу шляхом уніфікації своїх проявів [2, с. 357; 8, с. 172–176]) з метою відокремлення соціалістичних країн від капіталістичного оточення. У 90-х рр. ХХ ст. після розпаду СРСР тоталітаризм впав, і ця функція втратила актуальність. Конструювання нових мемів призупинилося. Водночас Інтернет тільки робив перші кроки, тому масового створення нових мемів «знизу» ще не відбувалося. Це відображає глобальну невирішеність ситуації 90-х рр. із намаганням сформулювати як питання про напрям подальшого руху людства загалом [3, с. 548], так і національну ідею в РФ через те, що тотальні претензії на світову роль вже не висувалися [9, с. 499].

Ситуація початку ХХІ ст. визначалася активізацією нових чинників, а саме зростанням ролі користувачів Інтернету. При цьому необов'язково, щоб автори нових мемів були носіями саме демократичних ідей. У результаті в Інтернеті встановився своєрідний плюралізм, що впливав із ситуації, коли носії як прогресивних, так і консервативних та навіть реакційних ідей у рівному ступені брали участь у створенні мемів. Технічні ж принципи, якими вони керувалися у своїй діяльності, були запозичені з радянського досвіду конструювання мемокомплексів.

Для радянського тоталітаризму характерним було засилля ідеології, яка починаючи з кінця 20-х рр. доводила, що тільки СРСР володів монополією на адекватне представлення інтересів робітничого класу. Робітничі партії країн Заходу, які претендували на виконання аналогічної функції у своїх країнах, були або занадто слабкі, щоби збройним

шляхом реалізувати прагнення пролетаріату, або свідомо ставали на шлях парламентської, реформістської діяльності. Щодо першої групи партій радянська ідеологія спромоглася сформулювати лише тимчасову позицію, що полягала у створенні Комуністичного Інтернаціоналу, який об'єднував їх і допомагав їм. Тимчасовість цієї позиції стала очевидною у 1943 р., коли Комінтерн довелося розпустити під приводом того, що він виконав свою історичну місію [5, с. 287–288].

Щодо другої групи партій радянська позиція виявилася з самого початку більш однозначною. Вони були записані в так звані «соціал-реформісти» і «соціал-фашисти». У контексті теми нашого дослідження цей другий термін представляє значний інтерес, адже, якщо поняття соціал-реформізму є простим перелицюванням родової для всіх соціалістів і комуністів соціал-демократії, то другий термін іде значно далі і застосовує неправомірне визначення поняття через довільне прищеплення йому елемента з чужорідного родового поняття. Цим поняттям є фашизм.

В СРСР до 1939 р. негативно сприймали тоталітарні режими фашистського напрямку, тому щодо політичних противників фашизму був сформульований позитивний мем «антифашизм». Історія країн Європи показує, що в багатьох із них антифашистські рухи сформувалися протягом 20-х рр. ХХ ст. на різноманітних ідейно-політичних засадах (ліберальні, християнські, ліві антифашисти) [1]. Але тільки в СРСР антифашизм став не рухом, а мемом, сконструйованим згори. Цей мем слугував меті позитивної самоідентифікації СРСР як країни – противника фашизму. Відповідно до антифашистів включалися тільки комуністи і носії лівих ідей, що дружньо ставилися до СРСР. Ліберальні та християнські антифашисти в СРСР до антифашистів не зараховувалися; у ситуації, коли державно-політичні інтереси потребували згадати їх позитивний внесок, щодо них використовувалося поняття «борці з фашизмом», не тотожне згаданому мему.

Таким чином, змістовне наповнення мему «антифашизм» формувалося державною пропагандою не відповідно до існуючих реалій політичного спектру, а довільно, в інтересах радянської зовнішньої політики і пропаганди. Яскравим вираженням цієї довільності стало застосування негативного мему «соціал-фашист» щодо європейських соціал-демократів, які не приєдналися до Комінтерну, але водночас активно протистояли фашистським рухам у своїх країнах.

Довільне присвоєння визначуваним об'єктам чужорідних родових понять було традиційним

прийомом радянської ідеології та пропаганди практично з першого року її існування. Найвідомішим раннім прикладом застосування цього прийому є, на нашу думку, конструювання мему «білогвардійці», котре датується 1918 р.

Російська поетеса М. Цветаєва згадувала у своєму щоденнику, який вела під час перебування в більшовицькій Москві у 1918 р., що ніколи не чула справжньої назви війська генерала Л.Г. Корнілова, який намагався організувати антибільшовицький рух на Кубані навесні того ж року, – «Добровольча армія» [11, с. 48]. Натомість більшовики масовано поширювали новостворений мем «білогвардійці», який ніяк не був пов'язаний із самоідентифікацією визначеного об'єкта (російські противники більшовиків не називали себе білогвардійцями). Цей мем представляв собою неправомірне поєднання запозиченого з історії Великої Французької революції XVIII ст. протиставлення «червоних» та «білих» із монархічною традицією використання білого кольору [10], поширеною, зокрема, і в Росії: наприклад, російський імператор іменувався «білим царем» щодо підлеглих імперії азійських народів (нинішнє місто Кизил – столиця Республіки Тува – до революції 1917 р. називалося Білоцарськом).

Таке механічне конструювання мемів стало усталеною практикою радянської влади. У спрощеному варіанті політично орієнтовані меми найчастіше виникали на основі присвоєння вектору негатиї щодо певного явища (антифашизм, антиколоніалізм, антикомунізм); рідше зустрічалися меми, що неправомірно поєднували змістовні характеристики різних об'єктів в один (за аналогією з білогвардійцями незабаром з'явилися «білополяки», «білофіни», «білоестонці», «білокалмики», а у 1929 р. у період збройного конфлікту в Маньчжурії на короткий час у вжитку з'явився мем «білокитайці») [13]. На довільність конструювання цих мемокомплексів вказує хоча б відсутність мему «білоукраїнці». Він мав би такий же ступінь реалістичності, як і «білокитайці», але при цьому так і не з'явився на світ, на відміну від другого. Це вкотре показує, що поява мемокомплексів спричиняється обранням певної страгатеми незалежно від причин, а не наявністю підстав для цього. Обрання визначається тимчасовим сприйняттям політичної ситуації в момент вибору страгатеми. Те, що в наступний момент це сприйняття може змінитися, вже не впливає на подальшу долю мему.

Специфікою державної інформаційної політики РФ у 90-х рр. став перехід від тоталітарного політичного режиму до наступних форм держави, які на той момент характеризувалися невизначеністю

і багатоваріантністю альтернатив розвитку. У плюралістичній по суті ситуації того періоду директивне нав'язування мемів стало неможливим.

Швидкий розвиток Інтернету, зростання масового й активного його використання пересічними громадянами в цілях самоідентифікації змінили інформаційну ситуацію на початку XXI ст. Ці зміни відбувалися не в результаті політичних ініціатив влади, а внаслідок зростання можливостей практично безконтрольного використання Інтернету як простору політичного самовираження без приєднання до формалізованих структур чи громадських об'єднань. За таких умов процес конструювання нових мемів продовжувався уже «знизу» і при цьому не обов'язково збігався з державною політикою РФ. Він характеризувався використанням тих же технічних принципів, за якими були створені основні меми радянських часів, тобто механічним поєднанням двох чи більше корінних слів для опису певного концепту, який повністю не охоплювався жодним із них. Так з'являються меми «лібераст» і «толераст», що акцентують увагу на проповіді статевої свободи і гомосексуальності прибічниками поширених у Європейському Союзі ліберальних ідей (звідси згодом постав мем «Гейропа»); мем «чуркобіс», в якому негативне ставлення до вихідців із Північного Кавказу і Середньої Азії посилюється за рахунок їх сприйняття як нехристиян («нехристей»); мем «жидопіндос», що поєднує традиційно зневажливе ставлення до американців («піндосів») із поширеними серед неосвічених верств населення антисемітизмом і чутками про засилля в США єврейського лобі тощо.

Попри скептичне ставлення значної частини російських Інтернет-користувачів до режиму В.В. Путіна аж до 2014 р., потенціал життєздатності незалежно від політичної орієнтації виявили лише меми, сконструйовані за вищеописаним радянським шаблоном, тобто такі, що конструювалися довільно, без огляду на адекватність та реалістичність відтворення описуваного об'єкту. Скажімо, започаткований опозиційним політиком А. Навальним мем «партия жуликов и воров» щодо правлячої партії «Единая Россия» так і не набув масової популярності, хоча адекватно відтворював корупційний характер російської політичної влади.

Отже, до 2014 р. ситуація в інформаційному просторі РФ характеризувалася як активним словотворенням і конструюванням неофіційних мемів в Інтернеті, так і мовчанням державної пропаганди. Зміни відбулися на початку 2014 р. після силового приєднання Криму і включення його до складу РФ, а також після початку бойових дій на Донбасі, що

супроводжувався сплеском консервативно-патріотичних настроїв навіть у тих верствах російського суспільства, що негативно ставилися до режиму особистої влади В.В. Путіна. Напрямок конструювання нових Інтернет-мемів був скоригований новими настроями в суспільстві, адже вперше з часів перебудови в Росії виникла масова підтримка громадянами дій влади. У РФ активістський тип політичної культури став швидко замінитися на підданський [7, с. 128].

У 2014 р. «знизу» з'являються меми «укрофашист» і «жидобандерівець», в яких прибічники України штучно поєднуються з явищами, що традиційно негативно сприймаються простими громадянами РФ: фашизмом і євреями. Популярність цих мемів підтверджується одночасним масовим використанням пліток про національний склад політичного керівництва України («Вальцман» та ін.). Недоведеність цих пліток абсолютно не заважає їм функціонувати паралельно зі згаданими мемокомплексами, створюючи ілюзію того, що вони підтверджують одне одного. Суто технічний характер мемокомплексів становить їх перевагу, адже для функціонування вони не потребують навіть пояснення факту сумісності в одному мемокомплексі несумісних явищ – фашизму і єврейства. Варто зазначити, що невдалі спроби централізованого запровадження політичним керівництвом РФ гасел до Дня Перемоги 9 травня, які не відповідали технічним характеристикам мемів («Спасибо деду за победу», «Я помню, я горжусь!»), зайвий раз підтвердили їх неконкурентоспроможність порівняно з мемами.

Поширення нових мемів, попри неофіційність, стало паралельним урядовому курсу і в

подальшому використовувалося в нових конфліктних ситуаціях. Наприклад, коли Росія на якийсь час опинилася у стані напруги з Туреччиною після збиття російського бомбардувальника у 2015 р., у численних Інтернет-чатах щодо турецького президента Р.Т. Ердогана став використовуватися мем «чуркофашист» (створений явно за аналогією з «укрофашистом») [12].

Проведене дослідження, засноване на використанні концепту, запозиченого з поведінкової біології, дало змогу проаналізувати зміст, характер та основний вектор розвитку мемокомплексів в інформаційному забезпеченні зовнішньої та внутрішньої політики СРСР та Російської Федерації. Використання понять «фашизм» і «антифашизм» стало головним засобом цього конструювання, поновленого за радянськими зразками, коли до фашизму нерідко відносили типологічно відмінні від фашистських режими (наприклад, диктатури Ф. Франко в Іспанії і А. Піночета в Чілі). Засобом конструювання стало довільне об'єднання в межах одного поняття двох і більше корінних термінів із загальноновизнаними негативними конотаціями. У такому контексті починаючи з 2014 р. і в інформаційному просторі, і у масовій політичній свідомості громадян РФ масово поширюються думки про фашистський характер влади в Україні. Логіка, яка стоїть за цим, відтворює не реальну ситуацію, а її мінливе сприйняття, авторами якого можуть бути масмедіа чи навіть пересічні Інтернет-користувачі. Тобто питання про застосування мемокомплексів насправді є питанням про невиправдане присвоєння цьому сприйняттю статусу політичної ситуації.

Список літератури:

1. Антифашизм // Википедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org/wiki/Антифашизм
2. Арндт Ханна. Джерела тоталітаризму / Ханна Арндт. – К. : Дух і літера, 2005. – 584 с.
3. Баталов Э.Я. Американская политическая мысль XX века / Э.Я. Баталов. – М. : Прогресс–Традиция, 2014. – 616 с.
4. Белое движение // Википедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ru.wikipedia.org/wiki/Белое_движение
5. Верт Никола. История Советского государства. 1900–1991 / Никола Верт. – М. : Прогресс-академия, 1992. – 480 с.
6. Докинз Ричард. Эгоистичный ген / Ричард Докинз. – М. : АСТ, 2013. – 512 с.
7. Політологія / за ред. Л.М. Димитрової, С.О. Кисельова. – К. : Знання, 2009. – 206 с.
8. Політологія / Н.П. Денисюк, Т.Г. Соловей, Л.В. Старовойтова. – Минск : НТОО ТетраСистемс, 1997. – 384 с.
9. Тоталитаризм в Европе XX века. Из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления / под ред. Я.С. Драбкина, Н.П. Копылова. – М. : Памятники исторической мысли, 1996. – 540 с.
10. Фельдман Давид. Красные белые: советские политические термины в историко-культурном контексте / Д. Фельдман // Вопросы литературы. – 2006. – № 4. – Журнальный зал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/voplit/2006/4/fe1.html>

11. Цветаева Марина. Мои службы / Марина Цветаева // Собрание сочинений в семи томах. – Т. 4. Кн. 2. – М. : Terra, 1997. – С. 39–63.
12. Livejournal [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zergulio.livejournal.com/3385615.html>
13. Livejournal [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oper-1974.livejournal.com/504018.html>

СОЗДАНИЕ МЕМОКОМПЛЕКСОВ КАК СТРАТАГЕМА ИНФОРМАЦИОННЫХ ВОЙН НОВОГО ВРЕМЕНИ

В статье рассматривается проблема неисследованного вида информационных войн Новейшего времени. Особое внимание уделено вопросу функционирования агрессивных мемокомплексов в контексте российско-украинских отношений как составляющей политической культуры современной РФ. Также анализируется вопрос взаимозависимости между политической терминологией и политическим курсом государства.

Ключевые слова: антифашизм, политическая культура, мем, мемокомплекс, пользователь Интернета, масс-медиа.

THE CREATION OF MEMO COMPLEXES AS A STRATAGEM OF INFORMATION WARS OF MODERN TIMES

The article deals with the issue of non-researched kind of information wars of the Modern times. The special attention is paid to the functioning of aggressive memocomplexes in the context of relationship between Russian Federation and Ukraine as the constituent of Russian foreign political activity nowadays. The issue of interdependence between political terminology and political course of the state is analyzed as well.

Key words: Anti-Fascism, political culture, meme, memocomplex, Internet user, mass media.

Чирко Б.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ І СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ НІМЕЦЬКИХ РАЙОНІВ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД У 1920-ТІ РР.

Питання утворення та організації роботи німецьких національних адміністративно-територіальних одиниць викликають значний інтерес у вітчизняних істориків та етнологів. У публікації зазначається, що коло питань, якими займалися органи влади в національних адміністративно-територіальних одиницях у 1920-х роках, було досить широким (господарський розвиток районів та сільських рад; землеустрій; організація хлібозаготівель). Особлива увага приділялася питанням кадрового та соціально-управлінського характеру – підготовці національних кадрів, діяльності місцевих органів влади, залученню місцевого населення до роботи районних та сільських рад, інших установ низового радянського і партійного апарату. Підкреслюється також, що з середини 1930-х років в умовах загального згортання роботи серед національних меншин система національного адміністративно-територіального районування розформовується, а німецькі та інші адміністративно-територіальні одиниці (районні і сільські ради) припиняють своє існування. Подібні «реорганізації» негативно відбилися на забезпеченні культурно-освітніх, мовних та інших запитів німецького населення України. Джерельну базу публікації становлять документи державних архівів України.

Ключові слова: німецька етнічна група, адміністративно-територіальне районування, німецькі райони, німецькі сільські ради, кадрова політика, місцеві органи влади.

Питанням утворення та організації діяльності німецьких адміністративно-територіальних одиниць присвячено чимало публікацій вітчизняних науковців. Зазначені проблеми досліджуються в наукових працях В.І. Наулко, В.Б. Євтуха, М.І. Панчука, І.М. Кулинич, О.І. Безносова, В.М. Васильчука, М.Е. Козиревої, а також інших дослідників історії німецької етнічної групи в Україні. Автор пропонованої публікації продовжує дослідження суспільно-політичних і соціальних аспектів діяльності німецьких національних районів та сільських рад.

Розглядаючи суспільне та соціально-господарське становище німецької етнічної групи в Україні у 1920-х рр., варто відзначити, що зменшення земельних ділянок колоністів, руйнація традиційних форм господарювання, недоліки в організації землевпорядження, погіршення господарського стану німецьких та менонітських сільськогосподарських колоній, недоліки адміністративно-територіальної системи, неухвага до національно-культурних, релігійних та інших запитів етнічних груп привели до загострення соціальної напруженості, стали причиною масової еміграції німецьких колоністів. Такий розвиток подій аж ніяк не вписувався в доктрину комуністичного режиму з його

гаслами «розкріпачення націй» та «розв'язання національного питання». Для запобігання подальшому загостренню соціальної та етнополітичної ситуації (зокрема, еміграційним тенденціям у німецьких та менонітських колоніях) влада вдалася до рішучих заходів. Із середини 1920-х рр. в Україні почала активно впроваджуватися система національного районування. Утворювалася широка мережа освітніх та інших установ, діяльність яких полягала у забезпеченні національно-культурних, освітніх та мовних потреб національних меншин.

Формування системи національно-територіального районування почалося у 1923 р. із виділення німецьких, а потім болгарських, грецьких та чеських національних сільських рад. Зупинимося на процесі організації системи національно-територіального районування. У 1924 р., ще до утворення у складі України Молдавської АСРР, було сформовано 5 німецьких національних районів – Люксембурзький (Донецька губернія), Ландауський, Зельцький (Одеська губернія), Молочанський та Пришибський (Катеринославська губернія). Наприкінці 1926 – на початку 1927 р. діяло вже 12 національних районів, із них 7 німецьких – Високопільський (Херсонська округа),

Гросс-Лібентальський та Фрідріх-Єнгельсівський (Одеська округа), Люксембурзький (Маріупольська округа), Карл-Лібкнехтівський (Миколаївська округа), Молочанський та Пришибський (Мелітопольська округа), а також 3 болгарських – Великобуяликський (Одеська округа), Романовський та Цареводарівський (Мелітопольська округа), польський Мархлевський (Волинська округа) та єврейський Сейдеминухський (Херсонська округа).

Внутрішній адміністративний поділ національних районів формувався відповідно до чисельності та національного складу їх населення. Так, до складу Пулинського німецького національного району входили 2 польські національні сільські ради (Кошелівська, Радецько-Болярська), російська (Адамівська), єврейська (Пулино-Єврейська) та декілька українських сільських рад; до Молочанського німецького національного району – російська національна сільська рада (Трудолюбимівська), а до Люксембурзького німецького національного району – грецька національна сільська рада (Новокерменчиська). Німецькі національні сільські ради входили до складу інших національних районів. Так, Олександропільська та Новософіївська німецькі національні сільські ради знаходилися у Сталіндорфському єврейському національному районі; Карл-Марксівська – у Калініндорфському єврейському національному районі; Долинська – у Колярівському болгарському національному районі; Нейгеймська та Таргачківська – у Мархлевському польському національному районі.

Розглянемо докладніше питання щодо національного складу населення національних адміністративно-територіальних одиниць. Зазначимо, що необхідною умовою створення національних районів, селищних та сільських рад була більшість у складі їхнього населення певної національної групи. Так, німці у складі німецьких національних районів (станом на 1927 р.) становили 75,9%. Для порівняння відзначимо, що болгарини в болгарських національних районах становили 73,5%, росіяни в російських національних районах – 71,6%, поляки у складі польського Мархлевського національного району – 68,9%, євреї в єврейському Сейдеминухському районі – 79,7%.

У Фрідріх-Єнгельсівському німецькому національному районі (станом на 1925 р.) проживало 20 578 чоловік – німці (14 504 осіб, що становило 70,5% загальної кількості його мешканців), українці (4389 – 21,3%), росіяни (468 – 2,3%), євреї (655 – 3,2%), молдовани (404 – 1,9%), поляки

(112 – 0,5%), а також представники інших етнічних груп. Відповідно до національного складу населення району на його території було виділено 6 німецьких національних сільських рад (Зельцька, Кандельська, Баденська, Страсбурзька, Мангеймська та Ельзаська), 3 українські (Уваровська, Отрадівська, Ексарівська) та 3 змішаних німецько-українських сільські ради (Секретарська, Вигодянська, Октябрьська). У німецьких та українських сільрадах головами сільрад були обрані відповідно німці та українці, а в змішаних – або німці, або українці. З 216 членів сільських рад (станом на 1925 р.) було 155 німців, 44 українці, 12 росіян, 2 молдавани, 2 євреї [1, арк. 3]. За соціальною та партійною приналежністю – 89 членів КНС та бідняків, стільки ж середняків, 18 службовців, 9 робітників, стільки ж вчителів та 2 лікарів; 200 безпартійних, 14 членів та кандидатів в члени КП(б)У, 2 члени ЛКСМУ. Серед голів сільських рад було 7 німців та 5 українців. За соціальним станом – 3 члени КНС та бідняки, 4 середняки (всі безпартійні) [1, арк. 7]. За такими ж принципами формувалися органи влади й інших національних районів та сільських рад.

Широкому представництву національних меншин в органах влади та управління сприяла відповідна кадрова політика. У 1920-х рр. в Україні здійснювалися різноманітні заходи щодо висування та підготовки представників різних національних груп для роботи в радянських державних, господарських та інших установах, зокрема тих, що діяли в національних адміністративно-територіальних одиницях. У травні 1926 р. на засіданні Адміністративно-фінансової комісії при РНК УСРР розглядалося питання «Про забезпечення районів з переважаючою кількістю будь-якої нацменшості спеціальними та кваліфікованими робітниками, які би знали мову цієї нацменшості». У травні 1929 р. Центральна Комісія у справах національних меншостей при ВУЦВК розглянула питання «Про укомплектування національних районів та рад медичним, агрономічним, землеустрійним та ветеринарним персоналом, що володіє мовами національних меншостей» [2, арк. 18–19], у лютому 1930 року – «Про заходи до підготовки кадрів для національних районів та сіл» [3, арк. 43].

Перепідготовка працівників німецьких національних сільських рад здійснювалася на окружних та міжокружних курсах, що діяли в Одесі, Києві та Житомирі, а також на німецькому секторі загальних курсів у м. Мелітополі. Курси були розраховані на 164 працівників німецьких

національних сільських рад. У жовтні 1930 р. відбулася нарада з питань підготовки апаратних працівників національних кадрів, в роботі якої взяли участь представники Центральної Комісії у справах національних меншостей при ВУЦВК, Наркоматів освіти, охорони здоров'я, юстиції, внутрішніх справ, а також Укрколгоспспілки. Учасники наради вказували на відсутність у низці центральних установ належного обліку складу національних кадрів, серйозні недоліки у перспективному плануванні їх подальшої підготовки, а також звернули увагу наркоматів освіти й охорони здоров'я на необхідність збільшення прийому студентів до вузів, кустарно-промислових шкіл та ФЗУ. Підготовку апаратних працівників для партійних, радянських, господарських, кооперативних, культурно-просвітніх та інших установ здійснювали радянсько-партійні школи, комуністичні університети та інші навчальні заклади. Апаратних працівників вищої «ланки» в Україні готували у Комуністичному університеті національних меншостей заходу (КУНМЗ) у Москві. У КУНМЗ діяли єврейський, німецький, латиський, литовський та румунський сектори.

Водночас чисельність та професійна підготовка кадрового складу для роботи в німецьких національних адміністративно-територіальних одиницях залишалася досить низькою. Для ефективної роботи в органах влади необхідно було мати необхідний штат працівників зі знанням німецької мови, специфіки національно-культурних і релігійних традицій місцевого населення, насамперед тих, хто мав досвід роботи в партійних, державних та радянських органах, а таких катастрофічно не вистачало. На початковому етапі організації німецьких районів для роботи в партійних, кооперативних та інших організаціях намагалися залучати німецьких та австрійських емігрантів, а також вихідців з інших країн, які перебували в Україні з часів Громадянської війни. Так, у Ландауському районі на посаду секретаря районного партійного комітету було призначено Губерта, члена соціалістичної партії США, а завідувача агітаційно-пропагандистського відділу райпарткому – австрійського соціаліста Шауера. Районну організацію КНС очолив член соціал-демократичної партії Австрії Фогель. Проте емігрантів із соціалістичним минулим, які б висловили бажання брати участь у «радянському будівництві», було мало. Основу кадрового складу в німецьких районах становили партійні функціонери і дуже рідко – вихідці з місцевого німецького населення. Досить показовим в цьому відношенні

було формування кадрового складу Люксембурзького німецького національного району. У відомостях про обстеження стану Люксембурзького району в розділі «Забезпечення району робітниками і підготовка кадрів» (30 квітня 1930 р.) зазначалося, що районна партійна організація нараховувала 121 члена та кандидата в члени КП(б)У, КСМУ – 202. Однак, на думку авторів документу, інструктора з роботи серед національних меншостей та представника окружного бюро національних меншостей, такої незначної кількості членів партійної та комсомольської організацій було недостатньо для забезпечення районного апарату працівниками, які володіли німецькою мовою та могли ефективно працювати з німецьким населенням. У Люксембурзькому районі не вистачало працівників районної ланки (завідувача райадмінвідділу, завідувача райторгвідділу та інших співробітників) і особливо агрономів, які б володіли німецькою мовою і могли вільно спілкуватися з мешканцями німецьких колоній. Для підготовки місцевих кадрів для радянсько-селянського активу були організовані спеціальні курси у складі 80 чоловік, ще 14 селян проходили підготовку на окружних курсах. Однак підготовка на курсах проводилася російською мовою, і тому результати роботи були досить низькими [4, арк. 149]. Про низький рівень кадрового забезпечення йшлося у звітах про роботу Карл-Лібкнехтівського, Молочанського та інших німецьких національних районів. У документах радянських та партійних органів підкреслювалося, що проблеми з кадровим забезпеченням мали суттєві негативні наслідки для проведення соціально-господарської та громадської роботи в регіонах компактного проживання німецького населення.

Зазначимо, що коло питань, якими займалися органи влади в національних адміністративно-територіальних одиницях, було досить широким (господарський розвиток районів та сільських рад; землеустрій; впровадження колгоспного ладу; організація хлібозаготівель; функціонування адміністративної, судової та фінансово-господарської системи; забезпечення виборчих кампаній; нагляд за релігійно-конфесійними громадами). Органи влади приділяли увагу активізації діяльності місцевих виконкомів рад. Однак варто сказати, що інтенсивність і організація роботи німецьких сільрад значно відрізнялася. У акті обстеження німецької сільради Тіге (Кочубеєвка) Петровського району Херсонської округи (5 січня 1928 р.) давалася позитивна оцінка її діяльності. У документі відзначалося, що уповно-

важені сільради є в кожному населеному пункті, члени сільради працюють старанно та організовано, а її діяльність відбувається за активної участі місцевих колоністів. У сільраді було виділено земельну, культурну, фінансову та адміністративну комісії, які, за висновками члена окружного бюро національних меншостей, діяли досить активно. Усі комісії мали протокольну книгу своїх засідань, їхня робота проводилася відповідно до затвердженого календарного плану, засідання комісій відвідувалися виборцями, а сама їхня робота здійснювалася під контролем та з активною участю районних органів влади [5, арк. 84]. В акті обстеження також відзначалося, що найбільш «продуктивною» була робота земельної комісії. За ініціативою комісії було проведено внутрішній землеустрій. Земельна комісія займалася питаннями отримання кредитів для проведення сільськогосподарських робіт, розведення худоби, проведення посівних кампаній та організації земельних колективів. Культурна комісія брала участь в організації у сільраді хат-читалень, а також ремонту шкільних приміщень [5, арк. 85]. Водночас в інших німецьких сільрадах робота комісій мала суто формальний характер і не була ефективною. В акті обстежень стану роботи Миколаївської німецької національної сільської ради Васильківського району Дніпропетровської округи (6 вересня 1927 р.) зазначалося, що в сільраді виділено 3 комісії (земельна, з адміністративного устрою та санітарна; культурно-освітня та з охорони материнства і дитинства; фінансово-господарська та з роботи з громадськими організаціями), проте рівень їхньої роботи був дуже низьким. Плани роботи комісій були складені, однак вони повною мірою не охоплювали питань, які були у їхній компетенції. Календарні плани засідань комісій, за винятком культурної комісії, також були відсутні. На засіданнях комісій, які проводилися дуже рідко, за звітний період було розглянуто лише 16 питань. Колоністи практично не брали участі в засіданні комісій та не цікавилися їхньою діяльністю [5, арк. 9 звор. – 10]. Формалізм, низький рівень практичної роботи, відсутність тісних зв'язків із населенням німецьких колоній були характерні для більшості німецьких сільських рад.

Радянські і партійні органи уважно відстежували соціально-господарські, конфесійні та політичні процеси, які відбувалися в німецьких національних адміністративно-територіальних одиницях, а також регіонах компактного проживання німецького та менонітського населення

України, щодо політичного стану в німецьких сільськогосподарських колоніях, господарської та громадської діяльності німецької та менонітської кооперації, міграційних тенденцій, функціонування етноконфесійних громад, ставлення німецького населення до заходів радянської влади. Особливу стурбованість влади викликала відсутність авторитету німецьких секцій при партійних організаціях серед населення колоній, нечисленність партійних організацій, особливо в сільській місцевості. Про надзвичайно низький рівень роботи місцевих секцій КП(б)У, розгубленість та безпорадність дій поодиноких членів партії та ЛКСМУ, неспроможність проведення активної роботи серед німецького населення свідчать архівні документи, звіти німецьких секцій, акти обстежень німецьких колоній та сільських рад. У зв'язку з цим відзначимо, що важливі матеріали про соціально-господарський та політичний стан німецького населення були, зокрема, отримані під час обстежень низки німецьких колоній Катеринославської губернії, які проводилися окружним бюро національних меншостей у жовтні – листопаді 1925 р. Причому особлива увага приділялася питанням політичного характеру, а також діяльності місцевих осередків КП(б)У. Стосовно колонії Мар'ївка Карл-Марксівського німецького національного району в акті обстежень у розділі «Партійне будівництво» (31 жовтня 1925 р.) зазначалося: «З колоністів партійців [ніколи] не виходило. Ставлення до партії, можна сказати, байдуже. Колоністи мають певну недовіру до міцності партії [так в документі – Авт.] та осуджують її за політику в релігійному питанні» [6, арк. 76]. В акті обстежень колонії Рибальськ (Фішерсдорф) також Карл-Марксівського району (30 жовтня 1925 р.) писалося: «В колонії ком[уністичного] осередку ніколи не було і членів КП(б)У з колоністів не виходило. Населення до партії ставиться байдуже» [6, арк. 56]. Подібна оцінка стану партійної роботи давалася і в акті обстежень німецької колонії Ямбург Лоцмано-Каменецького району.

Розгорнутий аналіз політичних процесів в середовищі німецької національної меншини подавався в «Огляді стану роботи серед німецького населення УСРР». Зазначений документ було підготовлено на підставі звітів німецьких секцій КП(б)У за 1927 р. Зрозуміло, що оцінки партійної роботи були різними, водночас переважали негативні характеристики впливу партійних органів у місцях компактного проживання німецького населення. У більшості звітів в розділі «Політичний стан німецького села» йшлося про відсутність

помітного впливу німецьких секцій на селянську бідноту, КНС, недостатню роботу серед жінок та молоді, нечисленність партійних організацій у німецьких районах та сільрадах, насторожене, а інколи і вороже ставлення колоністів до заходів радянської влади, низький рівень громадсько-політичної свідомості німецького населення тощо [7, арк. 9]. За матеріалами звітів партійних організацій на обліку перебувало 22 німецькі секції та 15 кандидатських груп, хоча така цифра вважалася неповною. В «Огляді стану роботи серед німецького населення УСРР» відзначалося, що «майже у всіх звітах секцій відсутні цифрові дані про кількість німецьких осередків, членів партії німців та ріст партії, що вказує на те, що облік поставлений погано» [7, арк. 14]. Наведемо витяги зі звітів німецьких секцій про стан роботи місцевих партійних осередків. У документі зазначалося: «Хоча кількість партосередків збільшилася, зріст партії за рахунок німецького населення слабкий» (зі звіту Житомирської секції). «Що стосується роботи осередків, спостерігається деяке зрушення, наприклад, осередки активно працюють усільрадах та інших громадських організаціях. За ініціативою одного осередку побудовано сільбуд.

Осередки користуються авторитетом серед селянства. Партактив складається, головним чином, із товаришів на відповідальних посадах. Активістів на низовій роботі дуже мало. Ріст партії слабкий» (зі звіту Мелітопольської секції)» [7, арк. 14–15]. Як висновок у документі відзначалося: «Зріст партії за рахунок німецького населення недостатній, партійний актив із рядів місцевого населення слабкий. Масова робота осередків не має системного характеру і слабка» [7, арк. 16]. Підводячи певні підсумки зазначеного, ще раз варто сказати, що важливим напрямом заходів влади щодо національних меншин (зокрема, німецької етнічної групи) в Україні було утворення та організація діяльності національних адміністративно-територіальних одиниць. Особлива увага в роботі національних районів та сільських рад приділялася питанням кадрового та соціального забезпечення, насамперед – підготовці національних кадрів, діяльності місцевих органів влади, залученню місцевого населення до роботи районних та сільських рад тощо. Водночас треба підкреслити, що мешканці німецьких та менонітських поселень переважно не брали активної участі в роботі партійних органів та заходах радянської влади.

Список літератури:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 298.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 367.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 481.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 512.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 323.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 201.
7. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 795.

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТЫ НЕМЕЦКИХ РАЙОНОВ И СЕЛЬСКИХ СОВЕТОВ В 1920-Е ГГ.

Вопросы создания и организация работы немецких национальных административно-территориальных единиц вызывают значительный интерес у отечественных историков и этнологов. В публикации отмечается, что круг вопросов, которыми занимались органы власти в национальных административно-территориальных единицах в 1920-х годах, был достаточно широким (хозяйственное развитие районов и сельских советов; землеустройство; организация хлебозаготовок). Особое внимание уделялось вопросам кадрового и социально-управленческого характера – подготовке национальных кадров, деятельности местных органов власти, привлечению местного населения к работе районных и сельских советов, иных учреждений низового советского и партийного аппарата. Подчеркивается также, что с середины 1930-х годов в условиях общего свертывания работы среди национальных меньшинств система национального административно-территориального районирования расформируется, а немецкие и иные административно-территориальные единицы (районные и сельские советы) прекращают свое существование. Подобные «реорганизации» негативно сказались на обеспечении национально-образовательных, языковых и иных запросов немецкого населения Украины. Источниковедческую базу публикации составляют документы государственных архивов Украины.

Ключевые слова: немецкая этническая группа, административно-территориальное районирование, немецкие районы, немецкие сельские советы, кадровая политика, местные органы власти.

SOCIO-POLITICAL AND SOCIAL ASPECTS OF THE ORGANIZATION OF THE WORK OF GERMAN REGIONS AND VILLAGE COUNCILS IN THE 1920S.

The foundation and organization of the work of the German national administrative-territorial units are within considerable interest of local historians and ethnologists. In the paper it is noted that the range of issues that authorities in the national administrative-territorial units dealt with in the 1920s were quite broad: the economic development of districts and village councils; land development; organization of grain procurement. The special attention was paid to the staff and social management issues – training of national staff, activities of local governments, involvement of local people in the work of the district and village councils and other grassroots institutions of the Soviet Union and party apparatus. It is also emphasized that from mid-1930-ies in terms of a general reduction of work among the national minorities the system of national administrative-territorial zoning was eliminated, and the German and other administrative-territorial units (district and village councils) ceased to exist. Such "reorganization" has had a negative impact on the provision of cultural, educational, language and other needs of the German population in Ukraine. The sources base is represented by the documents of the state archives of Ukraine.

Key words: *German ethnic group, the administrative-territorial zoning, German areas, German village councils, staff policy, local authorities.*

Чумак В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 80-Х РОКІВ

Розглядаються суспільно-політичні процеси в АРК другої половини 80-х років, вплив глибокої системної кризи радянського суспільства на наростання відцентрових процесів у регіоні. Аналізуються місце і роль у політичних процесах кримськотатарського народу, що повертався на свою історичну Батьківщину, і кардинальні зміни у статусі Криму та ситуації на Кримському півострові.

Ключові слова: *Кримський півострів, Автономна Республіка Крим, кримськотатарський народ, суспільно-політичні процеси, реабілітація кримськотатарського народу, СРСР, Українська СР, радянське суспільство, криза, зміна статусу Криму.*

В умовах загострення сучасної політичної кризи політичні процеси другої половини ХХ століття набувають нового змісту з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків анексії Криму та загрози територіальній цілісності України.

Суспільно-політичні перетворення 1985 р. є каталізатором подій, що відбулися у 2014 р. Всупереч деклараціям Радянської влади щодо «успішного» і «безповоротного» вирішення національного питання в СРСР проблема національних відносин екстраполувалася в нову площину. Заявлений у державі новий політичний курс щодо подолання національних протиріч в СРСР не передбачав вирішення кримськотатарської проблеми, а, навпаки, посилював переслідування кримських татар, що привело до подальшого геноциду корінного населення Кримського півострова.

Так, Перший секретар ЦК Компартії України В. Щербицький у листі до Президії Верховної ради СРСР у січні 1988 р. проаналізував пропозиції «Робочої комісії представників кримських татар, які проживають в Узбецькій РСР». В. Щербицький, висловлюючи, очевидно, думку переважної більшості комуністичної верхівки, писав, що висловлені пропозиції щодо репатріації (зняття обмежень на прописку в Криму для кримських татар, вимоги про створення автономії, поновлення організованого переїзду) є неприйнятними і необґрунтованими [2, с. 167–168].

Нова кремлівська верхівка робила ставку на збереження наявного політико-правового поля

щодо кримських татар, і тільки максимально активні дії кримськотатарського національного руху привели до певних змін політичного курсу СРСР. 14 листопада 1989 р. Верховна Рада СРСР прийняла Декларацію «Про визнання протизаконними і злочинними репресивних актів проти народів, які зазнали насильницького переселення, і забезпечення їхніх прав». А 28 листопада Верховна рада СРСР схвалила «Висновки і пропозиції», напрацьовані вищезазваною спеціальною Комісією. Цим документом передбачалася повна політична реабілітація кримськотатарського народу і відміна нормативних актів репресивного і дискримінаційного характеру, а також визнавалося законним право кримських татар на повернення до «місць історичного проживання і відновлення національної цілісності». Крім того, Комісія пропонувала розробити державну програму повернення кримських татар до Криму, переглянути законодавчі документи, зокрема ті, які перешкоджають процесу повернення, розробити програму відновлення національного культурно-освітнього життя кримськотатарського народу, переглянути карні справи, які були порушені за участь у кримськотатарському національному русі [2, с. 182–183].

Практичне вирішення питань про відновлення прав кримськотатарського народу було покладено на новостворену у січні 1990 р. Комісію у складі 25 осіб, із них п'ятеро – кримські татари. У липні 1990 р. була ухвалена Постанова Ради Міністрів СРСР «Про пріоритетні заходи щодо вирішення

питань, пов'язаних із поверненням кримських татар у Кримську область». Проте початок вирішення проблем репатріантів у Криму розпочався тільки в часи незалежної України. Таких обсягів репатріації, соціальної адаптації та інтеграції ще не знала історія сучасної Європи [6, с. 335].

Вирішення проблеми репатріантів відбувалося в умовах так званої «Ленінської» національної політики КПРС, суттю якої був курс на формування «історичної спільності людей різних національностей» – «радянського народу» та подальше зближення націй і досягнення їх «повної єдності». Таким чином маскувався курс компартії на повну і системну денационалізацію народів СРСР, їх русифікацію, знищення особливостей національних регіонів ідеократичної імперії, їхньої культури, мови, звичаїв тощо.

Руйнівної сили цієї політики зазнав Крим. Тут відбулися серйозні демографічні зміни, пов'язані з міграцією населення з різних регіонів СРСР, особливо РФ, яке приносило із собою свою ментальність, традиції, культуру і, звичайно, російську мову. Перепоною на шляху відродження історичної самобутності краю стали і політико-правові умови, які унеможлилювали повернення на батьківщину депортованих у 1941 та 1944 рр. етнічних спільнот Криму [6, с. 335]. І тільки після ліберальних перетворень, пов'язаних із приходом до влади М. Горбачова, припинилися судові процеси над кримськими татарами. Однак проблема залишалася невирішеною.

Подальший перебіг подій змусив уряд до активних дій – було опубліковано повідомлення ТАРС, в якому проголошено про створення Урядової комісії на чолі з А. Громико, яка мала «спокійно, відповідально», не розпалюючи пристрасті, вирішити конфліктну ситуацію, причому зазначалося, що апеляція до закордонної суспільної думки «не виглядає конструктивною» і «лише утруднює розгляд питання» [4, с. 24–26].

Комісією була підготовлена Декларація «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, що зазнали насильницького переселення, і забезпечення їхніх прав». Верховна Рада ухвалила декларацію 14 листопада 1989 р. [6, с. 366].

Процес повернення кримських татар до Криму набув особливої інтенсивності починаючи з 1987 р. Якщо впродовж 1987 р. до Кримської області прибуло 2,3 тис. кримських татар, то за перше півріччя 1990 р. – 19,9 тис. За весь період (листопад 1987 – вересень 1990 рр.) прибуло близько 70 тис. До кінця 1990 р. повернулося

понад 97 тис. кримських татар [4, с. 6]. Така ситуація вимагала негайного і всебічного вирішення питання розселення та адаптації. Та Крим виявився не готовим до одночасного прийому такої кількості переселенців та їх облаштування.

Ситуація загострювалася через невирішене питання забезпечення татар землею та проблеми стихійної забудови без урахування будь-яких норм, потреб та перспектив Кримської області загалом.

До того ж, ситуація ускладнювалася і тим, що репатріанти зазнали дуже значних соціальних змін. Відомо, що серед репатріантів міські жителі становили 63%, а змогли оселитися в містах лише 26,6%, всі інші змушені були оселитися у сільській місцевості. Різкі зміни у соціальному складі кримських татар зумовили цілий комплекс проблем, з якими зіткнулися переселенці (працевлаштування на роботу за фахом, звичний спосіб життя, житлова проблема тощо). Соціологічні дослідження свідчать про тенденцію до втрати вагомої частини інтелігенції, представники якої вимушені були займатися роботою в інших сферах діяльності, пов'язаних із фізичною працею [8, с. 60].

Автори монографії «Крим в етнополітичному вимірі» підкреслюють, що на початку 1990-х рр. кримські татари стали третьою за чисельністю етнічною групою Криму – найбільш згуртованою та політично активною, а головною ідеєю повернення кримських татар до Криму стали не матеріальні блага, а саме набуття втраченої Батьківщини. Депортація привела до знищення великої кількості носіїв культурної традиції кримськотатарського народу. Проте відповідальність найбільш активних громадян дала змогу зберегти культурну спадщину. У боротьбу за повернення національних надбань включилася і молодь. Цю боротьбу почало вже перше покоління кримських татар, яке виросло на чужині [8, с. 367].

Такі обставини і зумовили соціальну адаптацію кримських татар та спрямували значною мірою їх світогляд. Соціологічні опитування кримських татар, проведені на початку 1990-х рр., свідчать, що понад 70% обирали однонаціональні шлюби (серед українців і росіян Криму цей показник не перевищував однієї третини) [8, с. 367].

Ще один фактор має неабияке значення. Дослідження показали, що третина кримських татар (серед росіян – близько однієї третини, серед українців – дві п'ятих) вважали себе такими, що дотримуються національних традицій та звичаїв. Важливе значення має духовний складник. Дві третини кримських татар (серед українців

та росіян – половина) відносили себе до активно віруючих. Дві третини українців і росіян, які мешкали на півострові, вважали його своєю батьківщиною. Серед кримських татар таких – дев'ять із десяти [5, с. 25].

Варто звернути увагу також на виявлену кримськотатарську двомовність у середовищі кримських татар. Так, кримськотатарську як рідну мову визнали 81,2% респондентів, 14,5% – російську і лише 1,4% – українську. Тобто кримські татари, як і Крим загалом, є російськомовними [6, с. 368].

На жаль, перебудовні процеси, що стосувалися Кримської області, в УРСР відбувалися порівняно пізно. Лише у 1988–1989 рр. у містах півострова почав зароджуватися «неформальний» рух: виникли малочисельні, але досить активні групи опозиційно налаштованих громадян, що вимагали радикального реформування економічної та політичної систем. Загалом атмосферу на півострові визначала, з одного боку, зростаюча популярність ідеї розширення регіональної самостійності в економічній сфері, а з іншого – масове повернення на історичну батьківщину кримськотатарського народу з місць примусового поселення, яке суттєво вплинуло на етнічно політичну ситуацію півострова і вимагало від місцевої влади неординарних дій і рішень. Загострила ситуацію і боротьба кримськотатарської громади у 1988–1989 рр. проти будівництва на півострові атомної електростанції і засилля у Криму центральних господарських відомств та підпорядкованих їм виробництв, що порушували екологію півострова [6, с. 388].

Найсуттєвішим є те, що цей період був позначений початком процесу національного відродження народів СРСР, у тому числі українського. На думку відомого дослідника В. Сергійчука, Москва, розуміючи, що доля СРСР багато в чому залежить саме від позиції України, вдалася до провокування регіональних сепаратистських настроїв у деяких регіонах України. На відторгнення Криму було зроблено особливу ставку [10, с. 267]. Керівництво КПРС, усвідомлюючи неминучість процесу українського національного відродження та краху Союзу в разі виходу з нього України, організувало особливий спротив. Саме в надрах Кримського обкому у 1988 р. визріла ідея утворення автономії, схвалена згодом обласною партконференцією. У такий спосіб планувалося відгородитися від національно-визвольних процесів в Україні. До цього проекту долучилося й центральне партійне керівництво. На засіданні секретаріату ЦК Компартії України від 22 жов-

тня 1990 р. під головуванням Г. Харченка комуністам – керівникам Верховної Ради УРСР було запропоновано винести на розгляд сесії Верховної Ради республіки питання про державний статус Криму, а Кримському обкому партії виступити з ініціативою щодо прийняття декларації про статус Криму [10, с. 268]. Отже, знову, як і в 20-х рр. XX ст., комуністами порушувалося питання ідеї Кримської автономії, але вже не для «революційного мусульманського сходу», а для шантажу України з метою не допустити її виходу зі складу СРСР. У 1989 р. Кримська обласна партійна організація стає головним організатором руху за відновлення Кримської АРСР. Долучаються до нього й різні проросійськи зорієнтовані структури, які у відновленні автономії вбачали можливість повернення Криму до складу Росії.

Для початку обком партії запропонував оголосити Крим спеціальною територією, призначеною для відпочинку і лікування, де будь-яка господарська діяльність відомств була би під жорстким адміністративним контролем місцевої влади. Ця ідея мала не політичний, а економічний сенс, і висувалася вона обласною парторганізацією як головна програма на виборах до Верховної Ради СРСР на початку 1989 р. [9].

Позиція кримськотатарських організацій полягала в ідеї відновлення Кримської АРСР, яку вони розглядали як форму національної державності кримських татар. Гасло «Відновлення Кримської АРСР» було невід'ємною вимогою політичних акцій кримських татар і відповідало вимогам організованого повернення народу та його політичної реабілітації [3, с. 157–158].

Водночас в окремих лідерів новоутворених кримських проросійськи налаштованих організацій сформувалася ідея проголошення Криму самостійною республікою поза національними пріоритетами. Так, у програмі створеного на початку 1989 р. членами регіонального відділення опозиційного «Демократичного союзу» йшлося про необхідність домагатися самоврядування Криму і його підпорядкування безпосередньо Москві. Висувалася вимога надати кримському обласному парламенту право анулювати будь-які рішення центральної влади. У разі ж «відмови центру» кримські демократи мали намір реалізувати ідею мирного, шляхом референдуму, виходу Криму зі складу СРСР і створення незалежної Кримської демократичної республіки або ж відновлення Радянської республіки Тавриди, що існувала в 1918 р., із наданням їй статусу суб'єкта Радянської федерації [7, с. 63].

Громадський діяч і публіцист А. Мальгін заперечує думку про те, що ініціатором перетворення Криму на республіку був обком КПРС, оскільки на момент, коли республіканська тематика потрапила на сторінки партійної преси, вона вже активно обговорювалася громадськістю. Партійна ж преса почала зондувати громадську думку з цього питання не раніше середини 1989 р., коли в газеті «Крымская правда» 16 липня було опубліковано запис засідання прес-клубу під назвою «Регіональний госпрозрахунок і автономія». Тут вперше сформульовано обережний висновок про те, що для успішного запровадження регіонального госпрозрахунку і перетворення Криму на «всесоюзною здравницю» було б доцільно дати області статус автономної республіки. На науково-практичній конференції, організованій обкомом партії, її учасники висловили аргументи на користь республіканського статусу Криму. У жовтні 1989 р. установча конференція опозиційного до КПРС Народного фронту Криму висунула гасло «Криму – республіканський статус» [6, с. 390].

Вибори до Кримської обласної ради в 1990 р. вперше пройшли під гаслом відновлення автономії в Криму. Кримська обласна партійна конференція прийняла рішення про найбільш прийнятний варіант – відновлення Кримської АРСР як суб'єкта СРСР, що фактично означало вихід Криму зі складу України [1, с. 141]. Проте, як писав згодом тодішній лідер кримських комуністів М. Багров, «аналіз 504-х показників, інтегрованих у 28 факторів і розбитих на 4 групи за ступенем важливості, показав, що Криму вигідніше бути з Україною [6, с. 390].

Кримський політик Ю. Мешков на засіданні другої сесії обласної ради в червні 1990 р. пропонував проголосити відновлення республіки на з'їзді народних депутатів усіх рівнів. Другий секретар обкому КПРС Л. Грач вніс пропозицію зібрати з'їзд народних депутатів Криму, на якому й ухвалити відповідні рішення про відновлення республіканського статусу Криму [6, с. 391].

Визначною подією у цей час стало прийняття Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет і ухвалення закону «Про мови», який надав українській мові статус єдиної державної. Зрозуміло, що не всім силам у Криму це сподобалось. Керівництво облради Криму зупиняється на найбільш легітимному варіанті – проведення регіонального референдуму. 12 листопада 1990 р. на позачерговій сесії облради півострова у присутності тодішнього Голови Верховної Ради

України Л. Кравчука було прийнято «Декларацію про державний і правовий статус Криму» та затверджено тимчасове положення про проведення місцевого референдуму 20 січня 1991 р. Цей референдум став першим на теренах колишнього СРСР. У ньому взяли участь 81,37% кримчан. Із них 93,26% висловилися за відновлення Кримської АРСР як суб'єкта Союзу і учасника Союзного договору [6, с. 391]. Верховна Рада України мала висловити своє ставлення до його результатів.

На початку 1990 р. кримське питання гостро постало перед українським суспільством. Про це свідчить, зокрема, і пропозиції та зауваження, які надійшли від громадян на адресу Верховної Ради України, що стосувалися двох найбільш складних проблем – національних відносин та територіального статусу Криму. Зауважимо, що головним було питання повернення до Криму кримських татар. У розглянутих зверненнях не було жодної компромісної думки. Це свідчило про високий рівень конфронтації поглядів кримськотатарського та іншого населення у зазначеному питанні. У зверненнях (у тому числі й з інших регіонів) переважно люди похилого віку висловлювали безпідставні звинувачення кримськотатарського народу у злочинах періоду війни, повторюючи старі догми, що виправдовували депортацію цілого народу. Висловлювалось, у тому числі, неприйняття авторами звернень щодо процесу повернення кримських татар. Самі кримські татари більш стримано висловлювалися на адресу іноетнічного населення півострова, звертаючи увагу тільки на окремі конфліктні ситуації та негативну оцінку керівництва області. Як результат, Організація кримськотатарського національного руху (ОКНР) закликала кримських татар не брати участь у референдумі [6, с. 392].

Самі звернення громадян стосовно територіального статусу Криму можна поділити на три основні групи:

1) особи кримськотатарської національності, які в досить категоричній формі озвучували вимоги щодо відновлення Кримської АРСР у формі національно-державного формування кримських татар, не висловлюючи при цьому думок із приводу приналежності автономії до УРСР чи РРФСР;

2) особи російськомовного населення Криму щодо поновлення Кримської АРСР як національно-державного формування всього населення Криму або ж області у складі Російської Федерації;

3) такі, що містили обурення вимогами автономізації півострова та його виходу зі складу УРСР [6, с. 392].

У Верховній Раді усвідомлювали важливість вирішення питання зі статусом Криму. Тому 12 лютого 1991 р. Постановою Верховної Ради України «Про відновлення Кримської АРСР» було утворено автономію у складі України.

Після прийняття Закону України № 1231 а-12 від 19 червня 1991 р. до Конституції України було включено главу 7–1 «Кримська АРСР» і тим самим на конституційному рівні закріплено існування автономної республіки у складі України [6, с. 393].

Підсумовуючи сказане, підкреслимо, що на політичні процеси у Криму другої половини 80-х рр. впливали різні фактори суспільно-політичного та соціального характеру (насамперед глибока системна криза радянського суспільства, наростання відцентрових процесів), що привело до розпаду СРСР. Особливе місце в політичних процесах відіграло повернення кримськотатарського народу на історичну Батьківщину, боротьба кримських татар за відродження національних традицій, забезпечення своїх мовно-культурних, освітніх та інших інтересів. Обидва ці фактори привели до кардинальних змін у статусі Криму та до змін етно-політичної ситуації на Кримському півострові.

Список літератури:

1. Архів Верховної Ради України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 2278. – Арк. 141.
2. Бекирова Гюльнара. Кримскотатарская проблема в СССР (1944–1991) / Гюльнара Бекирова // Кримські студії. – 2004. – № 1–2.
3. Губогло М., Червонная С. Крымскотатарское национальное движение / М. Губогло, С. Червонная. – М., 1992. – Т.1. – 331 с.
4. Депортовані кримські татари, болгары, вірмени, греки, німці: Збірник документів АРК (1941–1998). – К. : Абрис, 1999. – 283 с.
5. Ефимов С. Об особенностях массового сознания репатриантов / С. Ефимов // Регион: проблемы и перспективы. – 1997. – № 2.
6. Крим в етнополітичному вимірі. – К. : Світогляд, 2005.
7. Мальгин А. Крымский узел : очерки политической истории Крымского полуострова 1989–1999. – Симферополь, 2003. – 63 с.
8. Пайн Э.А. Возвращение (о репатриации депортированных народов) / Э.А. Пайн // Социологические исследования. – М., 1990. – № 12.
9. Крымская правда. – 1990. – 16 января.
10. Сергійчук В. Український Крим / В. Сергійчук. – К. : Українська видавнича спілка, 2001. – 329 с.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКЕ КРЫМ В УСЛОВИЯХ УГЛУБЛЕНИЯ СИСТЕМНОГО КРИЗИСА СОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ 80-Х ГОДОВ

Рассматриваются общественно-политические процессы в АРК второй половины 80-х годов, влияние глубокого системного кризиса советского общества на нарастание центробежных процессов в регионе. Анализируются место и роль в политических процессах крымскотатарского народа, возвращавшегося на свою историческую Родину, и кардинальные изменения в статусе Крыма и ситуации на Крымском полуострове.

Ключевые слова: Крымский полуостров, Автономная Республика Крым, крымскотатарский народ, общественно-политические процессы, реабилитация крымскотатарского народа, СССР, Украинская ССР, советское общество, кризис, изменение статуса Крыма.

POLITICAL PROCESSES IN THE AUTONOMOUS REPUBLIC OF CRIMEA IN CONDITIONS OF DEEPENING OF THE SYSTEMIC CRISIS OF SOVIET SOCIETY OF THE SECOND HALF OF THE 80-IES

The article deals with the social-political processes in the second half of the 1980s in the Autonomous Republic of the Crimea and analyses the great influence of the Soviet society's crisis on growing off-centrism in the region. The article analyses also the role and the place of the Crimean-tartar people return to its historical homeland and cardinal changes in the Crimea peninsula.

Key words: Crimea peninsula, the Autonomous Republic of Crimea, Crimean-tartar people, social-political processes, rehabilitation of Crimean-tartar people, Soviet Union, the Ukrainian Soviet Socialist Republic, the Soviet society, crisis, change in the status of the Crimea.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК «[7123]+06.05]:005(-055.2)(410)«19»

Залєток Н.

Навчально-науковий гуманітарний інститут

Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЖІНОЧОГО СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО СОЮЗУ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті на основі наявної джерельної бази та історіографічних напрацювань досліджено особливості створення та основні методи діяльності Жіночого соціально-політичного союзу (ЖСПС) у Великій Британії. Висвітлено причини переходу активістів ЖСПС до радикальних дій. Акцентується увага на системі аргументації учасників мілітантського крила щодо вибору методів діяльності та на оцінці діяльності ЖСПС із боку суспільства. Автор формулює висновок про те, що діяльність радикального крила мала велике значення для суфражистського руху, оскільки не давала суфражистській проблемі зникнути з суспільного дискурсу, незважаючи на те, що більшість поборників жіночих прав не поділяли радикальних методів мілітанток.

Ключові слова: суфражизм, Велика Британія, мілітантки, Жіночий соціально-політичний союз, право голосу.

Суфражизм (від англ. suffrage – право голосу) – це термін, що позначає рух за надання жінкам виборчих прав і за право брати участь у політичному житті загалом. Як відомо, офіційне вилучення жінок із лав електорату датується 1832 р. – часом проведення першої парламентської реформи в Англії. Ця реформа вважається в історіографії початком переходу Великої Британії до нової, більш демократичної виборчої системи. Згідно з нею передбачалася ліквідація так званих «гнилих містечок» і розширення електорату. Але подібні демократичні зміни торкнулися лише певної частини чоловічого населення. Жінок, згідно з Актом 1832 року, права голосу позбавили, хоча при цьому не зняли обов'язки зі сплати податків. Останній факт привів до обурення заможної англійки Мері Сміт, яка направила до Палати Громад петицію з цього приводу (1832 р.). Депутати висміяли цю петицію, а для активного британського жіноцтва розпочалася боротьба за політичні права.

Мета статті – проаналізувати особливості створення та діяльності радикального окрила суфражизму у Великій Британії, представленого Жіночим соціально-політичним союзом.

Загалом організована боротьба британських жінок за свої права розпочинається зі створення у другій половині XIX ст. жіночих організацій, що ставили собі за мету розширення прав жінок у різних сферах – на ринку праці, у шлюбі та сім'ї, освіті, політиці. При цьому поступово на перший план було висунуто вимогу надання виборчих прав.

Боротьба за можливість обирати представника у парламенті у другій половині XIX ст. здебільшого відбувалася шляхом петиційних кампаній. Суфражисти дотримувалися позапартійної тактики і співпрацювали лише з окремими депутатами, найчастіше – від Ліберальної партії. Ці депутати вносили поправки на користь надання британкам виборчих прав на розгляд Палати Громад.

У другій половині XIX ст. суфражистська проблема неодноразово обговорювалася у стінах парламенту, у тому числі у процесі другої та третьої парламентських реформ, але конкретних результатів ці обговорення не принесли.

З огляду на той факт, що за майже чотири десятиліття організованої боротьби головна мета суфражистів так і не була досягнута, не дивно, що у середовищі прихильників надання жінкам права

голосу станом на початок ХХ ст. викристалізувалася радикальна група, яка вважала наявну тактику досягнення мети малоефективною. У цей час у Великій Британії сформувалися дві основні течії суфражизму – поміркована (конституційна) та мілітантська (войовнича, радикальна).

Помірковане крило було представлене створеним у листопаді 1897 р. Національним союзом жіночих суфражистських товариств (НСЖСТ), який об'єднав численні суфражистські організації, що виникли у другій половині ХІХ ст.

На протигагу НСЖСТ у 1903 р. було створено другу за впливом суфражистську організацію – Жіночий соціально-політичний союз (ЖСПС) (The Women's Social and Political Union) у Манчестері. Очолювали ЖСПС Еммелін Панкхерст¹ (1858–1928) та її дочки².

Від початку створення Союз об'єднав у своїх лавах не лише представниць середнього прошарку, але і робітниць (зокрема, Північної Англії), і мав зв'язки із лейбористами.

Як зазначає історик І.А. Школьніков, упродовж 1903–1906 рр. Союз проводив масштабну пропагандистську роботу в Північних містах, де було зосереджено текстильне виробництво. Для цього там склалися «сприятливі умови», спричинені поширенням безробіття серед робітниць ланкаширських текстильних фабрик наприкінці літа 1903 р. через скорочення поставок сировини [3]. Крім цього, дослідниця Н.В. Новікова вказує на те, що текстильниці Півночі (зокрема, Манчестера), які були членами змішаних профспілок, одержували заробітну плату, близьку за розмірами до чоловічої, були зобов'язані вносити кошти до різних політичних фондів і розглядали питання про надання жінкам виборчого права як природне продовження політики тред-юніонів і Лейбористської партії [2, с. 157–158]. Коли ж очікуваного продовження не відбулося, частина з них підтримала суфражистський рух.

¹ Еммелін Панкхерст (Гулден) народилася 15 липня 1858 р. в передмісті Манчестера. З раннього віку Еммелін захоплювалася читанням. Однією з її улюблених книг була тритомна «Історія французької революції» Т. Карлайля. Через переконання її батьків, за якими дівчата, насамперед, належать сім'ї і покликані налагоджувати сімейний затишок, Еммелін не змогла отримати належної освіти. Коли їй виповнилося 14 років, мати привела Еммелін на виступ Лідії Беккер, з якою вона повернулася свідомою та переконаною суфражисткою [14, с. 9]. Восени 1878 р. Еммелін познайомилася з відомим юристом і палким прихильником жіночого рівноправ'я Річардом Панкхерстом, згодом активним членом Незалежної робітничої партії. У 1879 р. вони одружилися, незважаючи на значну різницю у віці. Разом із чоловіком у 1889 р. вона заснувала Жіночу виборчу лігу (The Women's Franchise League), а у 1894 р. була обрана до опікунської ради з виконання Законів про бідних.

² Старша дочка – Крістабель Панкхерст – була активістом і стратегом ЖСПС. Друга донька місіс Панкхерст (Сильвія) та наймолодша (Адела) були переконаними соціалістками.

ЖСПС позиціонував себе як винятково жіночу організацію. Друкованим органом Союзу до 1912 р. була газета «Votes for women», яка належала впливовому подружжю Петік-Лоуренс.

Що стосується методів діяльності ЖСПС, то до 1905 р. їх характер не був чітко визначений керівниками організації і практично не відрізнявся від тих, що вже застосовувалися іншими учасниками суфражистських кампаній.

Ситуація змінилася починаючи з 13 жовтня 1905 р., коли під час передвиборчої зустрічі представників Ліберальної партії Вінстона Черчилля та Едварда Грея у Фрі-трейд-холлі (Манчестер) провідні члени ЖСПС Крістабель Панкхерст та Енні Кенні декілька разів задавали доповідачам запитання про те, чи збирається майбутній Ліберальний уряд надати жінкам виборче право. Так і не отримавши відповіді, жінки були виведені із зали охороною і заарештовані. Обом були випсані символічні штрафи, за відмову сплати яких вони провели декілька днів у в'язниці. Події у Фрі-трейд-холлі прийнято вважати початком активного впровадження мілітантської тактики ЖСПС. Незабаром після цього у засобах масової інформації з'явився термін «суфражетки», який у подальшому закріпився за прихильницями радикальних методів діяльності.

Тактиці ЖСПС відповідало гасло організації – «Не словом, а ділом». Сильвія Панкхерст, будучи штатним дизайнером і сценічним художником, створила одяг, прапори та значки для ЖСПС із використанням білого, фіолетового та зеленого кольорів [18], які з 1908 р. стали офіційними кольорами членів мілітантської організації. Вони мали символічне значення: білий позначав чистоту, зелений – надію, фіолетовий – гідність [9, с. 137].

Крім зриву публічних виступів парламентарів на перших порах діяльності в арсеналі мілітанток були такі методи тиску на політиків, як приковування себе до перил адміністративних будівель, походи до Палати Громад, розкидання листівок із гостьової галереї у парламенті.

Е. Петік Лоуренс, обгрунтовуючи тактику суфражеток, зокрема, приковування себе до огорожі на Даунінг-стріт, наголошувала на тому, що позиції чоловіків революція означає насильство і кровопролиття. Жінки ж, як стверджувала вона, мали віднайти альтернативні методи боротьби, і їм це вдалося – «робити щось безглузде – це жіноча альтернатива жорстокості. Ефект однаковий. Ми не вдаємося до насильства, бо зможемо вибороти свободу для жінок без нього» [17].

Згодом суфражетки все ж були змушені вдаватися до більш жорстких дій – рівень радикальності їхніх методів зростав по мірі збільшення кількості відмов влади надати жінкам виборчі права. На піку своєї діяльності мілітантки вдавалися до розбиття вітрин, руйнування полів для гольфу, підпалу, а іноді навіть підриву будинків, пошкодження власності за допомогою кислоти, нищення культурних цінностей тощо.

Лише протягом 1912 р. місіс Панкхерст була заарештована і відбувала строк у в'язниці 12 разів (!). Під час свого виправдального виступу у суді вона зазначила: «Ми тут не тому, що є порушниками законодавства, ми тут через те, що хочемо брати участь у його творенні» [18].

На думку Еммелін Панкхерст, тактика мілітанток цілком вписувалася в загальну історію політичної боротьби. В одній зі своїх відомих промов «Свобода або смерть» (1913 р.) вона пояснювала це таким чином: «У вас є двоє дітей – обоє дуже голодні і хочуть, щоб їх нагодували. Одна дитина слухняна – вона сумлінно чекатиме, поки мати зможе її нагодувати. Інша ж дитина нетерпляча – вона нестримно плаче, кричить, пручається і спричинює труднощі оточенню до тих пір, поки її не нагодують. Ми чудово розуміємо, яку дитину нагодують першою. У цьому вся історія політики. Ви повинні зробити більше шуму, ніж інші, ви маєте вести себе більш нав'язливо, ніж інші...» [13].

Нерідко дослідники критикують керівництво ЖСПС за недемократичний характер управління і вказують на його невідповідність демократичній меті, яку сповідувала організація. І справді, керівництво мілітанток схилилося до авторитарних методів управління, але кожен член організації міг залишити її у будь-який час у разі незгоди.

ЖСПС втілював у життя методи управління натовпом часів Французької революції, проводив публічні спектаклі та символічні церемонії. Йому були притаманні ретельно підготовані алегоричні театральні постановки та нічні процесії зі смолоскипами, які очолювала сама місіс Панкхерст [18]. За спогадами багатьох сучасників, вона була чудовим оратором.

У контексті поданих вище фактів біографії та ідеологічних переконань Е. Панкхерст дещо несподіваним на перший погляд видається її опис, відтворений сучасником і симпатиком суфражистської боротьби Дж. Пірсом зі слів тих, хто знав її особисто. Але, на нашу думку, цей опис є необхідним як для формування цілісного образу лідерки мілітантського крила суфражизму, так і

для усвідомлення особливостей сприйняття місіс Панкхерст її прихильниками. У своїй статті Пірс пише, що це була «спокійна маленька леді, що мала засмучений вигляд, бо на своєму нелегкому шляху часто зіштовхувалася з несправедливістю; розумна, з чарівною, знесиленою турботами невеличкою посмішкою, яка проблискує на її обличчі під час розмови. Здатна і готова спілкуватися коректно і грамотно на будь-які теми, однак є у ній щось приховане, що змушує вас відчувати, що перед вами – одна з найвидатніших жінок в історії...» [8, с. 609].

За час свого існування ЖСПС зазнав багатьох розколів та суттєвих змін у тактиці боротьби. Зазнала змін також і заявлена на перших порах орієнтація на робітничий прошарок. Так, у перші роки своєї діяльності як керівника ЖСПС Еммелін Панкхерст намагалася переконати лейбористів у необхідності надання права голосу жінкам. Намагання виявилися безуспішними, і керівництво ЖСПС із 1906 р. почало поступово відходити від співпраці з цією політичною силою. У 1907 р. Еммелін та Крістабель Панкхерст припинили членство у Лейбористській партії.

Частина дослідників проблеми (К. Ровер, М. Пью) вважає цю подію точкою відліку початку діяльності ЖСПС як елітарної організації. Натомість дослідниця П. Бартлі спростовує таке категоричне твердження, доводячи, що у цей час співпраця з жінками-робітницями дійсно пішла на спад, але не припинилася [5]. Так, у складі ЖСПС все ще були жінки-вихідці з робітничого прошарку (наприклад, учасниці кампаній із розбиття вікон – Джессі Стівенс, Емма Спросон і Мері Лі). Одна з них – вже згадана нами Енні Кенні – входила до керівництва Союзу. Крім цього, жінки-робітниці були задіяні в організації як оплачувані працівники. ЖСПС мав представництва у робітничих частинах Лондона, зокрема на його Сході, а також у Вулвічі, Льюїшемі і Грінвічі. Крім цього, була зафіксована участь жінок-робітниць у масових заходах ЖСПС, а також їхня присутність серед заарештованих мілітанток [5].

Окремого розгляду потребує ставлення суспільства до мілітантської течії суфражизму, якій лише за декілька років своєї діяльності вдалося не лише привернути до себе увагу, але й нажити собі чималу кількість недоброзичливців. Вийшовши за рамки всіх норм вікторіанської моралі, тактика мілітанток стала предметом обговорення з боку відомих політичних діячів та пересічних громадян, а самі жінки одночасно викликали жаль, осуд і захоплення.

Передусім їхні дії не схвалювала поміркована більшість суфражистського руху, свідченням чого є позиція їхнього лідера М. Фосетт. З одного боку, вона вважала, що поява радикального крила суфражизму була спричинена «непримиренною ворожістю з боку більшості лідерів Ліберальної партії...» до вимог жінок [11, с. 176]. Тобто радикалізм суфражеток виправдовувався бездіяльністю політиків. Але, з іншого боку, Фосетт вважала дії мілітанток неприйнятними і такими, що «принижують почуття гідності нашої статі», оскільки конституційне крило суфражистів збиралося «показати світу, як домогтися реформ без застосування сили, без убивства людей, підривання будівель та інших безглузких вчинків, до яких вдавалися чоловіки, домагаючись змін у законодавстві» [12, с. 66].

Своїми діями мілітантки налаштували проти себе значну частину прихильників надання жінкам виборчих прав, не кажучи вже про противників.

Проти них виступила і частина відомих політичних діячів. Зокрема, дії суфражеток піддавалися жорсткій критиці майбутнього лідера Лейбористської партії Рамсея Макдональда. Історик Д.Б. Вершиніна наводить його досить різку цитату: «Я не проти революції, якщо вона необхідна, але я категорично проти хлоп'яцтва, що подається як революція... Я б хотів, щоб працюючі жінки країни, яких дійсно цікавить право голосу, прийшли до Лондона і сказали цим наклепницям – дівчатам із середнього прошарку, які ходять із молоточками в муфтах, що, якщо вони не підуть додому, їм розіб'ють голови» [1, с. 90–91].

Після того як 11 червня 1914 р. суфражетки здійснили спробу підірвати Трон для коронації, що знаходився у церкві Едварда Сповідника (Вестмінстерське Абатство)³, лейборист Філіп Сноуден виступив із різкою критикою мілітанток. Дослідник С. Вебб наводить таку цитату з виступу Сноудена, виголошеного ним невдовзі після подій в Абатстві: «Я не вірю в існування мети, задля досягнення якої можна вдаватися до засобів, що йдуть у розріз із нормами моралі. Всі ви знаєте моє ставлення до жіночого питання. Я категорично не згоден із твердженням, що мілітанство сприяло прогресові у цій справі. Рік чи два тому була ймовірність позитивного голосування у Палаті Громад, але зараз я заявляю, що в результаті дій певного характеру суфражистська

проблема мертва («is as dead as Queen Anne»). Зараз немає жодного парламентаря, який би наважився підняти це питання» [19, с. 153].

Водночас існують і менш скептичні оцінки діяльності радикального крила суфражизму. Респонденти опитування, проведеного газетою «The New Age» (лютий 1911 р.), вказували на труднощі під час спроби дати оцінку ефективності діяльності мілітанток, але значна кількість опитаних, незалежно від особистої позиції, визнала, що суфражеткам вдалося зробити за декілька років те, чого не змогли зробити конституційні суфражистки упродовж десятиліть – вони привернули увагу преси і суспільства, змогли перенести суфражистську проблему, яка до цього ігнорувалася, у сферу практичної політики [4, с. 1, 3, 4, 6, 10, 12, 15]. Подібна позиція була висловлена і у замітці на шпальтах газети «The New York Times» (червень 1911 р.), присвяченій виходу у світ книги С. Панкхерст [15]. Попри критику методів діяльності суфражеток автор замітки дійшов висновку, що їм вдалося поставити проблему надання виборчих прав жінкам «на найбільш вагоме місце у британській свідомості порівняно з їхніми попередниками» [16].

Серед тих, хто позитивно оцінював дії мілітанток, були новеліст, видавець і критик Форд Медокс Хеффер, доктор Йосія Олдфілд, Ізраел Зангвілл, місіс Френсіс Суїні [4, с. 6, 8, 14, 15].

Натомість професор богослов'я в Оксфордському університеті Генрі Скотт Холланд, гуманіст і письменник Ф.Дж. Гулд, англійський філософ, журналіст і соціаліст Ернест Белфорт Бакс, англійський письменник, теолог, поет і драматург Гілберт Честертон, Едвін Пью, Річард Вайтенінг вважали, що дії мілітанток не принесли успіху, а, навпаки, мали негативний вплив [4, с. 1, 2, 4, 5, 9, 15].

Як би то не було, існування мілітантської течії суфражистського руху, а також те здивування і резонанс, які викликали їхні дії у суспільстві, лише підтвердили припущення Дж.С. Мілля про те, що справжня природа жіночої статі досі залишалася невідомою, а поширені у суспільстві уявлення про неї базувалися на штучно створених засадах. Як писав сучасник руху Ф. Делл, «якби войовничість жінок була особистим здобутком місіс Панкхерст, то її по праву можна було б назвати найнеординарнішою людиною століття. Але важко повірити у те, що мілітантство виникло з нічого. Воно було закладено у жіночих серцях і лише чекало того, хто зможе його «розбудити». Е. Панкхерст не створила диво, вона лише відкрила нам правду, яку ми намагалися не помічати. Вона змогла побачити і

³ Як повідомляло видання «The Daily Telegraph», внаслідок вибуху Тронові було завдано відносно легких пошкоджень [6, с. 11].

в інших жінках той бойовий дух, який відкрила у собі. Місіс Панкхерст дала нам змогу побачити справжні їхні якості» [10, с. 37–38].

Таким чином, мілітантське крило суфражизму, яке активно діяло на теренах Великої Британії на початку ХХ ст., мало в своєму арсеналі широкий спектр різноманітних методів діяльності. Для консервативного британського суспільства деякі їхні дії видавалися справжньою дикістю, яка повністю йшла врозріз із постулатами вікторіанської моралі.

З іншого боку, прямий вплив на діяльність мілітанток та вибір методів боротьби мали невдачі, які спіткали численні суфражистські законодавчі ініціативи. Своїми діями суфражетки викликали чималий суспільний резонанс і привернули увагу ЗМІ.

На нашу думку, діяльність радикального крила мала важливе значення для суфражистського руху, оскільки не давала суфражистській проблемі зникнути з суспільного дискурсу, незважаючи на те, що більшість поборників жіночих прав не поділяли радикальних методів.

Список літератури:

1. Вершинина Д.Б. Две волны женского движения в Великобритании: динамика взаимоотношений с властью и обществом : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Вершинина Дарья Борисовна. – Пермь, 2007. – 286 с.
2. Новикова Н.В. Суфражистки и суфражетки : идеология и политика британского движения в начале ХХ века / Н.В. Новикова // Женщины в истории : возможность быть увиденными : сб. науч. ст. – Минск : БГПУ, 2001. – С. 154–180.
3. Школьников И.А. Суфражизм и политические партии в Великобритании в середине XIX – начале ХХ вв. : опыт взаимодействия [Электронный ресурс] / И.А. Школьников, О.В. Шнырова // Гендерная реконструкция политических систем. – СПб. : «Алетейя», 2004. – Режим доступа : <http://goo.gl/gzxGHT>. – Название с экрана.
4. A women's suffrage supplement // The New Age. – 1911. – 2 February. – Vol. VIII., №. 14. – P. 1–15.
5. Bartley P. Suffragettes, Class and Pit-Brow Women / P. Bartley // History Today. – Mode of access : <http://goo.gl/D7jtMz>. – Title from the screen.
6. Bomb explosion in Westminster Abbey. Coronation chair damaged. Suffragettes outrage // The Daily Telegraph. – 1914. – 12 June. – P. 11.
7. Bush J. Women Against the Vote. Female Anti-Suffragism in Britain / J. Bush. – New York : Oxford University Press, 2007. – 340 p.
8. Conor L. The Spectacular Modern Woman : Feminine Visibility in the 1920s / L. Conor. – Indiana : Indiana University Press, 2004. – 334 p.
9. Crawford E. The Women's Suffrage Movement: A Reference Guide 1866–1928 / E. Crawford. – London and New York : Routledge, 2003. – 800 p.
10. Dell F. Women as World Builders : Studies in Modern Feminism. / F. Dell. – Chicago : Forbes and Company, 1913. – 104 p.
11. Fawcett M. G. What I Remember / M. G. Fawcett. – New York : G. P. Putnam's sons, 1925. – 271 p.
12. Fawcett M. G. Women's Suffrage : A Short History of a Great Movement (1912) / M. G. Fawcett. – New York : Source Book Press, 1970. – 94 p.
13. Pankhurst E. Freedom or death (Hartford, Connecticut on November 13 1913) [Electronic resource] / E. Pankhurst // The Guardian. Great speeches of the 20th century. – Mode of access : <http://goo.gl/2mRy08>. – Title from the screen.
14. Pankhurst E. My Own Story (1914) / E. Pankhurst. – New York : Source Book Press, 1970. – 364 p.
15. Pankhurst S. The suffragette. The history of the Women's militant suffrage movement 1905–1910 / S. Pankhurst. – New York : Sturgis&Walton Company, 1911. – 614 p.
16. The derring-do of suffragettes // The New York Times. – 1911. – 25 June.
17. The National Women's Social and Political Union. «The Tactics of the Suffragettes» (1907–1910) (leaflet) [Electronic resource] / Museum of London. – Mode of access: <http://goo.gl/q3KEsM>. – Title from the screen.
18. Warner M. The Agitator : Emmeline Pankhurst [Electronic resource] / M. Warner // Time Magazine. – 1999. – 14 June. – Mode of access : <http://goo.gl/rDnMxn>. – Title from the screen.
19. Webb S. The Suffragette Bombers : Britain's Forgotten Terrorists / S. Webb. – Barnsley : Pen and Sword, 2014. – 188 p.

СОЗДАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЖЕНСКОГО СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЮЗА В ВЕЛИКОБРИТАНИИ В НАЧАЛЕ XX В.

В статье на основе имеющейся источниковой базы и историографических наработок исследованы особенности создания и основные методы деятельности Женского социально-политического союза (ЖСПС) в Великобритании. Освещены причины перехода активистов ЖСПС к радикальным действиям. Акцентируется внимание на системе аргументации участников милитантского крыла относительно выбора методов деятельности и на оценке деятельности ЖСПС со стороны общества. Автор делает вывод о том, что деятельность радикального крыла имела большое значение для суфражистского движения, поскольку не давала суфражистской проблеме исчезнуть из общественного дискурса, несмотря на то, что большинство поборников женских прав не разделяли радикальных методов милитанток.

Ключевые слова: *суфражизм, Великобритания, милитантки, Женский социально-политический союз, право голоса.*

THE CREATION AND ACTIVITIES OF A WOMEN'S SOCIO-POLITICAL ALLIANCE IN BRITAIN IN THE EARLY TWENTIETH CENTURY

In the article, on the basis of the available sources and historiography, the features of foundation and the basic methods of activity of the Women's Social and Political Union (WSPU) in the UK are studied. The reasons of WSPU activists' transition to radical actions are highlighted. The attention is focused on the argumentation system of the militant wing activists on their methods of activities; and on evaluation of WSPU activities by the society. The author concludes that the activity of the radical wing was of great impact for the suffrage movement, because it hadn't left for the suffragists issue the opportunity to disappear from the public discourse, despite the fact that the most of advocates of women's voting rights did not share the militant methods.

Key words: *suffragism, UK, militants, Women's social and political movement, suffrage.*

Космина В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ЛАТИНСЬКА АМЕРИКА ПІСЛЯ «ЛІВОГО ПОВОРОТУ»: НОВІ ВИКЛИКИ

У статті досліджуються виклики, з якими зіткнулася Латинська Америка після «лівого повороту» 2000-х рр. Цими викликами були агресивний радикалізм деяких лівих режимів, економічні труднощі та повернення до неолібералізму, криза глобалізації, «феномен» Д. Трампа з його політикою ізоляціонізму та протекціонізму.

Ключові слова: Латинська Америка, лівий поворот, У. Чавес, неолібералізм, криза глобалізації.

«Лівим поворотом» називають феномен приходу в 2000-ні роки до влади у більшості країн Латинської Америки лівих та лівоцентристських режимів.

У попередній статті йшлося про його цивілізаційні витоки – політичні традиції та цінності регіону, що утворюють державний патерналізм, який і уособлює в ХХІ ст. «лівий поворот». Але яке продовження має цей «лівий дрейф» регіону? Науковці зазвичай говорять про вичерпання «лівого повороту», неефективну економічну політику лівих урядів, активізацію правих сил і, як наслідок, їхній прихід до влади, що вже отримав назву «правого повороту» [3; 5; 6; 13].

Але картина буде значно складнішою і неоднозначною, якщо врахувати цілу низку викликів, що постали перед країнами Латиноамериканської цивілізації в ХХІ ст., зокрема, протягом останнього року. У цій статті спробуємо їх окреслити.

Почнемо з характеристики самого «лівого повороту», що дуже по-різному проявлявся в Латинській Америці і часто сам був викликом для регіону.

Звісно, зберігався режим «соціалізму ХХ ст.» на Кубі, що слугував «флагманом» для лівих радикалів у всій Латинській Америці. Але в регіоні ліві не брали до рук владне кермо в Колумбії, де півстолітня війна з ліворадикальними партизанами зі Збройних революційних сил Колумбії – FARC – помітно підірвала довіру до лівих партій, у Мексиці, де на виборах 2006 р. кандидатів від лівоцентристської Партії демократичної революції А.М. Лопесу Обрадору забракло для перемоги 0,5% голосів, у Коста-Ріці, Гондурасі, Республіці Гаїті та Домініканській Республіці. На один пре-

зидентський термін приходили до влади лівоцентристські діячі в Панамі, Гватемалі, Парагваї, Перу та Чилі (у Чилі – двічі, проте з 4-річною перервою).

При цьому в Центральній Америці більш-менш надійно завоювали домінуючі позиції ліві Фронти національного визволення (спадкоємці колишніх повстанських рухів), в Нікарагуа та Сальвадорі, щоправда, тільки з другої половини 2000-х років. А в Південній Америці непохитно тримали владу в своїх руках У. Чавес і «чавісти» у Венесуелі в 1999–2015 рр., представники Партії трудящих у Бразилії у 2002–2016 рр., пероністи з Фронту за перемогу в Аргентині у 2003–2015 рр., Е. Моралес і Рух до соціалізму в Болівії з 2006 р., представники Широкого фронту в Уругваї з 2005 р., Р. Корреа й Альянс PAIS в Еквадорі з 2007 р.

На тлі неоднозначних результатів «неоліберальної хвилі» 1990-х років по-своєму логічним було покладання латиноамериканцями надій на лівоцентристські партії та блоки. Адже ті обіцяли посилення впливу держави на економіку й інші сфери суспільного життя і з цих, за своєю суттю соціал-демократичних, позицій критикували й неоліберальну політику. Б. Сорж і Д. Мартучеллі вказують на одну з цивілізаційних характеристик Латинської Америки: «Держава була і залишається провідним актором у латиноамериканських суспільствах. Від часу здобуття незалежності вона відіграла основоположну роль у забезпеченні соціальної згуртованості в її символічному й національному вимірах, а також у плані економічної й адміністративно-територіальної інтеграції» [2, с. 186].

Саме з визнанням домінуючої ролі держави автори пов'язують альтернативний неолібераль-

ному («технократично-реформістському») аналітичний підхід і відповідну політичну модель. Цей підхід вони називають «державницько-націоналістичним» і пишуть, що він «обстоює повернення до націоналізму, відведення стрижневої ролі державі в економічному житті, ролі активних агентів – соціальним рухам і введення прямої участі низів, контрольованої за можливості центральною владою. Ця модель розвивається в антагоністичний спосіб в опозиції до «неолібералізму» та глобалізації, які ототожнюються з імперіалізмом США». Вказані автори наголошують, що така модель «є кроком назад у напрямку авторитаризму, контролю з боку центральних органів над народними рухами та тиску на придушення економіки державою, чії рівні витрат не відповідають виробничій базі», але вона стала привабливою в очах латиноамериканців внаслідок «серйозних проблем технократично-реформістського підходу» [2, с. 243].

Тож логічно, що центральним напрямом економічної і соціальної стратегії лівих урядів Латинської Америки стало значне посилення державного втручання в економічні процеси для встановлення більш рівномірного доступу різних соціальних груп до ресурсів. Проблема полягала лише в тому, щоб у зоні досяжності держави були самі ці ресурси. На зламі століть їх обсяги після східноазійської фінансової кризи 1997–1998 рр., що боліуче вдарила і по економіці Латинської Америки, особливо Бразилії, помітно зменшилися. У 1998–2003 рр. середньорічні темпи зростання ВВП у країнах регіону знову впали до рівня 80-х років (1,3%), причому в Аргентині ВВП скорочувався на 1,3% в рік. Проте вже у 2004–2005 рр. вони зросли до 5,1% щорічно, в Аргентині – до 8,8%, в Уругваї – до 9,1% [9, р. 54], а в більш широкому часовому діапазоні 2003–2007 рр. середньорічне зростання економіки становило рекордні 5,4% [10].

Та чи було це пов'язано із приходом до влади в низці країн лівих та лівоцентристських сил, що пробували так чи інакше регулювати економічні процеси і навіть вдавалися до націоналізації деяких підприємств? Напевно, ні. Радше економічне піднесення відбувалося не завдяки, а всупереч цим крокам. Адже воно мало місце практично в усіх країнах регіону з різними режимами. На думку дослідників, йому допомогло поєднання щонайменше чотирьох сприятливих зовнішніх чинників, таких як високі темпи зростання в цей час світової торгівлі, підвищення цін на сировину, вільний доступ до міжнародного фінансування, посла-

блення міграційної політики в США та Іспанії. І коли внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи 2007–2009 рр. перші два чинники зникли, а доступ до зовнішніх запозичень був ускладнений, темпи економічного зростання латиноамериканських країн у період 2008–2013 рр. загальмувалися до 3,2% на рік [10]. І відбулося це знов-таки незалежно від характеру режимів.

Але сприятлива, хоч і тимчасова, економічна кон'юнктура створювала «попутний вітер» для лівих та лівоцентристських урядів. Зазвичай вони не надто переймалися техніко-економічною модернізацією своїх країн, потрібною для подальшого сталого поступу. Проте їм вдалося частково (і тимчасово!) розв'язати гострі соціальні проблеми, породжені різницею соціальною нерівністю. Так, уряд Л.І. Лулі да Сілви в Бразилії, поставивши за мету подолання масової бідності, взявся за суттєвий перерозподіл ресурсів (субсидовані кредити споживачам і бізнесу, штучне стримування цін на енергоносії, випереджаюче нарощування держвидатків тощо), внаслідок чого 50 млн. бразильців поповнили середній клас. Великі соціальні видатки практикували уряди Н. Кіршнера та К. Фернандес де Кіршнер в Аргентині, де на початку 2000-х рр. триразове падіння курсу песо сприяло справжньому економічному буму. Але ці й інші лівоцентристські режими, хоч і мали ознаки традиційних популістських, все-таки дотримувалися демократичних процедур. Їх можна назвати помірковано-популістськими, або ліво-реформістськими (звісно, в межах уже зазначеної державницько-націоналістичної моделі).

Та для долі Латинської Америки справжній виклик створили радикальні ліві сили, що започаткували інший тип режимів, досить наповнений традиційним популізмом (пероністського зразку), однак із задекларованою відданістю «соціалізові XXI ст.». Безумовним лідером тут був режим У. Чавеса у Венесуелі, а близькими до нього – режими Е. Моралеса у Болівії, дещо менше – Р. Корреа в Еквадорі та Д. Ортеги в Нікарагуа.

Тут також боротьба з бідністю виходила на перший план. Загалом же, за даними ЕКЛАК, частка осіб, що проживали нижче рівня бідності, у 1999 і 2010 р. становила:

- Аргентина – 23,7% і 8,6% (зменшення на 15,1%);
- Болівія – 60,6% і 54% (–6,6);
- Бразилія – 37,5% і 24,9% (–12,6);
- Венесуела – 49,4% і 27,8% (–21,6);
- Гватемала – 61,1% і 54,8% (–6,3);

- Гондурас – 79,7% і 67,4% (–12,3);
- Домініканська Республіка – 47,1% і 41,4% (–5,3);
- Еквадор – 63,5% і 37,1% (–26,4);
- Колумбія – 54,9% і 44,3% (–10,6);
- Коста-Ріка – 20,3% і 18,9% (–1,4);
- Мексика – 46,9% і 34,8% (–12,1);
- Нікарагуа – 69,9% і 61,9% (–8);
- Панама – 19,5 % і 25,8 % (+6,3);
- Парагвай – 59% і 54,8% (–4,2);
- Перу – 48,6% і 31,3% (–17,3);
- Сальвадор – 49,8% і 46,6% (–3,2);
- Уругвай – 9,4% і 8,6% (–0,8);
- Чилі – 21,7% і 11,5% (–10,2) [12].

Як бачимо, частка бідного населення знизилася у всіх країнах, крім Панами та, очевидно, Гаїті, що переживала природні катаклізми. Але найбільше вона скоротилася в Еквадорі та Венесуелі – країнах, що стали бенефіціарами від багаторазового зростання цін на енергоресурси в 2000-ті рр. При цьому, якщо, наприклад, в Аргентині вона скоротилася на 80% за рахунок зростання економіки, у тому числі експорту, а на 20% – завдяки перерозподілу доходів, то у Венесуелі ці показники становили вже відповідно 45% і 55%, перерозподіл був тут найвищим у регіоні [12].

У Венесуелі, що має одні з найбільших у світі запасів нафти, вводилися безкоштовна первинна медична допомога і початкова освіта, субсидії на продукти харчування й отримання освіти, грошова допомога вагітним жінкам, малозабезпеченим родинам та людям похилого віку. А ставилося завдання повністю викоринити бідність. Усе це реалізовувалося під гаслом «соціалізму XXI століття». Цій політиці намагалися наслідувати Р. Корреа в Еквадорі та Е. Моралес у Болівії, що також нарощували видобуток та експорт енергоносіїв та отримували допомогу від У. Чавеса та його режиму. І вони, а ще більше сам У. Чавес, у своїх країнах піддавалися опозицією жорсткій критиці за фактичне ігнорування проблем техніко-економічної модернізації і популістське «розтринькування» доходів від експорту, які навряд чи могли надовго залишитися такими масштабними. Але ці дії урядів мали підтримку з боку широких незаможних мас населення, що забезпечувало їм необхідну електоральну підтримку.

У Венесуелі опозиційні ЗМІ зазнавали тих чи тих утисків, а водночас створювалося інституційне й інформаційне підґрунтя для створення навколо лідера та його оточення справжніх масових об'єднань. Водночас наростала «антикапіталістична» й «антиімперіалістична» (читай: анти-

американська) риторика. США (найвпливовіший зовнішній критик режиму і водночас найбільший торговельний партнер) оголошувалися ледь не головним ворогом «революції», очолюваної створеною У. Чавесом у 2007 р. Об'єднаної соціалістичної партії Венесуели (ОСПВ).

Б. Сорж і Д. Мартучеллі вбачають у такому захопленні до внутрішньосуспільної і міжнародної конфронтації однозначні прояви популізму: «Вплив популізму в кінцевому підсумку полягає в його здатності сформувати цілісність довкола полюсу «народу», яка говорить одним голосом – голосом свого «лідера», при цьому встановлюючи гостроантагоністичні, непримиренні відносини з усіма іншими формами політичного самовираження: це «антинародний» полюс. Наслідок цього процесу відомий усім: спіраль взаємних викриттів з обох боків, яка ослаблює й урешті-решт усуває будь-які форми перемовин і взаємообміну, притаманні плюралістичній демократичній системі» [2, с. 215]. Серед популістських ознак «чавістського» режиму вони відзначають, зокрема, месіаністський провід / концентрацію влади; соціально-політичну поляризацію; олігархію/народ; націоналістичну/антиімперіалістичну риторіку; неприйняття істеблішменту / демонтаж демократичних інституцій; високий рівень інфляції; контрольовану державою економіку / націоналізацію; клієнтелістський перерозподіл благ; піднесення корупції; контроль за медіа. Але визнають, що режим перебуває в динаміці і змінах, через що його важко однозначно описати. Тому «можна стверджувати, що перехідний процес триває і що переобрання У. Чавеса та його заяви, зроблені в січні 2007 р., про побудову «соціалізму XXI сторіччя» можуть свідчити про зсув у бік більш авторитарного «каудилістського» і мілітаристського режиму, який урешті-решт може повністю порвати зв'язки із традиційним зразком латиноамериканського популізму» [2, с. 212–213].

Водночас венесуельський лідер розумів, що самотою його режим вистояти проти внутрішніх (і зовнішніх) противників не зможе, а тому прагнув об'єднати навколо Венесуели цілий блок держав із ліворадикальними режимами і очолити таким чином уже регіональний міжнародний політичний рух. Його політичним кумиром був Ф. Кастро, але, на відміну від Куби, Венесуела мала у своєму розпорядженні величезний «нафтодоларовий» ресурс. В умовах рекордного зростання цін на нафту, якому, здавалося, не буде кінця, та ще й маючи величезні її родовища, котрі дехто оцінював як найбільші у світі, можна було

створити альянс країн, що проголошували такі ж цілі «соціалізму ХХ ст.» та зголошувалися виступати в регіоні Латинської Америки і Карибського басейну єдиним фронтом.

Прямими союзниками Венесуели, у тому числі ідеологічними, були ліворадикальні режими Куби, Болівії, Нікарагуа та Еквадору. Але була створена і ширша субрегіональна організація, яка спочатку називалася «Боліварська альтернатива для Америки», а сьогодні має більш широку і претензійну назву «Боліварський альянс для Америки» (ісп. *Alianza Bolivariana para las Américas, ALBA*). Її заснували в 2004 р. Венесуела і Куба. Пізніше до неї приєдналися інші країни з лівими режимами, а також ті малі країни Карибського басейну, що сподівалися на отримання від Венесуели обіцяної економічної допомоги. Сьогодні до АЛБА входять Антигуа і Барбуда, Болівія, Венесуела, Гренада, Домініка, Еквадор, Куба, Нікарагуа, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Люсія, Сент-Кітс і Невіс, Суринам. Крім того, з 2005 р. почала діяти організація «Петрокарібе», яка об'єднала ледь не всі країни карибського басейну та Центральної Америки. Країни-учасниці (зараз їх нараховується 18) отримували венесуельську нафту з оплатою на дуже пільгових умовах, зокрема – своїми традиційними товарами експорту.

Лєвова частка допомоги припадала, звісно, на союзу Кубу. З 2000 р. вона отримувала за заниженими цінами (40% від світових) венесуельську нафту в обсягах спочатку 50, а потім – 100 тис. барелів на добу. Це становило понад 5 млн. т на рік. Значна частина нафти реекспортувалася, даючи Кубі додаткові прибутки. Куба мала від Венесуели і пряму фінансову підтримку. У 2000-ні роки щорічна допомога Кубі становила, за різними оцінками, від 5 до 10 млрд. дол. У Венесуелі трудилися десятки тисяч кубинських фахівців – лікарів, учителів, працівників силових структур тощо [1].

Досить характерно, що в Латинській Америці путінська Росія зробила ставку на найтісніші зв'язки саме з ліворадикальними режимами. Допомогу розміром 2 млрд. дол. отримала Венесуела, 1 млрд. – Нікарагуа. Кредити були пов'язані передусім із закупівлею в Росії зброї. У відповідь Венесуела та Нікарагуа услід за Росією визнали «незалежність» Абхазії та Південної Осетії після російсько-грузинської війни 2008 р. Російським енергетичним компаніям було дозволено освоювати родовища нафти і газу в Венесуелі та Болівії.

Активність У. Чавеса серйозно відбивалися і на функціонуванні інших міжнародних організа-

цій у регіоні, де Венесуела поширювала антиамериканську риторику. У 1973–2006 рр. вона разом із Колумбією, Еквадором, Перу, Болівією входила в Андське співтовариство націй (КАН), у 2012 р. приєдналася до МЕРКОСУР (Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай), вплинувши на посилення в ньому «лівої» ідеології. Була одним із ініціаторів утворення в 2008 р. Союзу південноамериканських націй (УНАСУР).

Венесуела безпосередньо та через ліворадикальних союзників по АЛБА дуже серйозно впливала на соціально-політичні процеси в регіоні. Вона поставала зразком внутрішньо-суспільних перетворень для соціальних низів у латиноамериканських країнах. Вона ж надавала пряму допомогу своїм ідейним союзникам у цих країнах, суттєво впливала на зовнішню політику останніх, нерідко посилюючи в ній антиамериканські акценти.

А в грудні 2011 р. у Каракасі під головуванням У. Чавеса проходив перший (установчий) саміт Співтовариства латиноамериканських і карибських держав (СЕЛАК), що охоплює всі країни Латинської Америки та Карибського басейну, але вже без участі США і Канади. Це об'єднання створювалося поступово і тривалий час виконувало функції свого роду переговорного майданчика у залагодженні політичних конфліктів у тих чи тих країнах. Першими утвореннями були Контадорська група (1983 р.) та Група підтримки Контадори (1985 р.). У 1986 р. вони об'єдналися в Групу Ріо, до якої з часом увійшли всі латиноамериканські країни та країни Карибського спільного ринку (КАРІКОМ).

У 2008 р. в Бразилії під головуванням Л.І. Лули да Сілви відбувся перший саміт країн Латинської Америки і Карибського басейну (КАЛК), в грудні 2011 р. – уже згаданий установчий саміт СЕЛАК. Він ухвалив «Декларацію Каракаса» як програмний документ [8], Статут організації, План дій Каракаса 2012, Декларацію на захист демократії та 19 спеціальних комюніке з актуальних питань життя регіону і світу. План дій передбачає передусім інтенсифікацію інтеграційних процесів у регіоні. Наступні саміти СЕЛАК проходили у 2013 р. в Чилі, у 2014 р. – на Кубі, у 2015 р. – у Коста-Ріці, у 2016 р. – в Еквадорі, а в 2017 р. – у Домініканській Республіці.

Утворення СЕЛАК, як і раніше АЛБА та УНАСУР, стало одним із яскравих проявів «лівого повороту» з його державницько-націоналістичним ухилом, підкресленим інтересом до розв'язання державою згори наболілих соціаль-

них проблем у внутрішній політиці та забезпечення її самостійності, незалежності від глобальних акторів, передусім США. Це були і спроби своєрідного «захисту» від процесів глобалізації та неоліберального нівелювання ролі держави в суспільному житті. Проте сам економічний поступ латиноамериканських країн значною мірою був зумовлений швидким економічним зростанням нового глобального гравця – Китаю, що в усі зростаючих масштабах скуповував у країнах регіону сировину та продавав дешеві товари. Китай поступово став для багатьох країн головним торговельним партнером, а з часом – і інвестором.

Проте сприятлива світова економічна кон'юнктура, яка живила цей «поворот», виявилася нетривалою. Першим «дзвіночком» для нього стала світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр., котра обрушила світові ціни на енергоносії та сировину. Щоправда, незабаром ціни знову піднялися, хоча й не досягли колишніх максимумів. Темпи економічного зростання дещо «пригальмували», і підтримка лівих сил зменшилася, а в деяких країнах вони взагалі втратили владу (Парагвай, Панама, Чилі). Однак загалом, здавалося, «лівий дрейф» продовжиться ще тривалий час.

Та пройшло лише кілька років – і ситуація знову почала погіршуватися. Сповільнювались темпи зростання в Китаї, найбільшому споживачеві експортної продукції латиноамериканських країн, і його практично ніким було замінити. Це й спонукало до пошуку гнучкіших методів економічної політики та нових ринків. Проявом цих тенденцій стало створення в 2012 р. нового економічного блоку – Тихоокеанського альянсу (ТА). Його утворили Мексика, Колумбія, Перу та Чилі. Ці досить потужні країни в основу економічної політики поклали принципи неолібералізму. Якщо для Мексики та Колумбії, що мали тісні зв'язки із США, це було більш-менш природним, то приєднання до ТА президента Перу О. Умали, котрий позиціонував себе прихильником лівих ідей, стало несподіванкою. Логічною виглядала підтримка неоліберального ТА з боку президента Чилі, правого центриста С. Піньєри, але дуже показовою стала згода з політикою альянсу з боку соціалістки М. Бачелет, що перемогла на президентських виборах 2014 р. Цей альянс було укладено не стільки для розвитку взаємної торгівлі між його учасниками (всього 4% їхньої загальної зовнішньої торгівлі), скільки для кооперування в модернізації виробництва та спільного просування країн на ринки АТР і США. Примітно, що

три країни (Мексика, Перу та Чилі) приєдналися до започаткованого за ініціативою США процесу утворення Транстихоокеанського партнерства (ТТП), активно нарощуючи свою участь у глобалізованій економіці. Очевидно й інше: ТА за обсягами економіки мало поступається МЕРКОСУР і стає в регіоні його справжнім неоліберальним конкурентом. Неоліберальні тенденції в економіці поширені й у Центральній Америці, де частина країн орієнтується на співпрацю з США та об'єднанням НАФТА.

Власне, наростання економічних труднощів та вимушене звернення низки країн до неолібералізму стало ще одним викликом для Латинської Америки. Тоді й заговорили про початок у регіоні «правого повороту».

Ось на цьому тлі і проявилися міжнародно-політичні пріоритети різних країн та альянсів, коли їм довелося голосувати 27 березня 2014 р. на Генеральній Асамблеї ООН за проект резолюції про територіальну цілісність України. Серед латиноамериканських країн цю резолюцію підтримали всі чотири країни ТА, а також Панама, Коста-Ріка, Гватемала, Гондурас, Гаїті та Домініканська Республіка. Утрималися чотири країни МЕРКОСУР, а також Еквадор, Сальвадор, Гайана, Суринам. А виступили проти чотири країни АЛБА (Куба, Нікарагуа, Венесуела та Болівія). Таким чином, політичні (й ідеологічні) орієнтації правлячих режимів, політика, котру вони проводять, прямо відбилися на ставленні до територіальної цілісності України та російської загарбницької політики.

Але 2014 р. одночасно започаткував новий період не лише у світовій політиці, а й у світовій економіці. Передусім різко покотилися униз світові ціни на енергоносії, зменшившись на початок 2015 р. утричі, а на початок 2016 р. – учетверо порівняно з початком 2014 р. Одночасно погіршилася світова економічна кон'юнктура, зокрема, впали ціни на сировину, а в Китаї продовжили знижуватися темпи зростання. Це вже був виклик самому існуванню багатьох лівих режимів.

У Латинській Америці найбільше постраждали країни, чиї доходи прямо залежать від експорту нафти. Так, у Венесуелі, де від торгівлі нафтою залежить 95% експортної виручки і 25% ВВП, у 2015 р. ВВП скоротився на 8%, а рівень бідності зріс до 73%. Виник гострий дефіцит найнеобхідніших товарів [11]. У 2016 р. її ВВП зменшився ще на 18,6%, а інфляція зросла до 800%. У Бразилії спад виробництва у 2015 р. становив 3,8%, а в 2016 р. – 3,6%. Економічна рецесія в ній визна-

ється найгіршою за останні 80 років. Це вдарило й по Аргентині, у якої на Бразилію припадає 18,5% всього експорту та 42% імпорту товарів легкої промисловості і важкого машинобудування [7].

Оскільки Венесуела втратила можливість допомагати союзникам, передусім Кубі, становище їх серйозно погіршилося і вимагало адекватних ситуації шляхів виходу з кризи. У добу глобалізації «лівий дрейф» виявився для Латинської Америки врешті-решт тупиковим курсом. А тому вже з 2015 р. почали відбуватися суттєві політичні зміни в країнах із лівими та лівоцентристськими режимами. Насамперед варто відзначити зміни в міжнародному становищі Куби. Ще в грудні 2014 р. керівник Куби Р. Кастро і президент США Б. Обама домовились про початок нормалізації двосторонніх відносин. У липні 2015 р. були відновлені дипломатичні відносини між двома державами, розірвані ще в 1961 р. Почали налагоджуватися торговельно-економічні зв'язки. А в березні 2016 р. Кубу відвідав президент США. Це змінювало і загальний характер стосунків між США і Латинською Америкою.

На президентських виборах в Аргентині у листопаді 2015 р. ліві пероністи зазнали поразки, а перемогу здобув правий центрист М. Макрі, що почав проводити неоліберальну економічну політику і налагоджувати зв'язки із США, виявив інтерес до входження Аргентини в ТТП. Буенос-Айрес у березні 2016 р. також відвідав Б. Обама.

6 грудня 2015 р. у Венесуелі відбулися парламентські вибори. Вони проходили на тлі економічної розрухи, з якою вже не міг упоратися уряд «чавіста» Н. Мадуро, котрий ще в 2013 р. замінив на посаді президента померлого У. Чавеса. На виборах повну перемогу здобула права опозиція, котра отримала 2/3 місць у парламенті і розпочала підготовку до майбутнього усунення Н. Мадуро з посади у порядку імпічменту. У 2017 р. в умовах наростання товарного дефіциту і голоду швидко наростали масові демонстрації протесту. У сутичках із поліцією загинули десятки осіб.

А тим часом у квітні 2016 р. процедура імпічменту проти президента Д. Русеф була започаткована у Бразилії. У цій країні розгорівся небачений корупційний скандал, у який виявились уплутаними більшість депутатів парламенту та керівництва правлячої Партії трудящих. Наприкінці серпня 2016 р. Д. Русеф було оголошено імпічмент. Президентську посаду обійняв віце-президент М. Темер. Та у травні 2017 р. звинувачення в корупції були висунуті і проти нього та його Партії бразильського демократичного руху. Розпочалися

масові заворушення, підпали державних установ. Уряд почав використовувати війська.

Тим часом у Болівії в лютому 2016 р. більшість громадян висловилися на референдумі проти нового переобрання на посаді президента Е. Моралеса з його «Рухом до соціалізму». Не мав права переобиратися на посаду президента і Р. Корреа в Еквадорі, хоча його соратник Л. Морено зміг-таки перемогти на виборах у квітні 2017 р.

Але нові виклики для Латинської Америки не зникли. Змінювалася ситуація у світі. Вже у 2015–2016 рр. стала очевидною криза глобалізації. Вона проявилася у значному відставанні зростання міжнародної торгівлі порівняно зі зростанням світового ВВП. Якщо раніше глобалізація розширювала можливості для зростання експортоорієнтованої економіки країн тієї ж Латинської Америки (і проведення відповідної індустріалізації), то тепер зовнішні ринки для її продукції якщо й не звужувались, то й особливо не збільшувались. Уповільнення економічного зростання Китаю скорочувало його попит на сировину з латиноамериканських країн, а як наслідок – їхній попит на ті чи ті китайські товари.

Та найбільші виклики для регіону постали в результаті обрання у листопаді 2016 р. президентом США Д. Трампа. Він проголошував радикальні зміни в зовнішній політиці США, а після інаугурації 20 січня 2017 р. почав реалізовувати обіцяне. Буквально наступного дня він оголосив про вихід країни з ТТП. Зупинилася підготовка до укладення подібного договору США з Євросоюзом (про Трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство). Взагалі була проголошена відмова від укладання багатосторонніх договорів і перехід до двосторонніх. Цим руйнувався започаткований ще в 1940-ві роки курс на багатосторонню міжнародну співпрацю, який, врешті-решт, у неоліберальну добу проявився в економічній глобалізації. Приблизно в цьому ж руслі варто сприймати і так званий «Брекзіт» – вихід Великої Британії з ЄС та подібні ініціативи в інших країнах. Дослідники, однак, звертають увагу на те, що це є не наступ антиглобалізму, а перехід від наявної до іншої, надзвичайно небезпечної форми глобалізму: від інтернаціоналізму та мультилатералізму – до імперіалізму та білатералізму, що в минулому вже привів до двох світових воєн [4].

У Латинській Америці курс Д. Трампа вже зачіпає безпосередньо дві країни: Кубу, щодо якої обіцяно проводити більш жорстку політику, та Мексику, відносно якої намічено переглянути договір про НАФТА та збудувати стіну на кордоні

з нею і за її рахунок. Проте всі країни континенту непокоїть більш загрозлива перспектива – намічений перехід США до політики торговельного протекціонізму, що серйозно ускладнить економічний розвиток усього регіону на засадах неолибералізму, який усе ще важко приживається в Латинській Америці. Схоже, це буде найбільш грізний виклик.

Таким чином, після «лівого повороту» Латинська Америка опинилася перед цілою низкою

викликів. Це і агресивний радикалізм деяких лівих режимів, і економічні кризи й повернення до правоцентризму та неолибералізму, і загальна криза пов'язаної з неолибералізмом глобалізації, і «феномен» Д. Трампа, що підриває неолиберальну глобалізацію, відроджує протекціонізм і небезпечні форми глобалізму. Чи закріпиться в Латино-американській цивілізації за цих умов розпочатий «неолиберальний дрейф»? Аналіз цієї проблеми потребуватиме нових досліджень.

Список літератури:

1. Дабагян Э.С. Специфика Кубино-Венесуэльского альянса / Э.С. Дабагян // Мировая экономика и международные отношения . – 2013 . – № 5 . – С. 81–90.
2. Сорж Б., Мартучеллі Д. Латиноамериканський виклик: Соціальна згуртованість і демократія / Бернарду Сорж, Даніло Мартучеллі; пер. з португ. та англ. Т. Цимбал. Львів : Кальварія; К. : Ніка-Центр, 2014. – 288 с.
3. Субботин И. Пришел ли конец «левого поворота» в Латинской Америке [Електронний ресурс] / Игорь Субботин // Режим доступу: <http://www.mk.ru/politics/2015/12/28/prishel-li-konec-levogo-povorota-v-latinskoy-amerike.html>
4. Adelman J., Delatte A.-L. A more dangerous globalism [Електронний ресурс] / Jeremy Fdelman, Anne-Laure Delatte // Project Syndicate. – 2017.Mar.23. – Режим доступу: <https://www.project-syndicate.org/commentary/more-dangerous-globalism-trump-putin-by-jeremy-adelman-and-anne-laure-delatte-2017-03.html>
5. Arancón F. América Latina en 2016: terminó la hegemonía de la izquierda [Електронний ресурс] / Fernando Arancón // El Orden Mundial en el Siglo XXI. – Режим доступу: <http://elordenmundial.com/2016/01/14/america-latina-en-2016.html>
6. Carné J. ¿América Latina da un Giro a la Derecha? [Електронний ресурс] / Jonatán Carné // Режим доступу: <http://blog.sabf.org.ar/2016/04/06/america-latina-da-un-giro-a-la-derecha.html>
7. Colombo E., Robba A. La peor crisis de Brasil en 25 años [Електронний ресурс] / Emiliano Colombo, Alejandro Robba // Pagina 12. – 2015. – 19 de octubre. - Режим доступу: <http://www.pagina12.com.ar/diario/economia/2-284140-2015-10-19.html>
8. Declaración de Caracas [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.celac.gov.ve/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=77&lang=es.html
9. French-Davis R. El contexto de las privatizaciones y la situación actual: Entre el Consenso de Washington y el crecimiento con equidad [Електронний ресурс] / R. French-Davis // Nueva Sociedad: revista latinoamericana de ciencias sociales. – № 207. – Режим доступу: http://nuso.org/upload/articulos/3405_1.pdf (P.54)
10. Ocampo J.A. La difícil coyuntura económica latinoamericana [Електронний ресурс] / José A. Ocampo // Infolatam. – 2015. – 22 de diciembre. – Режим доступу: <http://www.infolatam.com/2016/01/04/la-dificil-coyuntura-economica-latinoamericana.html>
11. Oppenheimer A. Venezuela: cerca del ‘colapso total’? [Електронний ресурс] / Andres Oppenheimer // El Nuevo Herald. – 2016. – 20 de abril. Режим доступу: <http://www.elnuevoherald.com/opinion-es/opin-col-blogs/andres-oppenheimer-es/article72968392.html#1>
12. Paullier J. El secreto de Venezuela en su lucha contra la pobreza /Juan Paullier // BBC Mundo, Caracas. – 2012. – 5 de enero.
13. Sanders K. Правый поворот в Латинской Америке: промежуточные результаты и перспективы [Май 17, 2016] [Електронний ресурс] / Kitty Sanders. – Режим доступу: <http://www.kittysanders.com/2949.html>

ЛАТИНСКАЯ АМЕРИКА ПОСЛЕ «ЛЕВОГО ПОВОРОТА»: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ

В статье исследуются проблемы, с которыми столкнулась Латинская Америка после «левого поворота» 2000-х гг. Этими вызовами были агрессивный радикализм некоторых левых режимов, экономические трудности и возвращение к неолиберализму, кризис глобализации, «феномен» Д. Трампа с его политикой изоляционизма и протекционизма.

Ключевые слова: Латинская Америка, левый поворот, У. Чавес, неолиберализм, кризис глобализации.

LATIN AMERICA AFTER „LEFT TURN”: NEW CHALLENGES

The article explores the challenges faced by Latin America after the „left turn” of the 2000s. Aggressive radicalism of some left-wing regimes, economic difficulties and return to neoliberalism, a crisis of globalization, the „phenomenon” of D.Trump with its policy of isolationism and protectionism were these challenges.

Key words: Latin America, left turn, Chavez, neoliberalism, crisis of globalization.

Харлан Г.

Інститут історії України
Національної академії наук України

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ УМОВИ АДАПТАЦІЇ ТУРЕЦЬКИХ МІГРАНТІВ У ФРН (1960–1980 РР.)

У статті висвітлено особливості пристосування турецьких мігрантів до західнонімецького суспільства упродовж 1960–1980 рр. Проаналізовано основні документи федерального уряду, спрямовані на забезпечення інтеграції іноземців. Зазначається, що ФРН розглядала турецьку трудову міграцію як тимчасове явище, тому створення спеціальної інтеграційної програми для іноземців та покращення відносин між мусульманськими мігрантами і приймаючим суспільством не передбачалося. Від початку 1980-х рр. турецька міграція з вирішення питання дефіциту робочої сили перетворилася на проблему співіснування мусульманської діаспори та корінного населення всередині німецького суспільства.

Ключові слова: Федеративна Республіка Німеччина, турецькі мігранти, адаптація, приймаюче суспільство, інтеграція, Меморандум Кюна.

Після Другої світової війни європейський континент став одним із головних центрів тяжіння для мігрантів. Післявоєнна міграція робочої сили в Західну Європу спричинила формування численних мусульманських діаспор. Німеччина також вдалася до залучення іноземної робочої сили, а лідером з її експорту в економіку ФРН стала Туреччина, яка сподівалася досягти зменшення кількості безробітних у своїй країні, забезпечити регулярне надходження валюти і в такий спосіб покращити власний платіжний баланс. Цей процес започаткував виникнення низки проблем, пов'язаних з міграційними хвилями, а також адаптацією іноземців до німецького соціокультурного простору.

Мета статті полягає у з'ясуванні специфіки відносин між турецькими мігрантами та західнонімецьким суспільством упродовж 1960–1980-х рр., а також реакції федерального уряду на формування поліетнічного суспільства.

Джерела з означеної проблематики представлені міжнародно-правовими документами [1; 2; 4], законодавчими актами та інтеграційними програмами ФРН [3; 10], а також спогадами турецьких мігрантів [6; 12; 13]. Масову турецьку трудову імміграцію до ФРН започаткував «Договір про робочу силу та соціальний захист між Туреччиною та Федеративною Республікою Німеччина» від 30 жовтня 1961 р. Ця угода визначила умови, за якими мало відбуватися вербування турецької робочої сили для німецького ринку праці. Зокрема,

передбачалося відкриття в Стамбулі німецького посередницького бюро, що займалося питаннями працевлаштування турецьких робітників у ФРН спільно з Федеральною організацією праці. Моментами, які найяскравіше характеризують спрямування тодішньої політики ФРН, є визначення вікового цензу (робітник мав бути не старшим 45 років) та принцип ротації, за яким термін перебування робітника у ФРН обмежувався двома роками. Вирішення соціальних питань значною мірою залежало від позиції конкретного роботодавця, місця, умов роботи і кваліфікації турецького робітника [1].

Після підписання угоди 1961 р. кількість турецьких робітників у ФРН постійно збільшувалася. Певний вплив на цей процес мало і скасування принципу ротації, адже підприємцям було не вигідно витрачати кошти на професійне навчання нових робітників. Держава прагнула підтримати німецьких роботодавців, які охоче наймали на роботу іноземців, тому значна кількість гастарбайтерів продовжували легально працювати у ФРН упродовж багатьох років.

У зв'язку з цим нагальною стала потреба врегулювати питання соціальної захищеності турецьких громадян. Тому 30 квітня 1964 р. було підписано «Договір між Республікою Туреччина та Федеративною Республікою Німеччина про соціальний захист». З німецького боку ця угода передбачала страхування через хворобу, страхування у разі смерті, інвалідності, пенсійне страхування,

в тому числі страхування гірничих робітників у Саарланді. З турецького боку – страхування через хворобу і материнство, страхування від нещасних випадків на роботі, страхування при професійних захворюваннях, інвалідності, старості і смерті, а також страхові відрахування в пенсійну касу Турецької республіки [2].

У 1969 р. договір був переглянутий і доповнений. Зокрема, соціальне страхування почало поширюватися і на членів родин турецьких робітників як у ФРН, так і в Туреччині. Крім того, було врегульовано суми внесків турецьких робітників до німецьких страхових організацій і встановлювалося право на пенсії з урахуванням попередньої трудової діяльності в Туреччині [4].

Першим законодавчим актом, який регламентував умови в'їзду та перебування іноземних громадян на території ФРН, став так званий «Закон про іноземців», прийнятий 28 квітня 1965 р. Він регулював такі важливі питання, як дозвіл на перебування і трудову діяльність на території ФРН, правовий статус іноземних робітників та підстави для їх депортації з країни. Крім того, окремо в цьому законі прописувалися умови перебування родин іноземних робітників у ФРН [3].

Першим, хоча й нереалізованим планом інтеграції у ФРН вважається документ, який було опубліковано у 1979 р. під назвою «Стан і подальший розвиток інтеграції іноземних робітників та їхніх сімей у Федеративній Республіці Німеччина. Меморандум уповноваженого федерального уряду», або скорочено «Меморандум Кюна». Проблема іноземців визначалася як центральна внутрішньополітична проблема 1980-х рр. Для її вирішення пропонувалося здійснення низки заходів, серед яких – визнання реально існуючої міграції (при виключенні подальшого вербування робітників), значна активізація інтеграційних заходів, перегляд законодавства щодо іноземців та ін. [10].

Радянські історики характеризували, як правило, загальні тенденції розвитку процесу використання турецької робочої сили з менш розвинутих країн у більш розвинуті, зокрема, опосередковано торкаючись проблеми турецької імміграції у ФРН. Окремо необхідно зазначити роботи історика Н.Н. Ксендик, у яких, крім фактичного матеріалу, представлено глибокий аналіз, починаючи від причин масової імміграції турків у Західну Європу до утворення діаспор у приймаючих країнах, а також чітко структурування проблематики з усіх аспектів інтеграції [15]. Особлива увага в дослідженнях радянського періоду

приділялася проблемам та дискримінації іноземної робочої сили з боку німців. Зокрема, дослідниця Н.С. Папенко називає політику ФРН новим варіантом неоколоніальної політики в інтересах зміцнення панівного становища західнонімецького великого капіталу [18, с. 74].

Український історик В.М. Філоретов у дисертаційному дослідженні аналізує договірно-правову базу турецької імміграції у ФРН, розглядає принципові підходи до проблеми свободи пересування робочої сили між ЄЕС та Туреччиною, які містяться в документах щодо асоціації Туреччини з ЄЕС, і доходить висновку, що проблема турецької трудової імміграції впродовж 1960–1980-х рр. поступово починає займати центральне місце в системі західнонімецько-турецьких відносин [20].

Проблемі турецької інтеграції до ЄС у контексті німецько-турецьких відносин та впливу на цей процес фактору турецької діаспори ФРН присвячено статті Є.В. Панасяна. Дослідник дотримується думки, що суперечності та проблеми, пов'язані з турецькою діаспорою ФРН, будуть вирішеними не скоро і в найближчий час навіть зростатимуть. Німці намагаються активно перешкоджати приїзду нових «гастарбайтерів», але ця політика не дає відчутних результатів. Посилення вимог щодо вступу Туреччини в ЄС лише уповільнить процес збільшення діаспори, однак не вирішить самої проблеми. Автор вважає, що туркам і німцям необхідно знайти компроміс між цілком зрозумілим прагненням переселенців покращити умови свого життя і природним бажанням корінного населення жити у своїй країні, а не спостерігати, як вона поступово стає чужою [16; 17].

Російський вчений Р.Н. Алі-Заде подає порівняльну характеристику становища турецьких робітників у європейських країнах, виділяючи при цьому основний осередок їх перебування впродовж другої половини ХХ ст. – ФРН. Автор здійснив спробу простежити хвилі поставки робочої сили з Туреччини на Захід, реакцію на ці події з боку приймаючих країн, а також аспекти подальшого співіснування турків та європейців [14].

Досить детально ставлення суспільства ФРН до турецької імміграції розглядає дослідниця С.В. Погорельська. Вона аналізує сучасне становище турецької діаспори в Німеччині та її вплив на німецьке суспільство. Особливо цінним є те, що автором враховуються політичні аспекти відносин між турецькою громадою і німецьким соціумом, досліджуються аспекти використання громади турецьким урядом як провідника інтересів Туреччини в Європі [19].

Серед праць, які дають загальне уявлення про життя німецьких турків, варто зазначити роботу Кіцілоцак Гюлай «Турки в Німеччині та німці в Туреччині – міграційне походження та інтеграційні проблеми». Автор аналізує основні етапи турецької імміграції, повсякденне життя турків та проблеми інтеграційного процесу турецьких іммігрантів у ФРН [9]. Дослідження німецького історика А. Гольдберга «Німецькі турки» акцентує увагу читачів на економічних аспектах турецької міграції до ФРН [7]. Культурні відносини між іммігрантами та приймаючим суспільством, починаючи від імміграції турків у ФРН до утворення найбільшої мусульманської діаспори, проаналізувала Карін Хунн [8]. Проблема турецької міграції у ФРН багатьма дослідниками розглядається з позицій взаємодії східного та західного світів, християнської та ісламської цивілізацій, страху перед можливою ісламізацією західноєвропейського суспільства. Турецькі автори часто звинувачують приймаючу країну в дискримінації, пригнобленні гастарбайтерів. Натомість німецькі дослідники наголошують на небажанні турків інтегруватися до німецького соціокультурного простору, неприйнятті ними норм і цінностей німецького суспільства. Вони майже не приділяють уваги дослідженню інтересів турецьких іммігрантів, проблем, пов'язаних з адаптацією та інтеграцією до приймаючого суспільства.

Післявоєнна німецька політика виходила з того, що міграція турецьких робітників матиме переважно тимчасовий трудовий характер, тому створення спеціальної інтеграційної програми і покращення відносин між мусульманськими іммігрантами та приймаючим суспільством тривалий час не входило до планів федерального уряду.

Прибувши до ФРН, турецькі трудові мігранти мали освоїтися в західноєвропейському соціумі, спосіб життя якого значно відрізнявся від звичного для них. Найголовнішим завданням, яке постало перед цими людьми, була адаптація до умов нового суспільства. Перекладач, що зустрічав турецьких робітників у Мюнхені, пізніше згадував: «Їхні сподівання були більшими, ніж їхні валізи... Вони стояли там боязкі, втомлені і сповнені надій» [13]. Міграція до ФРН у будь-якому разі сприймалася ними як можливість покращити своє матеріальне становище, підвищити кваліфікацію і забезпечити собі краще майбутнє.

Один із турецьких робітників Метін Т., що закінчив у Туреччині професійну школу, а після прибуття в 1962 р. до ФРН працював на заводі Форда в Кельні, так охарактеризував свої перші

дні у ФРН: «У ті часи стан психічного самопочуття турецьких робітників був надзвичайно поганим... Ми дуже хотіли повернутися назад. Але це б означало ганьбу. Тому ми мусили терпіти, стиснувши зуби» [13].

З погляду газет 1960-х рр. гастарбайтери здавалися безликою армією дешевої робочої сили. Однак за цим поверхневим сприйняттям перебували люди, які мусили звикнути до абсолютно нового середовища [8]. Найпершою із проблем, яка зумовила складність адаптації турецьких робітників загалом і привела до виникнення інших труднощів, було те, що турки не володіли мовою приймаючого суспільства, тому вони почувалися цілком безпорадними в багатьох ситуаціях. «Купуючи щось, я зовсім не знав німецької, тому був змушений постійно повторювати «так, так». Це мене дуже ображало», – згадував один із турецьких трудових іммігрантів [13].

У перші роки міграції і пізніше – в період різкого збільшення припливу іноземної робочої сили – особливо гостро стояло житлове питання. Угода Туреччини з ФРН 1961 р. передбачала наявність інформації про житло в запрошеннях на роботу, здійснених офіційними німецькими вербувальними комісіями. Безпосередньо розподілом житла серед іммігрантів у ФРН займалася Федеральна організація праці, що мала право надавати підприємцям займи на пільгових умовах для будівництва спеціальних гуртожитків. Але найчастіше ці питання вирішувалися неофіційними організаціями.

«Франкфуртська хроніка» в січні 1973 р. повідомляла, що турки в Західному Берліні найчастіше живуть «ізолюваним гетто», вони «уникають німецьких сусідів, які не розуміють їх відмінного менталітету». На початку 1970-х рр. турки перебували на дні соціальної ієрархії. Вони залишалися «громадянами другого сорту», набагато нижчими, ніж югослави, італійці та іспанці. Забобони вкоренилися настільки глибоко, що німецькі родини переїжджали до інших квартир, якщо турки селилися поблизу. 30 липня 1973 р. журнал «Шпігель» вийшов із заголовком на обкладинці «Гетто в Німеччині – один мільйон турків». У серпні того ж року «Франкфуртська хроніка» поставила провокаційне питання, чи стануть турки «неграми Рурської області» і сама дала на нього лаконічну відповідь: «У Гельзенкірхені вже стали» [8].

Отже, утворена впродовж десятиліть замкнута система розселення турецьких робітників неминуче приводила до соціальної ізолюваності, що пізніше позначилося на відносинах із місце-

вим населенням і становищі наступних поколінь турецької імміграції у ФРН.

Окрім питань забезпеченості житлом і незнання мови приймаючого суспільства, обтяжливою для турків виявилася проблема харчування. Річ у тому, що в ісламі суворо заборонено споживання свинини. Це зумовлювало однобічне харчування робітників. Серед них панував страх перед імовірним споживанням м'яса. Також багато відомих туркам сортів овочів та фруктів просто не вирощували на той час у Німеччині. Пізніше таке незадовільне харчування привело до розвитку хвороб [12].

Деякі роботодавці від самого початку намагалися хоча би певною мірою задовольнити релігійні і культурні потреби турецьких робітників. На великих підприємствах зі значною часткою турецьких робітників були організовані їдальні з меню, що не включало страви зі свинини, а також створено молитовні кімнати. Опитування турецьких робітників 1964 р. показало, що 64% з них розцінювали здійснення цих заходів як «важливих» або «особливо важливих» [12].

Частина мігрантів відвідувала мовні курси, які для них організовували підприємства. Проте знання, що здобувалися на таких курсах, обмежувалися переважно професійною сферою. Також деякі робітники відвідували приватні мовні курси, оплату занять на яких вони здійснювали самостійно [12].

Великі складнощі в турецьких робітників викликало користування туалетом, адже їхнє уявлення про гігієну дещо відрізнялося від західноєвропейського. Туалети мали інший вигляд, ніж турецькі, робітників дивувала наявність води і туалетного паперу. Спочатку більшість роботодавців ігнорували цю проблему, і лише пізніше було розроблено спеціальні інструкції, що мали навчити іммігрантів «правильним» методам користування туалетом [12]. Однак такі заходи з адаптації турецьких трудових іммігрантів до західнонімецького суспільства були радше винятком, ніж загальним правилом.

Збільшення кількості турецьких робітників у ФРН у перші ж роки після підписання угоди 1961 р. вимагало швидкого врегулювання соціальних проблем. Тому турецький уряд уклав із ФРН низку угод (1964 та 1969 рр.) про соціальний захист турецьких робітників. Проте на практиці ці угоди часто не виконувалися або до них приймали поправки й уточнення [17, с. 366].

Значні темпи зростання іноземного населення в 1960 – на початку 1970-х рр., а також енергетична криза 1973–1975 рр. змусили федеральний уряд на чолі з Віллі Брандтом прийняти програму, яка

визначила основні напрями роботи щодо іноземних робітників на весь період 1970-х рр. В історію вона увійшла під назвою «Політика стоп». Її принципово новими моментами стали такі: значно ускладнено в'їзд нових робітників; проголошено можливість соціально відповідального регулювання зайнятості; накреслено фінансово-економічні методи обмеження припливу іноземців; як можливу альтернативу в'їзду нових робітників уперше визначено лінію на покращення становища тих робітників, які вже тривалий час проживають у ФРН.

Тож цілком можна погодитися з думкою російського дослідника Р.Н. Алі-Заде, що уряди європейських країн у цей період, минувши етап насичення економіки дешевою робочою силою, на тлі загальносвітового економічного спаду, з одного боку, призупинили легальний в'їзд іммігрантів, одночасно здійснюючи політику рееміграції, а з іншого – у межах імміграційної політики почали реалізовувати окремі заходи з інтеграції постійно проживаючих іммігрантів до місцевої суспільної структури. Термін «інтеграція» у контексті адаптації іммігрантів у нових умовах проживання починає активно вживатися в Західній Європі саме в 1970-х рр. [14].

Про усвідомлення федеральним урядом проблеми, суть якої досить влучно висловив сучасний німецький дослідник Клаус Баде – «імміграційна ситуація без імміграційної країни», свідчило створення у 1978 р. федерально-земельної комісії з іноземних робітників, яку очолив уповноважений уряду з проблеми інтеграції іноземних робітників і членів їхніх родин, колишній прем'єр-міністр землі Північний Рейн-Вестфалія Х. Кюн [5]. У принциповому плані дискусії в комісії йшли між положеннями консолідації, яка на той момент передбачала обмеження зайнятості іноземців, та поступової інтеграції.

У 1979 р. федерально-земельна комісія опублікувала свій аналіз ситуації і пропозиції з основних напрямів політики щодо іноземців. Головним положенням документа, який отримав назву «Стан і подальший розвиток інтеграції іноземних робітників та їхніх сімей у Федеративній Республіці Німеччина. Меморандум уповноваженого федерального уряду», або скорочено «Меморандум Кюна», було виділення пріоритетних соціальних проблем, особливо у зв'язку з тим, що у ФРН підросло друге покоління іноземців. Виходячи з аналізу ситуації, проблема іноземців визначалася як центральна внутрішньополітична проблема 1980-х рр.

Пропозиції меморандуму зводилися до таких найважливіших положень послідовної інтеграційної політики:

1. Визнання реально існуючої імміграції (при виключенні подальшого вербування робітників).

2. Значна активізація інтеграційних заходів, насамперед щодо дітей і молоді у сфері початкової школи, середньої школи та професійної освіти.

3. Скасування всіх сегрегаційних заходів (наприклад, у шкільному секторі так званих «національних класів» та подібних до них форм занять).

4. Право молоді на безперешкодний доступ до робочих місць та освіти.

5. Право на отримання громадянства тими, хто народився і проживає у ФРН.

6. Кардинальний перегляд законодавства щодо іноземців та отримання ними громадянства з метою більшої правової захищеності та посиленого врахування особливих законних інтересів іноземних найманих робітників та їхніх родин.

7. Посилення політичних прав іноземців через надання виборчого права на комунальному рівні в місцях їх постійного перебування.

8. Посилення соціально-проблемної орієнтації обговорень щодо іноземних робітників [10].

Варто зазначити, що ця програма була спробою часткового розв'язання проблеми. Її можна вважати першим, хоча й нереалізованим планом інтеграції у ФРН. У меморандумі Х. Кюн визначив політичну відповідальність приймаючої країни перед робітниками-іммігрантами і закликав до соціально-політичного розвитку інтеграційної політики, яка виходить за межі простого розгляду питань ринку праці. Сам автор характеризував таку концепцію як «необхідну програму-мінімум для прогресивного розвитку політики щодо іноземців у ФРН» [11].

Важливу роль у процесі адаптації турецьких мігрантів до західнонімецького суспільства відіграла освіта підростаючого покоління, яка була чинником підвищення рівня життя і взаємодії з місцевим населенням. Шкільна освіта, особливо в перше десятиліття масової турецької міграції, майже не охоплювала турецьких дітей у ФРН. Шанси турецьких дітей знижувалися також через те, що, навіть народившись у ФРН, вони виростали в турецькомовному середовищі. Їхні матері, як правило, взагалі не володіли німецькою, батьки вдома також надавали перевагу рідній мові. Причини культурної «відсталості» турецького населення відшукували в соціальному походженні гастарбайтерів: у Туреччині вони належали до найбідніших, неосвічених прошарків населення. У жодній іншій індустріальній країні діти іммігрантів не мали таких поганих «стартових» шансів, як у ФРН [19].

На Франкфуртському конгресі 1983 р. «Вчені проти ворожості до іноземців» турецький профспілковий діяч ІГ-Металла в окрузі Штутгарт Й. Карахасан зазначив: «Якщо відповідальні високі політики, починаючи з пана федерального канцлера Коля і завершуючи паном Циммерманом, кажуть про «надмірну кількість іноземців», «ворожість», і навіть «нездатність до інтеграції» на адресу турецьких громадян; якщо вони в кожній федеральній землі проголосять про необхідність перешкоджати возз'єднанню родин, більш жорсткими стануть умови висилання, вимагаючи удвічі скоротити кількість іноземців до 1990 р., випровадивши їх на батьківщину; якщо вони відкрито здійснюють політику ущемлення, прямо-таки вигнання, то не доводиться дивуватися, коли так звані люди пишуть на вулиці «Іноземці геть!», а праворадикальні неонацистські сили та організації відчувають у цьому підтримку і підтвердження своїм словам і справам» [15, с. 35–36].

Західнонімецькі кола виступали під лозунгом «Використовувати, але не давати себе турбувати». За даними Товариства соціально-аналітичних досліджень у Кельні, 35 опитаних жителів міста розглядали іноземців як «неминуче зло», кожен сьомий – вважав їх «тупими і вульгарними», кожен шостий – закликав «триматися від них на відстані» [15, с. 38–39].

На підтвердження цієї тези варто навести спогади одного з турецьких робітників: «Те, до чого прагнули німці, явно суперечить сутності сучасної людини. Робоча сила мусила приходити, щоб підмітати вулиці, будувати будинки, працювати в галузях техніки та електрозварювання, вона не повинна їсти, мала залишатися невідомою, її не любили. Німці платили гроші – і все мало бути виконаним. Вони воліли щовечора о п'ятій годині відправляти іноземців на батьківщину, а вранці повертати їх назад» [13].

Отже, від самого початку перед турецькими іммігрантами постала низка проблем, насамперед побутового характеру (незнання мови, забезпечення житлом, харчування, культурні та релігійні потреби), від успішного вирішення яких залежало їхнє життя в новому суспільстві. Водночас федеральний уряд наприкінці 1970-х рр. – початку 1980-х рр. почав усвідомлювати проблему існування всередині німецького суспільства значної групи людей, яка пройшла складний шлях від гастарбайтерів до найбільшої мусульманської діаспори ФРН та почала здійснювати вплив на всі сфери життєдіяльності західнонімецького суспільства.

Список літератури:

1. Abkommen über die Arbeitskräfte und soziale Sicherheit zwischen der Türkei und BRD vom 30.10.1961 [Electronic resource] // Bundeszentrale für politische Bildung. – Mode of access: <http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/anwerbeabkommen/43264/das-anwerbeabkommen>. – Title from the screen.
2. Abkommen zwischen der Republik Türkei und der Bundesrepublik Deutschland über Soziale Sicherheit vom 30.04.1964 [Electronic resource] // [tuerkei-recht.de](http://www.tuerkei-recht.de). – Mode of access: <http://www.tuerkei-recht.de/downloads/sozsich-d-tr.pdf>. – Title from the screen.
3. Ausländergesetz vom 28.04.1965 [Electronic resource] // [luechtlingsinfo-berlin.de](http://www.fluechtlingsinfo-berlin.de). – Mode of access: http://www.fluechtlingsinfo-berlin.de/fr/pdf/AuslG_1965.pdf. – Title from the screen.
4. Auszug aus dem Abkommen zwischen der Republik Türkei und der Bundesrepublik Deutschland über Soziale Sicherheit vom 28.5.1969 [Electronic resource] // GKV-Spitzenverband DVKA. – Mode of access: https://www.dvka.de/media/dokumente/rechtsquellen/svabkommen/Tuerkei_SVA.pdf. – Title from the screen.
5. Bade K. Migration und Integration in Deutschland seit dem Zweiten Weltkrieg. Probleme, Erfolge, Perspektiven [Electronic resource] // <http://www.forum-interkultur.net>. – Mode of access: http://www.forum-interkultur.net/uploads/tx_textdb/18.pdf. – Title from the screen.
6. Deutschland mit anderen Augen. Erfahrungsberichte von Menschen mit Migrationshintergrund. Herausgeben von Ulrike Bartels, Claudia Heib, Daniela Ristau – Harlemann, 2009. – 197 S.
7. Goldberg A. Die deutschen Türken / A. Goldberg, D. Halm., S. Faruk. – Verlag Münster, 2004. – 162 S.
8. Hunn K. Kulturelle Begegnungen zwischen Konflikt und Synthese. Anmerkungen zur Geschichte der Einwanderung aus der Türkei [Electronic resource] // www.fes-online-academie.de. – Mode of access: <http://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/50369.pdf>. – Title from the screen.
9. Kizilocak G. Türken in Deutschland und Deutsche in der Türkei - von Migrationshintergründen und Integrationsproblemen [Electronic resource] // Konrad-Adenauer-Stiftung. – Mode of access: <http://www.konrad.org.tr/Migration%20dt/069-098.pdf>. – Title from the screen.
10. Kühn H. Stand und Weiterentwicklung der Integration der Ausländischen Arbeitnehmer und ihrer Familien in der Bundesrepublik Deutschland. Memorandum des Beauftragten der Bundesregierung [Electronic resource] // Migration-online. - Mode of access: http://www.migration-online.de/data/khnmemorandum_1.pdf. – Title from the screen.
11. Rückblick: 30 Jahre Kühn-Memorandum Bundeszentrale für politische Bildung. – Mode of access: <http://www.bpb.de/gesellschaft/migration/newsletter/57143/rueckblick-30-jahre-kuehn-memorandum>. – Title from the screen.
12. Zur Geschichte der Arbeitsmigration aus der Türkei [Electronic resource] // Dokumentationszentrum und Museum über die Migration aus der Türkei. – Mode of access: https://www.tirol.gv.at/fileadmin/themen/gesellschaft-soziales/integration/downloads/Leitbild-neu-Stand_Jaenner_2009/themenuebergreifend/Geschichte_Arbeitsmigration_Tuerkei_2000.pdf. – Title from the screen.
13. 50 Jahre Migration aus der Türkei [Electronic resource] // Dokumentationszentrum und Museum über die Migration aus der Türkei. – Mode of access: <https://www.kulturrat.de/wp-content/uploads/2016/07/interkultur-12.pdf>. – Title from the screen.
14. Али-Заде Р.Н. Турецкая диаспора в странах Западной Европы в 60 – 90-е гг. XX в.: проблемы интеграции: Автореф. дис. канд. ист. наук: 07.00.03 / Расим Насимович Али-Заде. – Владимир, 2008. – 20 с.
15. Ксендзык Н.Н. Турецкая трудовая иммиграция в странах Западной Европы (70–80-е гг.) / АН УССР. Ин-т соц. и экон. проблем зарубеж. стран – К. : Наукова думка, 1991. – 108 с.
16. Панасьян Е.В. Проблема турецкой интеграции в ЕС в контексте германо-турецких отношений / Е.В. Панасьян // Вестник ОНУ. – 2008. – Т. 13. – № 3. – С. 202–208.
17. Панасьян Е.В. Турки в Германии: ретроспективный взгляд, современные проблемы и перспективы / Е.В. Панасьян // Вестник ОНУ. – 2006. – Т. 11. – № 10. – С. 365–371.
18. Папенко Н.С. Дискриминация иностранных рабочих в ФРГ и позиция западногерманских коммунистов (1950 – 1970-е годы) / Н.С. Папенко // Вопросы новой и новейшей истории. – К., 1985. – № 31. – С. 72–85.
19. Погорельская С.В. Турецкая община в ФРГ: между интеграцией и исламом [Электронный ресурс] // Актуальные проблемы Европы. Диаспоры в Европе: Новая роль в обществе. – 2009. – № 4. – С. 44–76 // Режим доступа: www.elibrary.az/cgi/.../cgiirbis_64.exe?...2...file... – Название с экрана.
20. Філоретов В.М. Політика ФРН щодо Туреччини в 1960 – на початку 1980-х рр.: дис. канд. іст. наук: 07.00.02. / Віктор Михайлович Філоретов. – К., 2000. – 247 с.

СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ УСЛОВИЯ АДАПТАЦИИ ТУРЕЦКИХ МИГРАНТОВ В ФРГ (1960-1980 ГГ.)

В статье рассматриваются особенности приспособления турецких мигрантов к западнонемецкому обществу на протяжении 1960–1980 гг. Проанализированы основные документы федерального правительства, направленные на обеспечение интеграции иностранцев. Отмечается, что ФРГ рассматривала турецкую трудовую миграцию как временное явление, поэтому разработка специальной интеграционной программы для иностранцев и улучшение отношений между мусульманскими мигрантами и принимающим обществом не планировались. В начале 1980-х гг. турецкая миграция с решения вопроса дефицита рабочей силы превратилась в проблему сосуществования мусульманской диаспоры и коренного населения внутри немецкого общества.

Ключевые слова: Федеративная Республика Германия, турецкие мигранты, адаптация, принимающее общество, интеграция, Меморандум Кюна.

SOCIO-LEGAL CONDITIONS FOR THE ADAPTATION OF TURKISH MIGRANTS IN FRY (1960-1980 BIENNIUM)

In the article the peculiarities of Turkish migrants' adaptation in German society during the 1960–1980s is highlighted. The main documents of the Federal government aimed at ensuring the integration of foreigners are analyzed. It is noted that Germany considered the Turkish labor migration as a temporary phenomenon, thus the creation of special integration programs for foreigners and improvement of relations between the Muslim migrants and the host society was not provided. From the early 1980-ies the Turkish migration turned from resolving the labor shortage issue to a problem of coexistence of the Muslim Diaspora and indigenous people within German society.

Key words: Federal Republic of Germany, Turkish migrants, adaptation, host society, integration, Kuhn Memorandum.

Ціватий В.

Дипломатична академія України при МЗС України

ІТАЛІЙСЬКИЙ ГУМАНІЗМ І ТРАДИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ: ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНІ ПОГЛЯДИ ДЖОВАННІ БОКАЧЧО

У статті проаналізовано основні напрями політичної, дипломатичної та літературної діяльності видатного сучасника доби Відродження – флорентійця Джованні Боккаччо, оскільки його практичний досвід і літературно-поетична спадщина не втратили своєї актуальності й до сьогодні, а його ім'я й творчість міцно пов'язують Італію та Україну через віки й тисячоліття європейської історії. Визначено вплив європейського Гуманізму на напрями розвитку теорії та практики дипломатії. Увага акцентується на національних особливостях дипломатії, ефективності дипломатичного інструментарію та мистецтві переговорного процесу правителів періоду Середньовіччя в Європі, зокрема флорентійської школи дипломатії.

Ключові слова: міжнародні відносини, зовнішня політика, дипломатія, історія дипломатії, інституціоналізація, доба Відродження, Гуманізм, Джованні Боккаччо, Італія, Україна.

У добу Середньовіччя відбувається об'єктивно зумовлений процес започаткування інституціонального оформлення зовнішньої політики і дипломатичних служб провідних держав Європи. Відповідно й постає споконвічне питання співвідношення та пріоритетності концептів «Європа» «зовнішня політика» і «дипломатія», «війна» і «мир» тощо. З цієї проблематикою пов'язані й оцінки сучасників щодо різноманітних державно-правових форм і типів правління, інституційних політичних процесів, характеристик реальності та створення ідеалів у висвітленні завдань і практичної діяльності влади, моделей дипломатії, інститутів дипломатії, дипломатичного інструментарію тощо [11, с. 287–294].

Дослідницька проблема інституціоналізації дипломатії та зовнішньої політики є новою для історичного дослідження, тому вимагає застосування системного аналізу та відповідної термінології, яка необхідна для виконання наукових завдань. Інституціоналізація – це перетворення, а модернізація – удосконалення будь-якого політичного явища (зокрема, зовнішньої політики і дипломатії) на організовану системоустановчу інституцію. Вона є формалізованим, упорядкованим процесом із певною структурою відносин, ієрархією чи підпорядкованістю різних рівней влади та іншими ознаками організації (правила

поведінки, звичаї, закони, норми, дипломатичні методи, церемоніал, дипломатичний протокол, інститути дипломатії, дипломатичний інструментарій тощо).

Трансформація різних сфер життя соціуму Середньовічної Європи, у тому числі й у становленні нового формату (нових норм) міжнародних відносин, сталася під впливом гуманістичних ідей Ренесансу, що дали могутній імпульс для розвитку всіх вимірів суспільного буття – соціально-політичного, політико-дипломатичного, економічного та соціокультурного. Головним «актором» на цій сцені перетворень стає індивід.

Міжнародні відносини, зовнішня політика і дипломатія провідних держав Європи доби Середньовіччя уособлювалися в образі та діях їх правителів (владарів-державців), оскільки підходи, принципи, переконання, рішення та практичні дипломатичні дії багато в чому визначали і загальний поступ дипломатії XVI ст., і її подальший розвиток під впливом реформаційних та інституціональних процесів протягом XVI – XVIII ст.

Виходячи з постановки проблеми, маємо не лише вивчати схему хронологічних подій зовнішньополітичної діяльності держав і їх дипломатичний інструментарій, спираючись на джерельну базу, а й показати перетворення зовнішньої політики і дипломатії як політичного явища на організовану

системоустановчу інституцію, проаналізувати внутрішні та зовнішні функції держави, виявити критерії ефективності зовнішньої політики і дипломатії з погляду формування європейської системи держав чи визначення пріоритетів зовнішньої політики держав Середньовічної Європи.

У сучасній українській історіографії проблеми міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії доби Середньовіччя в контексті їх актуалізації та комплексного розуміння досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як Б.М. Гончар, О.Б. Дьомін, В.О. Дятлов, С.В. Віднянський, В.А. Смолій, Я.Д. Ісаєвич, Н.Г. Подаляк, М.В. Кірсенко, М.С. Бур'ян, С.С. Троян, Б.О. Ачканазі, В.В. Ададуrow, О.П. Машевський, С.Б. Сорочан, В.І. Яровий, О.М. Масан, С.В. Пронь, О.І. Сич, С.І. Лиман, Т.В. Чухліб, В.А. Рубель, П.М. Котляров, Ю.О. Голубкін, Т.А. Балабушевич, Л.О. Нестеренко, І.В. Немченко, О.М. Маклюк, Ю.О. Каганов та інші. Суттєву увагу до проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії раннього Нового і Нового часу у своїх наукових розробках приділяють представники французької, іспанської, німецької, італійської, російської, англо-американської та латиноамериканської історіографічних шкіл.

Спеціальні фундаментальні дослідження із зазначеної тематики відсутні. Загалом аналіз науково-теоретичних розробок стосовно генезису та розвитку системи європейських держав, проблем її доктринального забезпечення свідчить про усталену в історіографії традицію фактологічного відтворення процесів, спираючись на принцип історизму, що значною мірою свідчить про неможливість за таких умов уникнути схематизації відтворення історичних подій. Водночас необхідно виявити організаційні та кількісні, якісно нові зміни в зовнішній політиці й дипломатії європейських держав досліджуваного періоду під впливом реформаційних і модернізаційних процесів, тобто вказати на всі суттєві події та факти не означає збагнути сутнісних ознак самої системи держав. Для її вивчення необхідно використовувати нові методики пізнання, однією з яких є теорія інституцій та інституціональних змін, а також модернізаційних процесів.

Метою цієї статті є спроба зробити аналіз політико-дипломатичних процесів у Європі, зокрема, історичних передумов та інституційних етапів формування флорентійської школи дипломатії на прикладі непересічної постаті дипломата, політика і письменника Джованні Боккаччо (1313–1375), у контексті еволюції політико-дипломатичних

систем і впливу ідей європейського Гуманізму. Предмет дослідження – специфіка і значення зовнішньої політики і дипломатії як духовно орієнтованої соціальної організації флорентійської школи дипломатії доби Середньовіччя.

У нових політичних умовах доби Середньовіччя під впливом ідей європейського Гуманізму формуються нові погляди на зовнішню політику та дипломатію, концепти «війна» і «мир» у тогочасній суспільно-політичній думці. Дипломати доби Середньовіччя беззаперечно пов'язували кожен зовнішньополітичний крок своєї держави з міжнародними відносинами часу, навчилися враховувати позиційне розташування зовнішньополітичних сил і визначити місце своєї держави в цьому розташуванні. Вони здійснювали прелемінарні переговори і готували проекти майбутніх угод, опанували посольський церемоніал, систему дипломатичних стереотипів. Проте, доки ще формувалися постійні дипломатичні кадри, глави держав багато в чому самоособисто займалися зовнішньополітичною діяльністю та дипломатією, визначали пріоритети між концептами «мир» і «війна» та приймали доленосні для їх держав рішення. Розвиток економічних зв'язків сприяв і урізноманітненню форм міжнародних контактів.

Серед зовнішньополітичних постулатів доби Середньовіччя та раннього Нового часу вже стало традицією вважати Італію, з її містами-державами, фаворитом втілення і просування політико-дипломатичних ідей та традицій європейської дипломатичної практики, яка актуальною залишається і сьогодні. Тому цілком можна погодитися із твердженням, що Італія є прабатьківщиною сучасної дипломатії, а тому кожній освіченій пересічній і непересічній особистості не завадить долучитися до історії дипломатії і знати причинно-наслідкові зв'язки в європейській інституціональній моделі дипломатії.

Цьому пріоритетові сприяли й ті обставини, що в Італії знаходилася резиденція папи – центр католицтва з незліченними міжнародними зв'язками і стосунками, а також у цей час формувалася (інституціоналізувалася) перша європейська система міжнародних відносин, а провідними державами-акторами виступали Франція, Італія та Іспанія. Італійські міста-держави Венеція, Генуя, Піза, Флоренція і Мілан забезпечували захист інтересів своїх громадян за кордоном шляхом організації консульської служби. Венеція, Флоренція і Генуя стали середньовічними державами європейського значення. Генуя і Флоренція були консульськими

комунами, а Венецією правив довічно обраний дож, владу якого обмежувала Велика рада з представників знатних сімейств. У руках італійських консулів зосереджувалася громадянська і торговельна юрисдикція в справах їхніх співвітчизників. Флоренція постачала (делегувала) дипломатів навіть для іноземних держав. Коли папа Боніфаций VIII влаштував у 1300 р. перший ювілейний рік, то серед численних послів, які прибули в Рим від різних народів, виявилось 12 флорентійців. Вони представляли не тільки своє рідне місто, але й Францію, Англію, Чехію [4].

У зв'язку з цією універсальністю флорентійців папа римський жартома назвав їх «п'ятою стихією». У довгому й блискучому списку видатних флорентійців-дипломатів є такі всесвітньо відомі імена, як Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо в XIV ст., Нікколо Макіавеллі і Франческо Гвіччардіні на початку XVI ст. Серед дипломатів інших італійських держав також є чимало відомих постатей. Так, у Мілані в середині XV ст. на чолі дипломатичної служби стояв Франческо Сфорца – наставник Людовіка XI в таємниці італійського дипломатичного мистецтва. Найбільш блискучими дипломатами серед пап були Григорій VII і Інокентій III [21].

Венеціанський дож Енріко Дандоло, енергійний 90-річний старий, примудрився перетворити четвертий хрестовий похід у блискучу торгову операцію. Однак для республіки святого Марка характерні не окремі дипломати, якими б талановитими вони не були, а вся система, вся організація дипломатичної справи, яка створила з Венеції, як тоді говорили, «школу дипломатії для всього світу». З нею і конкурувала на той час флорентійська дипломатична школа. Флорентійській і венеційській дипломатіям були властиві як дух таємниці і ревностної недовіри, так і професійність, майстерність, витонченість, інституційність, системність і цілеспрямованість, якими перейнято та інституційовано все державне управління цих міст-держав. Перейнявши у Візантії методи і прийоми її дипломатії, Венеція й Флоренція підняли їх до ступеня мистецтва. Усі способи зваблювання, підкуп, лицемірство, зрада, віроломство, шпигунство в дипломатичному відомстві Венеції та Флоренції були доведені до віртуозності. Флорентійці та венеціанці вирізнялися особливими уміннями використовувати в дипломатичних цілях своїх купців. Нерідко флорентійські й венеціанські посольства отримували інформацію і від приїжджих іноземних купців, і навіть від іноземних студентів.

Одним із перших гуманістів і славним представником когорти відомих флорентійських дипломатів епохи Відродження був Джованні Боккаччо (1313–1375) (італ. Giovanni Boccaccio), друг Франческо Петрарки. У біографії Джованні Боккаччо є прогалини, що їх не змогли заповнити багаторічні пильні дослідження істориків і філологів. Є в ній відомості, щодо яких серед науковців досі нема одностайної думки. Лише приблизно можна встановити дати деяких подій його життя [7; 20].

Про його дитинство невідомо майже нічого. Навряд чи воно було радісним – характер у його батька був нелегкий. На час народження сина Боккаччо працював на флорентійський банкірський будинок Барді. У 1316 р. або трохи пізніше роботодавці відкликали його з Парижа до Флоренції. Він взяв з собою сина, і ранні роки майбутній письменник провів у добродійній атмосфері міста, де до того часу процвітали комерція, дипломатія та мистецтва. Під керівництвом Джованні да Страда, батька поета Дзанобі, він вивчав «граматику» (латинь). Пізніше батько вирішив ознайомити його з «арифметикою» – мистецтвом вести рахунки. Він відвіз Джованні до Неаполя і віддав на навчання до великого комерсанта. Купця із Джованні явно не виходило. Тоді йому було наказано ходити в університет і вивчати канонічне право. Але й до доходної професії юриста юний Боккаччо схильності не відчував.

У 1327 р. будинок Барді послав Боккаччо в Неаполь керуючим Неаполітанським відділенням банку. Життя в Неаполі надзвичайно розвинула Джованні Боккаччо. Син впливового банкіра, який не раз позичав гроші королеві Роберта Анжуйського (1309–1343), мав відповідно доступ до двору освіченого монарха, де зустрічав дипломатів, солдатів, мореплавців, багатих купців і філософів. Тоді ж Джованні Боккаччо пережив кілька любовних захоплень, поки 30 березня 1336 р. в маленькій церкві Сан Лоренцо не зустрів жінку, Марію д'Аквіно, що увійшла в історію літератури під ім'ям Фьямметта (з італ. «Вогник» або «Огнінка»). Для неї або про неї написано практично всі ранні книги Дж. Боккаччо. Спочатку роман розвивався в краших традиціях куртуазної любові, але незабаром Марія стала коханкою Джованні. Вона недовго зберігала йому вірність. Вражений зрадою Боккаччо написав сонет – одне із самих злих викривань в італійській літературі [2].

Так розповідає усталена біографічна традиція, яку найновіші дослідники також ладні оголосити легендою пізнішого походження на тій підставі,

що давні джерела, подаючи рясні відомості навіть про незначних представників Анжуйської династії, зовсім не знають Марії Аквіно. Отже, згідно з цими поглядами, виходить, що Марія Аквіно – літературна вигадка, що її образ (як у середньовічних життєписах трубадурів) був довільно вичитаний з улюблених творів Джованні Боккаччо. Важко сказати, чи правда на боці старої довірливої біографічної школи, чи на боці новітнього зверхкритичного напрямку. Одне, мабуть, не викличе сумніву: у ранніх творах Джованні Боккаччо під корою літературної моди, крізь намул умовностей і шаблонів, можна помітити й особисті переживання, глибинну течію дуже інтенсивного внутрішнього і політико-дипломатичного життя.

Перший (неаполітанський) період творчості Боккаччо майже цілком поетичний, у ньому домінує середньовічна традиція. У цей період він створив ліричні сонети, роман «Філоколо» («*Filokolo*», 1336–1341), поему в октавах «Філострато» («*Filostrato*», 1338), потім «Тезеїду» («*Teseida*»). Незважаючи на принади міського життя й хорошої освіти, його продовжує захоплювати тільки поезія. Гроші і становище батька відкрили йому доступ у великосвітське суспільство і відчинили двері літературно-наукового гуртка гуманістичного спрямування, що збирався при дворі короля Роберта Анжуйського. У ці роки до Неаполя стали доходити вірші Петрарки і чутки про його незвичайну навченість. Прочитавши петрарківські сонети, Джованні Боккаччо спалив всі свої юнацькі віршовані досвіди.

До гуманістичного відкриття світу й людини Дж. Боккаччо прийшов своїм шляхом – не стільки в результаті нового прочитання класиків, скільки під впливом сприйняття самої дійсності анжуйського Неаполя. Саме Неаполь допоміг Джованні Боккаччо по-новому задуматися над роллю, яку відіграє в житті людини розум, великодушність, мужність, доля, випадок, а також прищепив йому, синові розважливого флорентійського купця, ту любов до романтики, яка становить одну з найбільш привабливих рис його кращих творів. Повне естетичне розкриття ідеали гуманіста Боккаччо отримали в «Декамероні» (1351). Ця книга стала першою великою перемогою ренесансного реалізму. Але гуманісти визнали «Декамерон» далеко не відразу. Минуло понад сто років, перш ніж ідеї, мова і стиль твору стали ідеями, мовою і стилем нової італійської прози. У «Декамероні» Боккаччо обігнав століття і навіть самого себе [15].

Доля милостиво визначилася так, що Джованні Боккаччо оселився при дворі короля Неаполітан-

ського Роберта, де значно розширилося його коло політико-дипломатичних знайомств того часу. А вже з 1341 р. Флоренція стає його основною домівкою. Молодий поет, повернувшись у Флоренцію, став одним з авторитетних дипломатів флорентійської комуни. Боккаччо служив їй не на страх, а на совість. Флоренція призначила Джованні Боккаччо своїм скарбником, доручила придбати в Неаполі місто Прато і щонайменше сім разів посилала його з важливими дипломатичними дорученнями, з них тричі – до різних середньовічних інституцій. За обов'язком служби він об'їздив усю Італію, побував у Авіньйоні та, ймовірно, у Тіролі. Саме флорентійський народ допоміг Джованні Боккаччо прийти до ренесансного гуманізму, яким проникнуті майже всі твори, створені ним вже у Флоренції: «Амето, або Комедія про флорентійських німф» («*Commedia delle ninfe fiorentine*»), «Любовне видіння» («*Amorosa visione*»), «Елегія мадонни Фьяметти» («*L'Elegia di madonna Fiammetta*»), «Фьезолінські німфи» («*Ninfale fiesolano*»).

Флоренція – це найбільший середньовічний політико-дипломатичний, культурний, торговельний і фінансово-економічний центр у Європі. Флоренція виникла як стародавнє поселення ветеранів Риму в 59 р. до н. е. і отримала назву «Квітуча». Співучий діалект Флоренції став основою італійської літературної мови. Тут у різні часи народилися, жили й творили свої шедеври такі відомі особистості, як Данте Аліг'єрі, Джованні Боккаччо, Донателло, Мікеланджело Буонаротті, Леонардо да Вінчі, Джотто, Нікколо Макіавеллі, Галілео Галілей та ін. [8; 16, р. 1–232].

Остаточо пов'язавши свою долю з Флоренцією, Джованні Боккаччо повністю поринає в дипломатичну діяльність та освоює віртуозність флорентійської дипломатичної школи. Він вдало поєднував дипломатію з літературною творчістю, і, можливо саме цей дипломатично-літературний симбіоз дозволив йому залишити про себе таку довговікову славу світового масштабу. Другий період (флорентійський) і розквіт творчості письменника припав на 40–50-ті роки XIV століття. У 1340 р. Джованні Боккаччо повернувся у Флоренцію, вступив в один із цехів міста-комуни, беручи активну участь у його політичному житті. У 1349 р. після смерті батька його призначили послом Флоренції в Романи, але він незабаром повернувся назад і виконував дипломатичні доручення та продовжував займатися улюбленою літературною діяльністю.

Головний твір Боккаччо – «Декамерон» («*Decameron*»), задуманий у 1348 і створений

у 1351–1353 рр. [15; 23]. Назва книги грецького походження, у перекладі – «десятиденник», тобто «збірка новел з обрамленням». Така композиція стала вже традицією в середньовічній літературі, досить згадати східну «Тисячу та одну ніч», італійську збірку межі XIII і XIV ст. «Новеліно». Боккаччо водночас став і новатором цієї форми, оскільки підпорядкував її закону «готичної вертикалі» (від низького – до високого), відповідним чином розташувавши новели. А саме поняття низького та високого автор «Декамерона» витлумачив з гуманістичних позицій, так що і самі новели, і спосіб їхньої композиції набули гуманістичної тенденції [9, с. 3–26].

Одразу ж після чуми він закінчив роботу над «Декамероном» (у 1351 р.), а його слава як дипломата і письменника, його статусність у європейському світі почали приносити йому різні знаки поваги з боку комуни Флоренції. Уже в 1350 р. він був направлений у Равенну, щоб вручити дочці Данте, черниці Беатріче, грошову винагороду в десять золотих флоринів як знак запізнілого визнання флорентійцями заслуг великого поета, який помер у вигнанні [12, с. 30–31]. Так, у тому ж 1350 р. він мав запросити Петрарку на посаду професора у Флоренцію. Ця зустріч стала долею для Дж. Боккаччо. Зустріч із Петраркою поклала початок їхньої багаторічної дружби та спільних гуманістичних студій.

Поступово Боккаччо вбувався в життя рідного міста – Флоренції, і дедалі більше проймався його інтересами, робився помітною політичною і дипломатичною постаттю у Флоренції. Він був записаний до одного з міських цехів, неодноразово виконував доручення (переважно дипломатичні) уряду республіки. Тут доречно буде коротко спитися на політичних та політико-дипломатичних поглядах письменника тією мірою, якою вони знайшли відображення в його творах. Звичайно, треба мати на увазі, що він не був ані політичним діячем, ані політичним мислителем з виразно сформованою, стрункою інституційованою системою поглядів. Його висловлювання часом не позбавлені суперечливості. Інколи можна простежити певні зміни у способі розв'язання тієї чи іншої проблеми, наприклад, у ставленні Боккаччо до влади монархічної та влади республіканської. Ось що він пише в «Амето» про своє республіканське місто: «Флоренція могутніша, ніж будь-коли. Її кордони пролягли далеко. Підкоряючи народному закону примхливому пиху грандів і сусідні міста, вона перебуває в славі, готова до ще більшого піднесення, якщо палкі заздрощі, жадоба

зиску і нестримні гордощі, які в ній панують, не стануть їй у тому на заваді, – а цього можна побоюватись» [20; р. 196–199].

Цікаво зіставити цю апологію Флоренції (апологію, не позбавлену, як бачимо, чималих застережень) з однією поступкою пізніше написаною «Ф'ямметти», де героїня говорить своєму коханцеві, що збирається, покинувши Неаполь, повернутися до Флоренції: «Адже ти кажеш сам, що в твоєму місті повно заздрих, захланних, пихатих людей, що там без ліку турботи; це все тобі не до серця. І проте ти хочеш покинути Неаполь, веселе, лагідне, розкішне, сповнене добробуту місто, яке до того ж іще перебуває під владою одного короля. Я ж знаю, що тобі це подобається» [19, р. 88–93].

Але з плином часу республіканські настрої Боккаччо поглиблювались, формулюючись у таких висловлюваннях, як, наприклад, відомий широкому загалу уривок з латинського трактату «Про нещасну долю славетних людей»: «Чому я повинен тирана звати королем або князем і зберігати довір'я до нього, як до свого владаря? Ні, бо він же ворог суспільства. Проти нього я маю право боротися зброєю, змовами, шпигуванням, засідками й підступністю. Це справа свята й необхідна. Немає жертви, милішої Богові, ніж кров тиранів». До цього можна додати й «протитиранські» медитації в окремих оповідках «Декамерона», хоча б закінчення сьомої оповідки десятого дня або слова Натана з третьої оповідки того ж дня: «Славнозвісні царі й великі королі ширили царства свої й славу свою нічим іншим, як тим, що вбивали (та й не одного, як ти хотів, а многе множество), пускали пожегом цілі краї та плюндрували міста» [23].

Цікаво зіставити з цією «антитиранською» спрямованістю Боккаччо деякі його особисті риси: мешканець міста, в якому ще декретом 1289 р. було ліквідовано залежність селян, він відзначався загостреним почуттям особистої гідності й прагненням до незалежності. Досить звичайне для того часу становище вбогого, позбавленого засобів існування літератора – перебування при дворі якогось владаря: це хоч і ставило його в залежне становище й частенько змушувало зносити приниження, проте давало якесь дозвілля і змогу існувати. Замолоду частково зіткнувся з таким життям і Боккаччо. Не можна запевняти, що й пізніше він уникав цієї спокуси: кілька подібних спроб робив і він. Але там, де інші, невібагливіші й покірніші, ладні були поступитися, він не йшов ні на які поступки: ледве йому здавалося, що до нього ставляться без належної

пошани, ледве він помічав найменший натяк на приниження, як одразу з обуренням покидав дім, куди його запрошено. Він волів жити в убозстві (яке він, щоправда, аж надто перебільшує у своїх листах), аніж утратити незалежність. Дізнавшись про те, що його друг Петрарка прийняв пропозицію міланського тирана Вісконті й оселився при його дворі, скромний Боккаччо, що дивився на Петрарку знизу вгору, шануючи в ньому свого вчителя, вбачаючи в ньому недосяжний зразок для себе, шанобливо, а проте з великою наполегливістю й невблаганністю допитується в нього причин такого вчинку [6; 18].

А проте «муніципальні зацікавлення» Боккаччо мали свої межі. Він стояв осторонь від напруженої соціальної боротьби, що точилась у Флоренції: адже тут у 1343 і 1345 рр. відбулися раніше, ніж будь-де в Італії, виступи найманих робітників. До руху міських низів Боккаччо ставився неприхильно. У флорентійський період він виконує багаточисленні дипломатичні доручення співвітчизників: то є посланцем Астарро ді Поленто, то відправляється у грудні 1351 – січні 1352 р. в Тіроль до Людвіга Бранденбурзького (Баварського) як прохач допомоги та укладення угод проти міланських Вісконті, то з цією ж місією проти Вісконті Боккаччо відвідує Форлі й Равенну, а в 1354 р. бере участь в організації дипломатичного побачення між Інокентієм VI і Карлом IV, то в червні 1359 р., можливо, відвідав Ломбардію з місією, про яку джерела не зберегли точних відомостей, і так далі й тому подібне.

Але ні вдала дипломатія, ні гарна поезія, ні майстерні письменницькі праці не дали йому досить коштів для тогочасного існування, що змушує його оселитися наприкінці свого життя в маленькому маєтку в Чертальдо і жити на мізерні підробітки та збереження. Там він написав нові твори на латині (у числі яких «Genealogia deorum gentilium» – Генеалогія язичницьких богів) і на вольгарі (*народній італійській мові*) («Corbaccio»). Проте час від часу він все ж повертався у Флоренцію, здійснив також поїздки в Равенну (взимку 1361–1362 рр.), Неаполь (взимку 1362–1363 рр.) і до Петрарки у Венецію (навесні 1363 р.) [19].

Хоча Боккаччо високо цінував латинську мову й гарно нею володів, проте сам він користувався нею в літературній діяльності набагато менше, ніж його інші сучасники, зокрема Франческо Петрарка. Крім наукових праць, він написав латиною ще 16 еклог (у 1348–1363 рр.), цікавих тільки в біографічному відношенні. У цілому латинські

твори Джованні Боккаччо мають незрівнянно менше значення, ніж латинські роботи того ж Франческо Петрарки. Цицеронова латинь була перетворена Джованні Боккаччо на зброю дипломатії. В організації посольської служби флорентійська дипломатія створила власну дипломатичну школу. Її суперницею можна вважати лише венеційську дипломатичну школу. Інші італійські держави лише наслідували їх приклад. Збереглися джерела, які дозволяють судити про те, що вже з XIII століття почалося видання низки постанов, в яких до дрібниці регулювалася поведінка та діяльність закордонних представників республіки. Посли повинні були за повернення передавати державі отримані ними подарунки. Їм заборонялося домагатися при іноземних дворах яких-небудь звань або титулів. Послів не можна було призначати в держави, де вони мали власні володіння. Їм було заборонено розмовляти з іноземцями про державні справи республіки. Послам не дозволялося брати з собою дружин, щоб ті не розголосили державних таємниць. Однак послам було дозволено брати власного кухаря, щоб не бути отруєними. Коли встановлювалися постійні дипломатичні представництва, посол не міг покинути свій пост до прибуття наступника. У день повернення у Венецію чи Флоренцію посол повинен був з'явитися в державну канцелярію і занести в особливий реєстр, яким завідував великий канцлер, повідомлення про своє прибуття. Після повернення посол зобов'язаний був представити звіт про здійснені ним витрати. Винагорода послів було досить скромним і далеко не відповідала витратам, які їм доводилося нести за посадою. У своїх донесеннях послі грірко скаржилися на цю обставину. Як зазначається в повідомленні одного з них, не дивно, що багато громадян воліють залишатися у Венеції чи Флоренції, та жити там приватними особами, а не вирушати послами в чужі краї [9, с. 26–31; 19].

Зі зміцненням дипломатичних зв'язків термін перебування в країнах послів поступово подовжувався. У XV столітті було постановлено, що час перебування посла за кордоном не повинен перевищувати двох років. У наступному столітті цей термін був продовжений до трьох років. Посли зобов'язані були інформувати уряд своєї республіки про стан справ держави їх перебування. З цією метою вони регулярно, спочатку раз на тиждень, а з поліпшенням засобів зв'язку – значно частіше відправляли на батьківщину депеші. Ці донесення, які надходили від послів з усіх дер-

жав, давали як би миттєвий знімок політичного та дипломатичного становища у Європі та світі.

Частина депеш або навіть цілі депеші нерідко були зашифровані. Дипломатичні шифри завжди були об'єктом посиленої уваги флорентійських і венеційських правителів, які надто ревнисто ставилися до таємниць власної дипломатичної кореспонденції. Уже з ранніх часів флорентійський і венеційський уряди мали особливих шифрувальників, а в подальшому спеціальним державним інституціям було доручено стежити за державними шифрами і піклуватися про винахід нових. Мистецтво шифрування перебувала тоді ще в зародковому стані. Потрапивши в чужі руки, шифри порівняно легко розгадувалися. Шифр зазвичай полягав у заміні літер латинського алфавіту або іншими літерами, або арабськими цифрами, рисочками, крапками, довільними фігурами. Одній букві нерідко відповідали два або три знаки. Вводилися також знаки, які не мали ніякого значення, – для того, щоб заплутати шифр і ускладнити його розгадку для сторонніх.

Інші держави Італії також почали застосовувати шифр у своїх дипломатичних посланнях. У канцелярії папи римського шифри застосовувалися вже в першій половині XIV ст. і спочатку укладалися в заміні одних слів іншими, умовними. Так, замість «гвельфи» писалося «сини Ізраїлю», замість «гибелліни» – «егіптяни», замість «Рим» – «Єрусалим».

Добре розроблені системи шифрів застосовувалися вже в XV столітті й у Мілані. Шифрована дипломатична переписка викликала незадоволення, а іноді протести й репресії з боку зацікавлених дворів. Так, султан Баязид II, дізнавшись, що венеціанський байюло Джероламо Марчелло посилав своєму уряду шифровані листи, наказав йому протягом трьох днів покинути країну. Султан заявив, що він взагалі не має наміру терпіти в себе за таких умов венеціанського байюло.

Тим часом політико-дипломатична ситуація в Європі різко змінилася: у 1365 р. Флоренція вступила в новий період міжнародних і політико-дипломатичних відносин, і Джованні Боккаччо отримав нові посади: йому було доручено нагляд над найманими військами. Дуже важливою була його дипломатична поїздка в Авін'йон у серпні-листопаді 1365 р., у процесі якої він запропонував папі Урбану V підтримку Флоренції для перенесення папського престолу в Рим, а пізніше, у листопаді 1367 р., Боккаччо був у Римі з дипломатичним дорученням, щоб привітати понтифіка із вдалим завершенням всього заходу.

Будучи великим представником італійської культури та дипломатії, Джованні Боккаччо вніс важливий внесок у зовнішню політику й дипломатію уряду Флоренції, яка була спрямована насамперед проти імперії та проти будинку Вісконті; надав йому допомогу в цьому плані ще й написанням кількох дипломатичних послань. Письменник став одним з основних авторитетів у розвитку нових поколінь громадян міста [13; 17; 22].

Востаннє Джованні Боккаччо з'явився на людях у 1373 р., коли йому було доручено прочитати у Флоренції курс лекцій про Данте. Але сили його залишали, і із задуманого курсу він прочитав лише малу частину.

Наприкінці життя автор «Декамерона» дуже змінився, неодноразово хотів зректися свого шедевру і знищив би його, коли б це було можливо. Усе частіше поринав він у думки про смерть і страх перед потойбічними муками, зблизився з церковниками і багато каювся в колишніх прогріхах. З-поміж трьох великих флорентійців (Данте, Петрарка, Боккаччо) він один провів останні роки у Флоренції. Уже важкохворим Джованні Боккаччо приїхав помирати в Чертальдо, маленьке містечко поблизу Флоренції, звідки походили предки його батька, ймовірно, прості селяни [10; 14].

Біографи говорять ще про один пізніший епізод, що відіграв свою роль у «наверненні» Боккаччо, – 1361 р. до нього з'явився з повчаннями якийсь чернець Джоакіно Чані. Він переконав Боккаччо, що його поетичні твори – великий гріх перед Богом. Ті сумніви й вагання, що їх переживав Боккаччо, ще підсилювалися після цієї проповіді. У стані крайньої розгубленості Боккаччо вирішує не тільки відмовитись від поетичної праці, а навіть продати свою бібліотеку [5; 14].

Мимоволі згадується інший епізод – історія Миколи Гоголя, який пережив щось подібне і з такими ж трагічними наслідками для своєї діяльності.

Цікава пам'ятка настроїв старого Боккаччо – лист до Майнардо Кавальканті (1374), в якому він зрікається «Декамерона» як неморального твору. Останні роки свого життя Боккаччо присвячує винятково науковим працям, що написані латинською мовою. Найбільший з цих творів, наслідок більш як двадцятирічної роботи, – «Генеалогія богів» – величезний трактат з античної міфології. Одночасно Боккаччо працював ще над кількома меншими трактатами: збірками біографій «Про нещасну долю славетних людей», «Про знаменитих жінок», «Про назви гір, озер, річок, болот і морів» – щось на зразок географічного словника.

Свого часу ці трактати мали досить широку популярність, їх цінували, а тепер вони цікаві лише дослідникам епохи, історикам і літературознавцям, що вивчають Боккаччо, як свідчення його працьовитості та ерудиції, як показник його нахилів ученого-збирача, каталогізатора подій і фактів. Джованні Боккаччо помер у Чертальдо, поблизу Флоренції, 21 грудня 1375 р. Згідно з його заповітом його поховано в Чертальдо в церкві Святого Іакова. Останній період життя і творчості Боккаччо пройшов під знаком дружби з Франческо Петраркою. Він пише латинською мовою твори і разом з Петраркою закладає основи гуманістичних «наук про людяність», які в кінці XV – на початку XVI ст. стануть важливою ідейною передумовою для розквіту ренесансної літератури національною мовою не лише у Флоренції, але й у всій Італії. Вплив Джованні Боккаччо на літературу Відродження був значним, він став школою для майже всіх прозаїків Італії, його учнями і послідовниками були Ф. Саккетті, П. Браччоліні, М. Гуардаті, А. Фіренцуола, М. Банделло, Дж. Чінтіо, в Англії його послідовником був Дж. Чосер, який самотньо потрактував сюжети «Декамерона» у своїх «Кентерберійських оповіданнях»; у Франції його шанувальницею була Маргарита Наваррська, яка написала «Гептамерон»; в Іспанії – Лопе де Вега і Мігель де Сервантес. «Декамерон» значно вплинув на німецьку антиклерикальну новелу епохи Реформації. Боккаччо справив великий вплив на подальший розвиток реалізму в літературі Відродження й пізніше – у XVII та XVIII ст [1; 3].

В Україні наприкінці XVII – початку XVIII ст. з'явився перший український віршований переказ дев'ятої новели четвертого дня, здійснений з віршованої польськокомовної переробки. Боккаччо серед інших італійських поетів Відродження згадує герой повісті Тараса Шевченка «Варнак». У 1879 р. у львівській газеті «Правда» було опубліковано переклад фрагменту твору. Повністю «Декамерон» вийшов друком 1928 р. у перекладі Л. Пахаревського і П. Майорського, а в 1964 р. – у неперевершеному перекладі Миколи Лукаша.

Таким чином, можна констатувати, що Джованні Боккаччо (1313–1375) був одним із когорти перших гуманістів і одним з найосвіченіших

людей Італії. Джованні Боккаччо – один із перших видатних представників гуманізму не лише в італійській, а й у всій європейській літературі. Приналежністю Боккаччо до гуманістичного руху визначаються не лише риси його творчості, не лише характер його політико-дипломатичної та літературної діяльності, а й деякі факти та особливості його суспільно-політичного життя. У його дипломатичній діяльності втілювалася тогочасна практика й найкращий дипломатичний інструментарій флорентійської школи дипломатів, яку уособлював саме Джованні Боккаччо. У добу його дипломатичної діяльності – добу Середньовіччя – в Європі формуються основи національних моделей дипломатичних служб держав цього регіону.

Дипломатичний інструментарій та прийоми італійської – особливо флорентійської й венеціанської – дипломатії здійснили значний вплив на дипломатію, моделі дипломатії, органи зовнішніх зносин, які формувалися в цей час в Європі, дипломатію держав – Іспанії, Англії, Франції, Швеції та Австрії. Маю бажання завершити цю наукову розвідку мудрим крилатим висловом Джованні Боккаччо, вельми актуальним для сучасних політиків і дипломатів: «Погрози – зброя тих, хто сам під загрозою...».

На рубежі Середньовіччя та раннього Нового часу в європейських державах розпочинається політико-модернізаційний процес оформлення і перетворення зовнішньополітичних функцій держави із спорадичних в державні інституції. Дипломатичні ініціативи, почини і проекти європейських владарів-державців спонукали інтенсивно функціонувати механізм міждержавних відносин європейської системи держав, що починала формуватися, та прискорювали процеси інституціоналізації їх зовнішньої політики.

Цілком заслуговує на подальші дослідження поставлене питання про вплив ідей Гуманізму на витoki європейських політико-дипломатичних систем: через призму сучасності до історичних витоків інституціональної історії. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі дадуть можливість створити цілісну системну картину політико-дипломатичного світу в Європі доби Середньовіччя, раннього Нового і Нового часу як інституційного кластеру міждержавних відносин.

Список літератури:

1. Бокаччо Джованни. Декамерон / Джованни Бокаччо. – М. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2017. – 640 с.
2. Боккаччо Джованни. Фьямметта. Фьезоланские нимфы / Джованни Бокаччо. – М. : Наука, 1968. – 328 с.
3. Брагина Л.М. Итальянский гуманизм эпохи Возрождения. Идеалы и практика культуры / Л.М. Брагина. – М., 2002. – 384 с.
4. Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время: Монография / отв. ред. Т.П. Гусарова. – М. : КДУ, 2011. – 600 с.

5. Декамерон. Інтерпретація Василя Шкляра / Василь Шкляр. – Київ : Дніпро, 2006. – 104 с.
6. Дж. Боккаччо в отечественной и мировой культуре. Сборник статей к 700-летию со дня рождения. Под ред. М.С. Самариной и Л.В. Богатирьовой. – СПб. : РХГА, 2015. – 230 с.
7. Дж. Боккаччо: pro et contra, антология / сост., вступ. статья, коммент. М.С. Самариной, И.Ю. Шауба. – СПб. : РХГА, 2015. – 719 с.
8. Искусство и культура Европы эпохи Возрождения и раннего Нового времени: Сборник трудов в честь Всеволода Матвеевича Володарского. – М. : Центр гуманитарных инициатив, 2016. – 416 с.
9. Кочур Г. Джованні Боккаччо: Вступна стаття до видання Декамерону 1964 року у перекладі Миколи Лукаша / Григорій Кочур // Дж. Боккаччо. Декамерон. – Х. : Фоліо, 2004. – С. 3–26.
10. Кудрявцев О.Ф. Ренессансный гуманизм и «Утопия» / О.Ф. Кудрявцев. – М., 1991. – 287 с.
11. Циватый В.Г. Институционализация дипломатической службы европейских государств на рубеже Средневековья и раннего Нового времени: теоретико-методологический аспект / Вячеслав Циватый // Codrul Cosminului. – 2012. – Т. XVIII. – No. 2. – P. 287–294.
12. Циватый В. Г. Данте Алиг'єри: політичний діяч, поет і дипломат / Вячеслав Циватый // Зовнішні справи. – 2016. – №2. – С. 26–31.
13. Штейн А. П. «Декамерон» Боккаччо – книга о любви / А. Штейн. – М.: Художественная литература, 1993. – 256 с.
14. Boccaccio G. Trattatello in laude di Dante. Introduzione, prefazione e note di L. Sasso. – Milano: Garzanti, 2009. – 135 p.
15. Boccaccio Giovanni. Decameron / Giovanni Boccaccio. – Milano, 2017. – 996 p.
16. Bourland C.B. Boccaccio and the Decameron in Castilian and Catalan Literature / C.B. Boulard // Revue Hispanique, XII. – 1905. – P. 1–232.
17. Bourland C.B. Boccaccio and the Decameron in Castilian and Catalan Literature / C.B. Boulard // Revue Hispanique, XIII. – 1906. – P. 1–202.
18. Bozzolo C. Il «Decameron» come fonte del «Livro de la cité des dames» di Christine de Pisan / C. Bozzolo. – Torino : Giappichelli, 1966. – 333 p.
19. Branca V. Boccaccio medievale / V. Branca. – Firenze : Sansoni, 1970. – 349 p.
20. Branca V. Giovanni Boccaccio. Profilo biografico / V. Branca. – Firenze : Sansoni, 1977. – 228 p.
21. Daria Perocco. Boccaccio (comico) nel teatro (comico) di Machiavelli, in Quaderns d'Italia.– 2009. – N. 14.
22. Di Stefano G. Il Trecento. Il Boccaccio nella cultura fratese / G. Di Stefano. – Firenze : Leo Olschki, 1971. – P. 1–48.
23. Giovanni Boccaccio. Decameron. Edizione Integrale / R. Marrone. – Edizioni Newton, 2010. – 266 p.

ИТАЛЬЯНСКИЙ ГУМАНИЗМ И ТРАДИЦИИ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЭПОХИ ВОЗРОЖДЕНИЯ: ПОЛИТИКО-ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ДЖОВАННИ БОККАЧЧО

В статье проанализированы основные направления политической, дипломатической и литературной деятельности известного современника периода Возрождения – флорентийца Джованни Боккаччо, поскольку его практический опыт и литературно-поэтическое наследие не утратило своей актуальности и до сегодня, а его имя и творчество крепко связывают узлами дружбы Италию и Украину через века и тысячелетия европейской истории. Определены факторы влияния Гуманизма на направления развития теории и практики дипломатии. Акцентируется внимание на национальных особенностях дипломатии, эффективности дипломатического инструментария и искусстве переговорного процесса правителей периода Средневековья в Европе, в частности флорентийской школы дипломатии.

Ключевые слова: международные отношения, внешняя политика, дипломатия, история дипломатии, институционализация, Возрождение, Гуманизм, Джованни Боккаччо, Италия, Украина.

ITALIAN HUMANISM AND THE TRADITIONS OF THE EUROPEAN IDENTITY OF THE AGE OF REBIRTH: POLITICAL AND DIPLOMATIC VIEWS OF THE JOVIAN BACCACCIO

The basic directions of political, diplomatic and literary working of the famous contemporary of the Renaissance – Giovanni Boccaccio, because his practical experience and literary and poetic heritage had not lost their relevance to this day, and his name and work closely to bind Italy and Ukraine through the centuries and millennia of European history are analyzed at the article. The influence factors of the Humanism on the directions of development of the theory and practice of diplomacy are determined. The directions of the theoretical and practical development of diplomacy. The attention is focused on the national characteristics of diplomacy, the effectiveness of diplomatic instruments and the art of the negotiation process of the rulers of the Middle Ages in Europe, particularly of the Florentine school of diplomacy.

Key words: international relations, foreign policy, diplomacy, history of diplomacy, institutionalization, Renaissance, Humanism, Giovanni Boccaccio, Italy, Ukraine.

Відомості про авторів

Дудник В. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Залєток Н. – кандидат історичних наук, завідувач кафедри історії, Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Космина В. – доктор історичних наук, доцент кафедри історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Костюк Є. – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Мальчин Ю. – доктор історичних наук, професор кафедри історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Петренко І. – доктор історичних наук, професор кафедри педагогіки та суспільних наук ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Харлан Г. – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України Національної академії наук України.

Ховрич С. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Ціватий В. – кандидат історичних наук, доцент, Заслужений працівник освіти України, Перший проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи Дипломатичної академії України при МЗС України.

Чеканов В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Чирко Б. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Таврійського національного університету.

Чумак В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

НОТАТКИ

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Історичні науки

Том 28 (67) № 2 2017

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Н. Кузнєцова*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33

Електронна пошта: editor@hist.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.hist.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 8,19. Ум.-друк. арк. 9,53.

Підписано до друку 08.09.2017. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105

Телефон +38 (0552) 39 95 80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4392 від 20.08.2012 р.